

UNIVERZITET U SARAJEVU – FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**PEDAGOŠKE RADIONICE U FUNKCIJI PREVENCIJE
NEPOŽELJNIH OBLIKA PONAŠANJA KOD DJECE STARIJEG
OSNOVNOŠKOLSKOG UZRASTA**

Završni rad

Mentorica: prof. dr. Sandra Bjelan

Student: Adis Keserović

Sarajevo, septembar 2024.

UNIVERSITY OF SARAJEVO – FACULTY OF PHILOSOPHY

DEPARTMENT OF PEDAGOGY

**PEDAGOGICAL WORKSHOPS IN THE FUNCTION OF PREVENTING
UNDESIRABLE BEHAVIORS AMONG OLDER ELEMENTARY
SCHOOL CHILDREN**

The final thesis

Mentor: prof. dr. Sandra Bjelan

Student: Adis Keserović

Sarajevo, September 2024.

SAŽETAK

Rad istražuje efikasnost pedagoške radionice u prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja kod djece starijeg osnovnoškolskog uzrasta. Akcijsko istraživanje sprovedeno je u dvije osnovne škole „Silvije Strahimir Kranjčević“ i „Osman Nuri Hadžić“, u kojima su realizovane radionice na temu nepoželjnih oblika ponašanja u četiri različita odjeljenja. Radionice su bile osmišljene tako da potiču aktivno učešće učenika, što se ispostavilo ključnim za uspjeh cijelog procesa. Učenici su pokazali visok nivo zainteresovanosti i aktivnog angažmana, učestvujući u diskusijama i praktičnim zadacima. Kroz ove aktivnosti, učenici su imali priliku da prepoznaju različite oblike nepoželjnog ponašanja, kao i da razviju strategije za njihovo izbjegavanje. Evaluacija rezultata istraživanja pokazala je značajan napredak kod učesnika radionica u smislu prepoznavanja i razumijevanja pojedinih procesa. Postignut je pozitivan pomak u razvoju socijalnih vještina i odgovornijem pristupu svakodnevnim situacijama. Učenici su razvili veću svijest o važnosti asertivne komunikacije i izgradnje pozitivnih međuljudskih odnosa. Iako je cijeli proces bio kompleksan, zahtijevajući kontinuiranom prilagođavanju i evaluaciji pristupa, rezultati jasno pokazuju da je sprovedeno istraživanje bilo uspješno. Pedagoške radionice su se pokazale kao efikasan alat za prevenciju nepoželjnih oblika ponašanja kod djece starijeg osnovnoškolskog uzrasta. Ovaj rad također ukazuje na važnost integracije ovakvih pristupa u šire obrazovne strategije, s ciljem dugoročnog smanjenja problematičnog ponašanja i promovisanja zdravog razvoja djece. Preporučuje se nastavak sličnih aktivnosti u osnovnim školama, uz dodatna istraživanja koja bi mogla doprinijeti daljem unapređenju metodologije i pristupa u radu s djecom.

Ključne riječi: Akciono istraživanje, pedagoška radionica, primarna prevencija, učenik, ponašanje

SUMMARY

The paper examines the effectiveness of a pedagogical workshop in preventing undesirable behaviors among older elementary school children. The action research was conducted in two primary schools, "Silvije Strahimir Kranjčević" and "Osman Nuri Hadžić," where workshops on undesirable behaviors were held in four different classes. The workshops were designed to encourage active student participation, which proved to be crucial for the success of the entire process. The students showed a high level of interest and active engagement, participating in discussions and practical tasks. Through these activities, students had the opportunity to recognize different forms of undesirable behavior and develop strategies to avoid them. The evaluation of the research results demonstrated significant progress among workshop participants in terms of recognizing and understanding certain processes. A positive shift was achieved in the development of social skills and a more responsible approach to everyday situations. Students developed a greater awareness of the importance of assertive communication and building positive interpersonal relationships. Although the entire process was complex, requiring continuous adaptation and evaluation of the approach, the results clearly show that the research conducted was successful. The pedagogical workshops proved to be an effective tool for preventing undesirable behaviors among older elementary school children. This paper also highlights the importance of integrating such approaches into broader educational strategies, aiming for long-term reduction of problematic behaviors and promoting healthy child development. It is recommended to continue similar activities in primary schools, along with additional research that could further improve the methodology and approach in working with children.

Key words: Action research, pedagogical workshop, primary prevention, student, behavior

SADRŽAJ

Definiranje ključnih pojmova	1
UVOD	3
1. TEORIJSKI DIO RADA	5
1.1. Ponašanje, sociokulturna teorija kognitivnog razvoja i teorija ekoloških sistema u funkciji razumijevanja ljudskog ponašanja.....	6
1.2. Nepoželjni oblici ponašanja	10
1.3. Delikvencija	12
1.4. Nasilje	14
1.5. Ovisnost i vrste ovisnosti	16
1.6. Rizično seksualno ponašanje	25
1.7. Bježanje sa nastave i napuštanje škole.....	26
1.8. Prevencija nepoželjnih oblika ponašanja	27
1.9. Pedagoška radionica.....	34
2. METODOLOGIJA	38
2.1. Problem i predmet istraživanja	39
2.2. Cilj istraživanja	39
2.3. Zadaci istraživanja	40
2.4. Istraživačka pitanja	40
2.5. Metode, tehnike i instrumenti prikupljanja podataka	40
2.6. Uzorak istraživanja	42
3. ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA.....	44
3.1. Pripremna faza istraživanja.....	45
3.2. Faza realizacije istraživanja	52
3.2.1. Igra nagovaranja – Uvodna aktivnost radionice	53
3.2.2. Brainstorming – prva aktivnost radionice.....	57
3.2.3. Zauzimanje za sebe – Druga aktivnost radionice	60
3.2.4. O čemu se može postati ovisan? – Treća aktivnost radionice	63
3.3. Faza evaluacije istraživanja	66
4. ZAKLJUČAK.....	73
5. PREPORUKE I SAVJETI	74
6. LITERATURA	76
7. PRILOZI	80

Definiranje ključnih pojmova

Nepoželjni oblici ponašanja

„Nepoželjno ponašanje je ono ponašanje koje odstupa od standarda i uglavnom negativno utiče na vlastito ili funkcionisanje drugih, a obuhvata sva ponašanja koja okolina doživljava kao neprihvatljiva ili koja onemogućuju/otežavaju usvajanje novih vještina i navika pa time i rehabilitaciju i socijalizaciju“ (Kepeš, 2007).

„U nepoželjne oblike ponašanja ubrajaju se sva ponašanja koja ne odgovaraju očekivanjima društva ili određenim društvenim normama, te koja su štetna za funkcioniranje neke grupe ili društva“ (Sindik, Z. & Sindik, J, 2013).

Nepoželjna ponašanja definiramo kroz njihov utjecaj na okolinu, kao socijalno neprihvatljiva ponašanja takvog intenziteta, učestalosti ili trajanja da se fizička sigurnost same osobe ili drugih dovodi u opasnost, ili kao ponašanja koja će najvjerojatnije ograničiti ili uskratiti osobi pristup svakodnevnim društvenim događajima (Emerson, 2001)

Pedagoška radionica

„Radionica je suvremeni oblik interaktivnog podučavanja i učenja koji je usmjeren na sudionika s ciljem razvijanja vještina i/ili jačanja osjetljivosti za određene probleme. Predstavlja formu u kojoj je dominantan grupni oblik rada, zasnovana na načelima i dobroj praksi, a najčešće se koristi u neformalnom obrazovanju“ (Bjelan, 2023).

„Radionica je naziv za specifičan oblik grupne interakcije čije je glavno obilježje kružna komunikacija, odnosno dijeljenje iskustava među sudionicima smještenima na način da svako vidi svakoga, a svrha pedagoških radionica je utemeljena na procesu, a ne na njihovom konačnom ishodu i rezultatima“ (Uzelac i sur, 1994).

„Radionica je najdjelotvornija metoda socijalnog i globalnog učenja i poučavanja koja se odvija unutar grupne interakcije 15 do 25 sudionika“ (Fountain, 1995).

Prevenција

„Mjere prevencije imaju za cilj umanjiti vjerovatnoću nastanka problematičnih oblika ponašanja (gdje se misli na zloupotrebu i ovisnost), odnosno stvoriti plodno tlo za razvoj pozitivnog oblika ponašanja“ (Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE, 2022).

„Prevenција je saradnički proces planiranja i primjene mnogostrukih strategija koje smanjuju specifične rizike povezane s problemima ponašanja mladih i jačaju zaštitne faktore koji osiguravaju njihovo zdravlje i dobrobit“ (Gibbs i Bennet 1990, prema Bašić 2009).

„Prevenција usmjerena na zajednicu odnosi se na intervencije s ciljem promjene socijalnih uslova povezanih s pojavom problema u ponašanju mladih ili osiguravanja njihovog pozitivnog i zdravog razvoja u lokalnoj zajednici“ (Bašić, 2009).

UVOD

U savremenom društvu, pitanje odgoja i prevencije nepoželjnih oblika ponašanja kod djece predstavlja jedan od ključnih izazova s kojima se suočavaju roditelji, nastavnici, ali i kompletno društvo. Društvena dinamika je postala sve složenija, tehnološki napredak je sve veći i veći, promocija neprimjerenog sadržaja na internetu nikada nije bila više zastupljena i lahko dostupna. Sve prethodno navedeno postavlja potpuno nove izazove pred pedagoške radnike i zahtijeva nove i bolje pedagoške prakse. Jedna od boljih i efikasnijih pedagoških praksi jeste pedagoška radionica koja, polahko ali sigurno, postaje neophodan korak u ostvarivanju ciljeva prevencije i podizanja svijesti o važnosti pravilnog odgoja i razvoja djece.

Dječija dob, naročito razdoblje starijeg osnovnoškolskog uzrasta, predstavlja osjetljiv period u kojem se oblikuju osobine, socijalne vještine i moralne vrijednosti. Upravo u ovom razdoblju, djeca su izložena brojnim utjecajima iz okoline kao što su to vršnjački pritisci, medijske poruke, poruke na društvenim mrežama (influenseri i „prijatelji“) ili obiteljski modeli ponašanja. Važno je provesti ciljane aktivnosti koje će im pomoći u razumijevanju, prepoznavanju i suočavanju s različitim izazovima s kojima se susreću, a da ih možda nisu ni svjesni. Pedagoške radionice predstavljaju interaktivne i participativne metode učenja koje omogućuju djeci da aktivno sudjeluju u procesu sticanja znanja i vještina. Kroz radionicu, djeca imaju priliku razvijati samopouzdanje, socijalne kompetencije, kritičko razmišljanje, ali i vještine suradnje i komunikacije. Sve prethodno navedeno su samo stepenice koje vode prema razumijevanju pitanja kako izgraditi zdrave međuljudske odnose i kako prevenirati nepoželjne oblike ponašanja. Prevencija nepoželjnih oblika ponašanja, kao što su nasilje, konzumacija nedozvoljenih supstanci, nepravilna (zloupotrebijiva) upotreba tehnologije, zahtijeva multidisciplinarni pristup i kontinuiranu podršku od strane svih relevantnih institucija i zajednice u cjelini. Edukacija roditelja i nastavnika, promocija zdravog načina života i razvoj programa podrške za djecu i mlade samo su neki od koraka koje treba poduzeti kako bismo osigurali sigurno i zdravo odrastanje novih generacija. A najvažniji korak koji trebamo preuzeti je edukacije djece. Neznanje je čovjekov najveći neprijatelj, stoga edukacija djece i rad sa djecom mora da bude prioritet. Važno je naglasiti i ulogu emocionalne inteligencije u procesu odgoja i prevencije nepoželjnih oblika ponašanja, naročito danas u periodu kada su djeca sve manje empatična i kada svjedočimo raznim nemilim događajima koji nam stvaraju osjećaj nelagode, a u kojima su nažalost djeca uključena. Razvoj emocionalne inteligencije kod djece omogućava bolje razumijevanje vlastitih osjećaja i reakcija, ali i osjećaja i reakcija osoba u njihovom okruženju. Upravo im razumijevanje pomaže u izgradnji zdravih odnosa, rješavanju

konflikata na konstruktivan način, ali i u suočavanju s različitim izazovima koje donosi svakodnevni život. Uz sve navedeno, važno je osigurati kontinuiranu podršku i resurse za provedbu programa prevencije i edukacije kako bi se osigurala njihova efikasnost i dugoročni pozitivni rezultati.

Treba istaknuti da organiziranje pedagoških radionica predstavlja jedan od ključnih koraka ka prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja kod djece. Također, utiče i na podizanje svijesti o važnosti odgoja u prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja. Multidisciplinarni pristup, kontinuirana podrška, osvještavanje djece i odraslih i razvoj emocionalne inteligencije su ključni faktori u stvaranju sigurnog i poticajnog okruženja za zdrav razvoj novih generacija. Samo zajedničkim angažmanom svih relevantnih aktera možemo osigurati dugoročne pozitivne rezultate u zaštiti i dobrobiti djece i mladih osoba.

1. TEORIJSKI DIO RADA

1.1. Ponašanje, sociokulturna teorija kognitivnog razvoja i teorija ekoloških sistema u funkciji razumijevanja ljudskog ponašanja

Ponašanje je inherentna osobina svih živih bića. Ljudi, životinje i biljke manifestiraju različita ponašanja ovisno o mjestu, vremenu, situaciji, okolnostima i uvjetima u kojima se nalaze. Iako je fokus ovog rada na ljudskom ponašanju, važno je naglasiti da ponašanje karakterizira sva živa bića kako bi se razumjela rasprostranjenost, raznolikost i slojevitost pojma. Ponašanje je svaka mjerljiva, odnosno zamjetljiva reakcija organizma na izravno ili neizravno podržavanje, koja obuhvata djelovanje, postupke, odgovore, pokrete, procese, radnje i slično. Pojam obuhvata svu fizičku aktivnost nekog organizma, odnosno vanjske tjelesne pokrete, unutrašnje aktivnosti žlijezda i druge fiziološke procese koji čine ukupne fizičke reakcije organizma na okolinu. Ponašanjem se označavaju i specifični fizički odgovori organizma na određene podražaje ili klase podražaja (Hrvatska enciklopedija). Promatrajući ljudsko ponašanje etološki ili uopće biološki, možemo kazati da je ponašanje subjektivna reakcija organizma na objektivne podražaje i okolnosti (Bezić, 2005). Ljudsko ponašanje obuhvata niz odluka, akcija i reakcija na različite situacije, okolnosti i uvjete u kojima se osoba može naći u određenom vremenu na određenom mjestu. Svjesni smo da na ljudsko ponašanje utiče veliki broj okolišnih i osobnih faktora, a razumijevanje ponašanje je jedan od ključnih faktora u humanističkim naukama. Razmotrimo jednostavan primjer kako bismo ilustrirali složenost ljudskog ponašanja. Kada se osoba X probudi ujutro i kroz prozor ugleda sunčan dan, to pozitivno utječe na njezino raspoloženje, te će tokom dana biti raspoložena, pristupačna, motivirana i energična. S druge strane, ako ujutro vidi kišovit dan, to može negativno uticati na njezino raspoloženje, te će tokom dana biti manje raspoložena, pristupačna, motivirana i energična. Važno je napomenuti da lijep i sunčan dan ne utječe jednako na sve ljude. Primjerice, osoba Y može doživjeti sunčan dan negativno, dok kišovit i tmuran dan može imati pozitivan učinak na njezino raspoloženje, pristupačnost, motivaciju i energiju. Ovaj primjer također pokazuje da ne postoji jedinstven obrazac ponašanja koji bi vrijedio za sve ljude. Kod djece se može javiti i instrumentalno ponašanje koje se odnosi na svako ponašanje koje je usmjereno ka nekom cilju, odnosno svaka aktivnost koja će dovesti do zadovoljenja nekog motiva (Grgin, 1997). Uz instrumentalno, Berk (2008) naglašava postojanje i uvjetovanog ponašanja, a označava ponašanje koje se može ojačati primjenom različitih vrsta potkrepljenja koja slijede nakon njega kao što je na primjer pohvala, neka nagrada i slično.

Promjene u ponašanju su oduvijek bile interesno područje ljudskog roda. Kada govorimo o ljudskom ponašanju ne smijemo zanemariti utjecaj okoline na pojedinca. Utjecaj obiteljskog

zdravlja te utjecaj socijalne okoline prvobitno utječu na razvoj djeteta. (Nikolić i sur., 2004). Mnogi psiholozi su se bavili proučavanjem promjena u ponašanju i nastojali su objasniti zašto se ponašanje mijenja i u kojoj mjeri biološki, odgojni, okolišni i iskustveni faktori utiču na promjene u ponašanju. S obzirom da se ljudi razvijaju i kulturološki, u okolišne faktore moramo uključiti i utjecaj kulture. Postoje empirijski dokazi istraživanja koji govore o važnosti socijalne okoline na razvoj i učenje (Miljević-Riđički R. & Pavin Ivanec T, 2009). Ako postoji dobra biološka osnova, a dijete je odgojno zanemareno, njegova inteligencija neće doći do izražaja, a ako se ipak razvija pozitivna interakcija sa socijalnom sredinom u pravcu poticanja djetetovih urođenih predispozicija za razvoj sposobnosti, doći će do izražaja i skriveni potencijali koji mogu dati iznenađujuće dobre rezultate (Vasta i sur., 2004). Teorije kognitivnog razvoja kao neizostavan faktor navode utjecaj ranog socijalnog konteksta na razne aspekte dječijeg razvoja. Ističu se dvije teorije, a to su sociokulturna teorija kognitivnog razvoja Lava Vygotskog i teorija ekoloških sistema Uriea Bronfenbrennera. Ove teorije naglašavaju važnost odnosa djeteta i okoline u samom njegovom razvoju, ali isto tako se međusobno nadopunjuju.

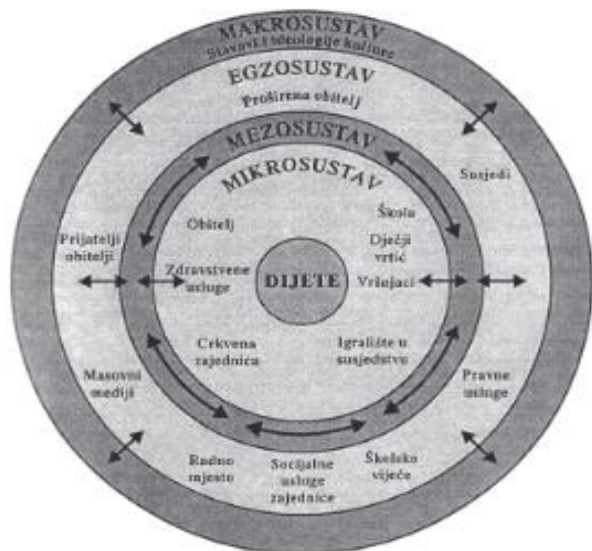
Sociokulturna teorija kognitivnog razvoja Lava Vygotskog objašnjava kako je za dječji razvoj najvažnija interakcija s odraslima, te užu i širu socijalni kontekst, odnosno kultura kojoj pojedinac pripada (Daniels, 1996). Za razliku od Piageta, koji je naglašavao djetetovo samostalno nastojanje razumijevanja svijeta oko sebe, Vygotsky kognitivni razvoj djeteta vidi kao društveno posredovani proces koji ovisi o pomoći odraslih osoba i zrelije djece (Berk, 2008). Vygotsky (1962) naglašava razliku između postojećeg stepena razvoja i onoga koji dijete može da postigne uz pomoć posrednika i smatra da na taj način svako dijete može mnogo više da postigne. Ova teorija se temelji na tri stavke (Learning theories):

- **Socijalna interakcija (Social interaction)** – Igra glavnu ulogu u procesu kognitivnog razvoja u kojem je Vygotsky zauzeo stav da učenje prethodi razvoju. On vjeruje da se svaka funkcija u kulturnom razvoju djeteta pojavljuje dva puta, najprije na društvenom, a kasnije na individualnom nivou. Najprije između ljudi, a kasnije unutar djeteta.
- **Posrednik u učenju (The More Knowledgeable Other)** – Odnosi se na sve što ima bolje razumijevanje ili viši nivo sposobnosti od učenika u određenom zadatku, procesu ili konceptu. Posrednicima u učenju se najčešće smatraju učitelji, treneri ili starije odrasle osobe, ali posrednici mogu da budu i vršnjaci, mlađe osobe ili tehnologija.

- **Zona narednog razvoja (The Zone of Proximal Development)** – Predstavlja udaljenost između sposobnosti učenika da izvrši zadatak pod vodstvom odrasle osobe i/ili uz vršnjačku saradnju i sposobnosti učenika da samostalno riješi problem. Vygotsky se fokusirao na veze između ljudi i sociokulturnog konteksta u kojem djeluju i komuniciraju zajedničkim iskustvima. Ljudi koriste alate koji se razvijaju iz kulture (na primjer govor i pisanje) da posreduju u svom okruženju. U početku djeca razvijaju ove alate da služe isključivo kao društvene funkcije, odnosno način komuniciranja potreba.

Teorija ekoloških sistema Uriea Bronfenbrennera temelji se na pretpostavci da, ako želimo u potpunosti razumjeti razvoj, moramo razumjeti kako međusobno djeluju jedinstvene značajke djeteta i njegove okoline (Vasta i sur., 2004), odnosno naglašava važnost okoline za dječji razvoj i psihosocijalnu prilagodbu. Bronfenbrenner tu teoriju naziva još i bioekološkim modelom (Bronfenbrenner i Morris, 1998). Dijete je u središtu sistema, dok se različiti nivoi sistema (slojevi) nalaze oko njega. Bronfenbrenner ključnim faktorom smatra interakciju unutar jednog nivoa sistema, ali i interakciju između različitih nivoa sistema. On zamišlja okolinu kao niz povezanih struktura koje uključuju obitelj, školu, susjedstvo, radno mjesto i brojna druga okruženja u kojim se odvija čovjekov život (Berk, 2008). Berk (2008) također navodi da su ljudi, prema teoriji ekoloških sistema, kreatori svoje okoline, pa oni i njihove okoline zajedno kreiraju mrežu međusobno povezanih utjecaja. Prema Vasti i sur. (2004) ekosistem (okolina) interaktivnim putem djeluje na dijete (čovjeka) kroz:

- **Mikrosistem** – Obuhvata okolinu koja je najbliža djetetu, kao što su obitelj, škola, vrtići, jaslice, vjerske ustanove, zdravstvene ustanove i slično.
- **Mezosistem** – Odnosi se na sistem koji povezuje više djetetovih mikrosistema. Na primjer veza/odnos između roditelja i nastavnika u školi.
- **Egzosistem** – Obuhvata socijalna okruženja u kojima dijete neposredno ne sudjeluje kao što su proširena obitelj, obiteljski prijatelji, komšije, lokalna vlast, školsko vijeće, zaposlenje roditelja, socijalne službe, masovni mediji i slično.
- **Makrosistem** – Obuhvata kulturu i subkulturu u kojoj dijete živi, kao što su geografski položaj, socioekonomski status, etnička pripadnost, religijska pripadnost i slično.

Slika 1 Bronfenbrennerov ekološki model okoline (Izvor: A.Pašalić-Kreso „Koordinate obiteljskog odgoja (2004)).

Pojedini autori spominju i peti ekološki sistem, odnosno kronosistem. Svi prethodno spomenuti sistem su međusobno povezani kronosistemom koji je (...) struktura događaja iz okoline i promjena tokom života, kao i sociokulturalne okolnosti (Santrock, 2008). Vremenske promjene u okruženju djeteta kreiraju nove uslove koji utiču na njegov razvoj. Na primjer razvod roditelja ili smrt jednog od članova obitelji neće isto doživjeti sa petogodišnjak i trinaestogodišnjak.

Ponašanje djece je rezultat složenih interakcija njihovih individualnih osobina i okruženja u kojem odrastaju. Svako dijete ima jedinstven skup karakteristika, uključujući temperament, emocionalne potrebe, kognitivne sposobnosti, kao i nasljedne osobine koje značajno utiču na njihovo ponašanje. Međutim, iako su ove osobine urođene, način na koji se manifestuju u svakodnevnom životu djece u velikoj mjeri zavisi od okruženja u kojem dijete odrasta. Okruženje u kojem dijete odrasta obuhvata različite aspekte, kao što su porodica, škola, vršnjaci, kao i šira društvena zajednica. Porodica je često prvi i najvažniji faktor u oblikovanju ponašanja djece. Topli, podržavajući odnosi unutar porodice, u kombinaciji s jasnim pravilima i granicama, pružaju djeci sigurnost i stabilnost potrebnu za njihov emocionalni i socijalni razvoj. Nasuprot tome, disfunkcionalni porodični odnosi, nedostatak pažnje i razumijevanja, kao i neprikladni odgojni stilovi mogu povećati rizik od pojave nepoželjnih oblika ponašanja. Škola, kao drugi ključni faktor, ima značajnu ulogu u socijalizaciji djece i izgradnji njihovih socijalnih vještina. Učitelji i pedagozi kroz strukturirane aktivnosti, nastavne metode i pedagoške radionice mogu usmjeravati djecu prema poželjnim oblicima ponašanja, pomažući im da razviju empatiju, samokontrolu i odgovornost. Osim toga, vršnjačke grupe unutar škole mogu imati pozitivan ili negativan uticaj na ponašanje djece, zavisno od toga kako su strukturirani odnosi među vršnjacima i koje se vrijednosti u toj grupi promovišu. Šira društvena zajednica, uključujući medije, kulturu, socijalne norme i društvene mreže, također oblikuje ponašanje djece. U društvu koje promoviše pozitivne vrijednosti, poštovanje različitosti i zdrav stil života, djeca su sklonija da usvoje iste te vrijednosti. S druge strane, u zajednicama gdje su prisutni visoki nivoi nasilja, diskriminacije ili drugih društvenih problema, djeca mogu usvojiti

nepoželjne oblike ponašanja kao način prilagođavanja takvom okruženju. Razumijevanje svih ovih faktora i njihovih međusobnih odnosa omogućava odraslima da bolje podrže djecu u njihovom razvoju i da im obezbijede uslove da postanu zdrave i sretne osobe. Kroz ljubav, razumijevanje, dosljednost i trud, odrasli mogu značajno uticati na pozitivan razvoj ponašanja djece, oblikujući ih u smjeru koji je poželjan za njih same, ali i za širu društvenu zajednicu. Kombinacija odgovarajuće emocionalne podrške i adekvatnog obrazovanja može pomoći djeci da izrastu u samopouzdanе, odgovorne i socijalno prilagođene pojedince.

1.2. Nepoželjni oblici ponašanja

Nepoželjno ponašanje je ono ponašanje koje odstupa od standarda i uglavnom negativno utiče na vlastito ili funkcionisanje drugih, a obuhvata sva ponašanja koja okolina doživljava kao neprihvatljiva ili koja onemogućuju/otežavaju usvajanje novih vještina i navika pa time i rehabilitaciju i socijalizaciju (Kepeš, 2007). Bouillet i Uzelac (2007) objašnjavaju da se nepoželjno ponašanje definiše u odnosu sa prosječno, odnosno uobičajno ponašanje većine mladih u određenoj sredini, te da predstavlja negativno devijantno ponašanje. Nepoželjna ponašanja narušavaju postavljene društvene norme, stvaraju konflikte, negativno utiču na okruženje i međuljudske odnose. Uzroci takvih ponašanja su kompleksni i mogu proizlaziti iz pedagoških, psiholoških i socijalnih faktora. Nedostatak odgovarajućeg odgoja i podrške u djetinjstvu često dovodi do razvoja nepoželjnih ponašanja. Kepeš (2007) ističe da način na koji zajednica definiše nepoželjno ponašanje reflektuje njen stav prema mladima, pa se promjenom njihovih uloga mijenja i njihova formalna odgovornost za pogrešno postupanje. U školama, nepoželjna ponašanja se manifestuju kroz nedisciplinu, nepoštovanje autoriteta, vršnjačko nasilje, diskriminaciju i slično. Prepoznavanje i adekvatno reagovanje na sve ove oblike ponašanja ključno je za stvaranje zdravog okruženja/društva. Neprilagođena ponašanja su često uzrok deficijentnim i nepoželjnim ponašanjima. Deficijentno ponašanje odnosi se na sposobnosti koje bi osoba trebala imati, ali ih nije razvila ili ih je izgubila, a koje su važne za uspješno funkcionisanje (Kepeš, 2007). Nepoželjno ponašanje, s druge strane, karakteriše ponavljano antisocijalno ponašanje koje u ekstremnim oblicima vodi do ozbiljnijih prekršaja (Kepeš, 2007).

Rizična ponašanja mladih predstavljaju ozbiljan društveni problem koji zahtijeva sveobuhvatnu analizu i intervenciju. McWhirter i suradnici (1993) identificirali su nekoliko ključnih oblika takvih ponašanja, uključujući napuštanje škole, zloupotrebu droga, maloljetničku delinkvenciju, maloljetničke trudnoće i suicid. S druge strane, Bašić (2009)

naglašava da je rizična ponašanja mladih važno promatrati kao multiproblematična, te spominje asocijalna ponašanja, pušenje, zloupotrebu alkohola i droga, kao i rizična seksualna ponašanja. Bašić navodi da su ova ponašanja prema Biglan i sur. (2004) izabrana iz nekoliko razloga:

- **Riječ je o ponašanjima koja su najskuplja za društvo** - Rizična ponašanja mladih, poput asocijalnog ponašanja, pušenja, zloupotrebe alkohola i droga, te rizičnih seksualnih ponašanja, predstavljaju značajan finansijski teret za društvo. Troškovi se odnose na zdravstvene usluge, pravosudni sustav, socijalne službe i druge resurse koji se koriste za saniranje posljedica tih ponašanja. Na primjer, liječenje bolesti uzrokovanih pušenjem ili zloupotrebom alkohola i droga može zahtijevati dugotrajne medicinske intervencije, dok asocijalna ponašanja mogu rezultirati povećanim troškovima zbog kriminalnih aktivnosti i potreba za socijalnim rehabilitacijama.
- **Mladi koji se uključe u neka od ovih ponašanja imaju veliku vjerovatnoću da se uključe i u ostala** - Mladi koji se uključe u jedno od ovih rizičnih ponašanja često imaju veću vjerojatnost da će se uključiti i u druga. Na primjer, mladi koji počnu konzumirati cigarete mogu lakše eksperimentirati s alkoholom ili drogama, dok rizična seksualna ponašanja mogu biti povezana sa zloupotrebom supstanci. Ova međusobna povezanost zahtijeva da se rizična ponašanja ne promatraju izolirano, već kao dio šireg problema koji zahtijeva integrirani pristup.
- **Mnogi isti biološki čimbenici okruženja utiču na razvoj svakog od tih problema** - Na razvoj rizičnih ponašanja utiču mnogi isti biološki i okolišni faktori. Genetska predispozicija, obiteljska dinamika, socioekonomski status i izloženost stresu mogu jednako doprinijeti razvoju više vrsta rizičnih ponašanja. Na primjer, mladi koji odrastaju u disfunkcionalnim obiteljima ili u okruženju s visokim nivoom stresa mogu biti skloniji razvoju asocijalnih ponašanja, zloupotrebi supstanci i drugim oblicima rizičnog ponašanja.
- **Mnoge preventivske i tretmanske intervencije utiču na više od jednog od spomenutih ponašanja** - Preventivske i tretmanske intervencije koje su usmjerene na jedno od rizičnih ponašanja često imaju pozitivan utjecaj i na druga. Na primjer, programi koji potiču zdrave stilove života i jačanje socijalnih vještina mogu smanjiti sklonost mladih prema pušenju, zloupotrebi alkohola i droga, te rizičnim seksualnim ponašanjima. Ovi programi često uključuju edukaciju, podršku i razvoj vještina koje su korisne u više područja života mladih.

- **Društveni napori da se smanji stepen problema ili posljedična cijena svakog od ovih problema profitirati će od sveobuhvatnih i koordiniranih strategija usmjerenih na cijeli niz navedenih problema** - Društveni napori usmjereni na smanjenje rizičnih ponašanja mladih profitiraju od sveobuhvatnih i koordiniranih strategija. Umjesto izoliranih intervencija koje se fokusiraju samo na jedan problem, integrirane strategije koje obuhvataju cijeli niz problema omogućuju efikasniju alokaciju resursa i veći utjecaj na ukupno zdravlje i dobrobit mladih. Takve strategije mogu uključivati suradnju između škola, zdravstvenih ustanova, socijalnih službi i drugih relevantnih institucija.

Pored spomenutih nepoželjnih oblika ponašanja Dryfoos (1990) ističe da društvo treba posvetiti posebnu pažnju nepoželjnim oblicima ponašanja poput delikvencije, nasilja, zloupotrebe alkohola i droga, napuštanje škole i rizična seksualna ponašanja. Za potrebe ovog istraživanja korištena je upravo kategorizacija nepoželjnih oblika ponašanja prema Dryfoos (1990), jer je najviše odgovorala aktivnostima predviđenim radionicom.

1.3. Delikvencija

Prilikom istraživanja adekvatne literature i razgovora sa osobama, koje se često susreću sa pojmom delikvencije u praktičnom kontekstu (pravnici, socijalni i pedagoški radnici), jasno se može primjetiti različiti način promatranja pojma delikvencije, ali i na definiranje istog. Pravnici gledaju striktno na kršenje zakonskih odredbi, pravni proces i kažnjavanje počinioca ili roditelja počinioca. Pedagoški radnici imaju nešto širu sliku i oni prepoznaju i ponašanja koja okolina prepoznaje kao negativnim, neprihvatljivim i nepoželjnim. Sve prethodno spomenuto ima svoje potkrepljenje i u literaturi. Prema Popović-Ćitić i Žunić-Pavlović (2005) prepoznajemo dva pristupa: sociološko-kriminalistički i pravni pristup. Pravni pristup je uži i ograničava se na ponašanja koja predstavljaju kršenje pravnih propisa. Sociološko-kriminološko shvatanje je šire shvatanje pojma delikvencije, te ga čine svi oblici ponašanja koje okruženje smatra negativnim i neprihvatljivim. Na kraju se kaznena djela maloljetnika, kao najteži oblik delikventnog ponašanja (Popović-Ćitić i Žunić-Pavlović, 2005). „Maloljetnička delikvencija upućuje na postojanje brojnih nepovoljnih socijalnih okolnosti u kojima djeca odrastaju i iziskuje nedvosmisleni i kompleksnu intervenciju usmjerenu saniranju čimbenika koji su takvom ponašanju doprinijeli te korekcijama samog djetetova ponašanja“ (Bouillet, 2010). Hewitt i Jenkins (prema Stanić, 2002) delikventno ponašanje kategorišu u tri velike grupe:

- **Agresivno asocijalno ponašanje** – Ova kategorija obuhvata ponašanja koja se odnose na direktnu agresiju prema drugim ljudima ili imovini. Podrazumijeva namjerno nanošenje boli (fizičko i psihičko nasilje), remećenje javnog reda i mira, vandalizam, ponašanja koja uzrokuju nesigurnost u okruženju/zajednici, provociranje drugih osoba, poticanje sukoba (verbalnog i fizičkog), te sukob sa autoritetima (nastavnik ili roditelj),
- **Socijalizirano delikventno ponašanje** – Ova kategorija podrazumijeva delikventne aktivnosti koje se odvijaju unutar grupe i vrlo često dolazi do kršenja zakona i društvenih normi. Odnosi se na primjer na sudjelovanje u grupnim krađama (zajedno sa vršnjacima ili kao dio/član neke grupe) koje se mogu odnositi na sitne krađe poput krađe u prodavnici, ali i na složenije kriminalne radnje. Namjerno izbjegavanje školskih obaveza, bježanje iz škole i provođenje vremena na ulici ili mjestima koja nisu adekvatna bez jasnog cilja. Često može da uključi i prosjačenje, provođenje vremena u rizičnim okruženjima i izlaganje opasnostima.
- **Inhibirano ponašanje** – U ovoj kategoriji prepoznajemo ponašanja za koja je karakteristično povlačenje iz socijalnih interakcija i izražavanje negativne emocije. Ekstremna stidnoća koja otežava normalnu socijalnu interakciju može dijete dovesti do povlačenja iz društvenih aktivnosti. Može da se prepozna i nedostatak interesovanja, energije i motivacije za sudjelovanje u bilo kojoj aktivnosti što može negativno uticati na osobni razvoj djeteta, ali i na školski uspjeh, te ometati odnose sa obitelji, vršnjacima i osobama od autoriteta.

Stravične posljedice delinkventnog ponašanja najsnažnije se mogu razumjeti kroz primjer događaja iz maja 2023. godine u Srbiji, koji je potresao cijeli region. Na svim vijestima, web portalima i društvenim mrežama odjeknula je vijest o masovnom ubistvu u jednoj od najboljih osnovnih škola u Srbiji. U osnovnoj školi "Vladislav Ribnikar" u Beogradu dogodilo se masovno ubistvo koje je počinio četrnaestogodišnjak. On je vatrenim oružjem usmrtio osam učenika i zaštitara, te teško povrijedio šest učenika i jednu nastavnici. Počinilac je imao spisak učesnika koje je planirao da usmrti, zločin je planiran mjesecima i uključivao je detaljno razrađen plan i raspored sjedenja učenika. Ovaj učenik je bio višestruki učesnik školskih takmičenja i odličan učenik. Ovaj tragični događaj otkriva više aspekata ozbiljnosti delinkventnog ponašanja među djecom. Prvo, pokazuje kako delinkventno ponašanje može eskalirati do krajnje nasilnih činova s katastrofalnim posljedicama koje smo navikli da vidamo samo u filmovima. Drugo, primjer ukazuje na činjenicu da se delinkventno ponašanje može manifestirati i kod učenika koji su uspješni u akademskom smislu, što naglašava kompleksnost

problema i potrebu za pažljivim promatranjem mentalnog zdravlja i socijalnih odnosa učenika. Treće, planiranje i predumišljaj u ovom zločinu ukazuju na duboke psihološke probleme koji zahtijevaju pažnju stručnjaka iz oblasti psihologije, pedagogije i kriminologije. Na kraju, događaj je imao snažan utjecaj na širu čitav region, što ukazuje na potrebu za sistematskim pristupom prevenciji i intervenciji u slučajevima potencijalno delinkventnog ponašanja kod djece i mladih.

1.4. Nasilje

Nasilje je duboko ukorijenjeno u ljudskom iskustvu, ostavljajući iza sebe tragove bola i patnje. Bez obzira na oblik koji poprima, njegova prisutnost unosi nemir u svakodnevni život i ruši osjećaj sigurnosti. Osobe koje trpe nasilje često ostaju sa nevidljivim ranama koje utiču na njihove buduće odluke i odnose. Svjedoci nasilja nose teret tih prizora, što može promijeniti njihove poglede na svijet. Društvo kao cjelina osjeća posljedice kroz narušene zajednice i gubitak povjerenja među ljudima. Važno je prepoznati obrasce i raditi na tome da se stvore uslovi za mir i razumijevanje. Nasilje je namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samome sebi, prema drugoj osobi, ili prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što bi moglo rezultirati ili rezultira ozljedom, smrću, psihološkim posljedicama, nerazvijenošću ili deprivacijom (WHO, 2002). Cifrić (2000) navodi kako je nasilje jedno od značajnih naslijeđa ljudske kulture, što se tokom historije pojavljuje u različitim oblicima, a reproducira socijalizacijskim mehanizmima. Bronfenbrenner (2005) nasilje vidi kao odraz kompletne situacije u društvu, jer na pojavu nasilja utiču događaji u obrazovnim, zdravstvenim, socijalnim i političkim strukturama društva. Nasilje se odnosi na bilo koji oblik agresivnog ponašanja prema drugoj osobi, prema sebi, životinjama ili imovini (Vidance & Štelcer, 2019). Da bi se neko ponašanje smatralo nasilništvom, mora da ispuni narednih šest kriterija (Vidance & Štelcer, 2019) a to su: namjera da se nanese ozljeda ili šteta, intenzitet i trajanje, moć nasilnika, ranjivost žrtve, manjak podrške i posljedice.

Vršnjačko nasilje ostavlja duboke tragove na djeci i mladima koji ga doživljavaju. Često se dešava u školama, na igralištima i drugim mjestima gdje se mladi okupljaju. Osobe koje trpe nasilje osjećaju se izolirano i bespomoćno, noseći sa sobom strah i nesigurnost. Osobe koje sprovode nasilje često koriste fizičku snagu, riječi ili društvenu manipulaciju da bi kontrolisali druge. Osobe koje posmatraju nasilje, iako nisu direktno uključeni, također osjećaju nelagodu i postoji mogućnost razvijanja straha da će baš oni postati naredna meta. Vršnjačko nasilje se može objasniti kao namjerno uzrokovan fizički napad, psihičko, emocionalno ili seksualno

nasilje kojem je izložena osoba, a prouzročeno je ponavljanim ili trajnim negativnim postupcima jednog djeteta ili više djece (Vidance & Štelcer, 2019). Nasilje može poprimiti različite oblike, svaki od kojih ostavlja duboke tragove na osobe koje trpe nasilje. Prema Ruscu (2006) razlikujemo slijedeće oblike nasilja:

- **Fizičko (tjelesno) nasilje** – uključuje svaki oblik fizičkog kontakta koji nanosi bol ili povrede, kao što su udaranje, guranje ili šamaranje. Žrtve fizičkog nasilja često trpe fizičke povrede koje mogu zahtijevati medicinsku pomoć. Ovakvo nasilje može rezultirati dugotrajnim fizičkim i emocionalnim posljedicama, uključujući strah i nesigurnost.
- **Psihičko (emocionalno) nasilje** – obuhvata verbalne uvrede, prijetnje i manipulacije koje ciljaju na emocionalno stanje žrtve. Osoba koja trpi ovakav oblik nasilja može se osjećati bezvrijedno, anksiozno i depresivno. Dugotrajno izlaganje psihičkom nasilju može dovesti do ozbiljnih mentalnih zdravstvenih problema, uključujući posttraumatski stresni poremećaj (PTSP).
- **Materijalno (finansijsko) nasilje** – podrazumijeva kontrolu nad finansijama i materijalnim resursima žrtve, onemogućavajući joj pristup novcu ili imovini. Žrtva može biti prisiljena na ekonomsku zavisnost, što otežava njen bijeg iz nasilne situacije. Ovakva vrsta nasilja često dovodi do dugotrajnih finansijskih problema i smanjenog kvaliteta života.
- **Seksualno nasilje** – uključuje svaki oblik prisilnog seksualnog kontakta ili ponašanja koje žrtva ne želi, uključujući silovanje i seksualno zlostavljanje. Žrtve seksualnog nasilja često trpe ozbiljne fizičke i emocionalne posljedice, uključujući traumu i gubitak povjerenja u druge ljude. Dugoročno, seksualno nasilje može dovesti do problema mentalnog zdravlja i teškoća u stvaranju zdravih intimnih odnosa.

Od psihičkog i fizičkog, preko materijalnog pa sve do seksualnog nasilja, svaki oblik nosi sa sobom specifične bolne posljedice. Prepoznavanje i razumijevanje ovih oblika nasilja ključni su za pružanje adekvatne pomoći i podrške onima koji pate. U današnje vrijeme veliki broj mladi je izložen nasilju putem interneta, pa se na već navedenu listu često dodaje i **elektronički oblik nasilja**. Prije razvoja modernih tehnologija, vršnjačko nasilje se dešavalo na igralištima, u parkovima i na hodnicima škola, gdje je bilo lakše primijetiti i reagirati na njega. Danas se većina tih aktivnosti premjestila u "virtualni svijet", što dodatno komplikuje ovaj problem. Djeca i mladi i dalje mogu biti izloženi raznim oblicima nasilja, u kojem druga djeca mogu

sudjelovati, bilo aktivno ili pasivno. Posebno je zabrinjavajuće to što dijete ne može pobjeći od ovog nasilja, jer ono nikada ne prestaje, počinitelj je uvijek prisutan putem interneta. Ova vrsta nasilja može imati daleko snažnije posljedice, jer je publika šira, a anonimnost omogućava počiniteljima da budu okrutniji nego uživo. Prema Vidance i Štelcer (2019) oblici elektroničkog nasilja su: **izravan napad** (slanje uznemirujućih poruka i slika, krađa šifre, objava privatnih informacija i neistina), **napad preko posrednika** (napad preko treće osoba koja najčešće nije ni svjesna da vrši nasilje), **verbalno nasilje** (namjerno korištenje uvredljivih riječi sa ciljem nanošenja psihološke povrede) i **relacijsko nasilje** (manipuliranje vršnjačkim odnosima sa ciljem uništavanja osjećaja pripadanja i prijateljstva).

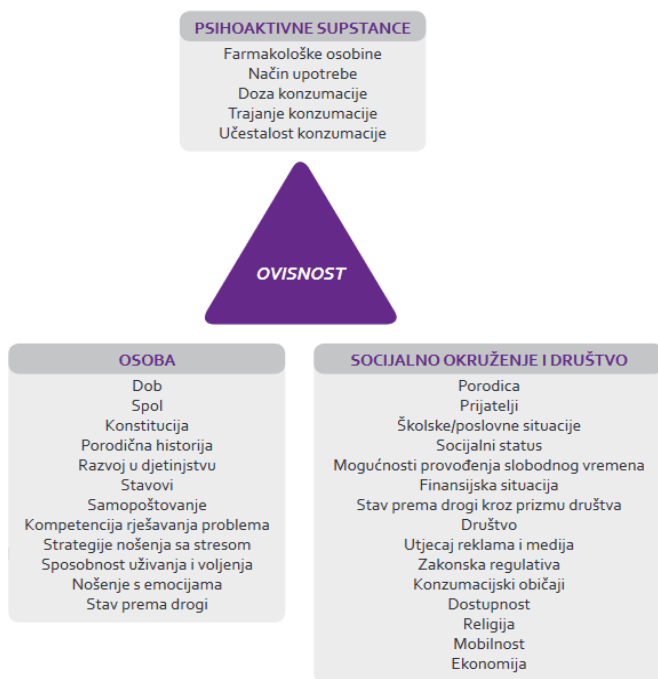
Nasilje je ozbiljan problem koji ima duboke i trajne posljedice na pojedince i zajednice. Bez obzira na oblik koji poprima, svaki vid nasilja narušava osjećaj sigurnosti i dostojanstva osobe koja trpi nasilje. Prevencija nasilja zahtijeva zajednički napor cijelog društva, uključujući obrazovne institucije, porodice i zakonodavne organe. Edukacija o prepoznavanju i suzbijanju nasilja ključna je za stvaranje sigurnijeg okruženja. Važno je pružiti podršku osobama koje trpe nasilje kako bi se mogli oporaviti i nastaviti sa svojim životima. Samo kroz zajednički trud možemo smanjiti prisustvo nasilja i izgraditi društvo u kojem se svako osjeća sigurno i poštovano.

1.5. Ovisnost i vrste ovisnosti

Pojam ovisnost u svakodnevnoj komunikaciji najčešće izjednačavamo sa ovisnošću o psihoaktivnim supstancama. Međutim ovisnost, kao pojam, je dosta širi i obuhvata određene stvari/aktivnost za koje možda nismo ni svjesni da neko može biti ovisna o njima. Ovisnost („Prevencija ovisnosti u školi“, 2020) se ne smije tek tako izjednačiti sa navikom ili problematičnim ponašanjem nad kojom osoba (još uvijek) ima kontrolu. O ovisnosti je riječ samo kada ponašanje u konkretnoj situaciji poprimi svojevrsnu dinamiku i kompulsivnost. Svjetska zdravstvena organizacija je sindrom ovisnosti definirala na sljedeći način (MKB-10, Međunarodna klasifikacija bolesti): riječ je o skupini fizioloških, ponašajnih i kognitivnih fenomena, kod kojih konzumiranje određene supstance ili vrste supstance imaju prednost u odnosu na druga ponašanja, koja je određena osoba ranije više vrednovala.

Ovisnost („Prevencija ovisnosti u školi“, 2020) kao postavljena dijagnoza je tačna samo ako su tri ili više kriterija bila istovremeno prisutna u nekom trenutku u vremenskom periodu od godinu dana. Postoji šest kriterija kojima se mjeri ispravnost dijagnoze o ovisnosti, a to su:

1. Jaka ili prisilna želja za konzumacijom psihoaktivnih supstanci.
2. Umanjena sposobnost kontrole u pogledu početka, prestanka i količine unosa.
3. Apstinencijski sindrom prilikom prestanka ili smanjenog unosa, koji se manifestuje kao simptomi karakteristični za ustezanje od određene supstance, ili konzumiranjem iste ili slične supstance kako bi se simptomi ustezanja ublažili ili izbjegli.
4. Dokaz tolerancije – kako bi se proizvelo jednako dejstvo psihotropne supstance prvobitno postignute nižim dozama, potrebne su sve veće količine. Očiti primjeri za ovo su dnevne doze alkoholičara i ovisnika o opijatima, koje bi kod drugih osoba koje nisu razvile toleranciju mogle izazvati tešku onesposobljenost ili možda čak i smrt.
5. Sve veće zanemarivanje drugih aktivnosti ili interesa u korist konzumiranja supstance, povećan utrošak vremena kako bi se došlo u posjed supstance, kako bi se ista konzumirala ili kako bi se oporavili od posljedica njenog korištenja.
6. Kontinuirano konzumiranje supstance iako su štetne posljedice očite, kao što je npr. oštećenje jetre uzrokovano ekscesivnom konzumacijom alkohola, depresivna raspoloženja koja uslijede nakon konzumiranja prekomjerne količine supstance ili pogoršanje kognitivnih funkcija uslijed trošenja droga. Pri tome je potrebno ustanoviti da je korisnik bio zaista svjestan načina i obima štetnih posljedica ili da je iste mogao makar pretpostaviti.

Slika 2 Uzročni trougao nastanka ovisnosti (Izvor: Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE "Prevenција ovisnosti u školi" (2020)).

Pojedini faktori u modelu trougla nastanka ovisnosti nisu povezani jednostavnim uzročno-posljedičnim vezama; umjesto toga, razvoj ovisnosti treba razumjeti kao dinamičan proces. Ovisnička upotreba droga, kao i svako drugo ovisničko ponašanje, predstavlja jednu od nekoliko faza u kontinuiranom procesu. Ovaj proces je međusobno prožimajući, ima svoju pozadinu i sastoji se od nekoliko ključnih etapa: početka, nastavka i navike, ovisnosti i prestanka.

U nastavku slijedi deskriptivni opis potencijalnih ovisnosti i nepoželjnih oblika ponašanja, koji su zasnovani na karticama korištenim tokom realizacije radionica. Glavni izvor informacija o ovim temama je radni materijal „kNOw risks“, razvijen od strane Udruženja za prevenciju ovisnosti NARKO-NE. Smatram da je važno obuhvatiti isti tekst u teorijskom dijelu, kako bi se osigurala konzistentnost sa sadržajem kojim su učesnici radionica imali priliku upoznati. Opisi pojedinih pojmova su dodatno obogaćeni informacijama iz drugih izvora, koji će biti navedeni. Svi ostali dijelovi teksta pripadaju radnom materijalu „kNOw risks“.

Pušenje cigareta je rizični i nepoželjni oblik ponašanja koji vrlo lahko može da preraste u ovisnost. Pušenje ne spada u teške ovisnosti, ali pokazuje niz karakteristika tipičnih za takve bolesti, poput „ovisničkog“ obrasca ponašanja (Tomić i Hasanović, 2007). Pušenje cigareta se odnosi na uživanje u duhanu udisanjem dima zapaljenog duhanskog lišća u cigareti. Duhanski dim je smjesa tvari koje nastaju nepotpunim izgaranjem duhanskog lišća na visokoj temperaturi. Pušenje cigareta je drugi glavni uzrok smrti u svijetu. Kupovina i prodaja duhana i duhanskih proizvoda u Bosni i Hercegovini je zabranjena maloljetnicima. Na konzumiranje duhana utiču i pušenje roditelja i u obiteljskom domu, razina obrazovanosti i pri padanje određenim društvenim grupama, traumatska iskustva u djetinjstvu, doživljaj pušenja kao potvrde zrelosti i nezavisnosti, vršnjački pritisak, adolescentska radoznalost, medijske poruke i li beralna politika prema pušenju u kafićima (Pehar-Zvačko, 2003). Osobe koje konzumiraju cigarete uživaju u aromi duhana, ali isto tako i osjećaju koji stvara sam čin pušenja. Nikotin u središnjem živčanom sistemu izaziva grčenje mišića i drhtavicu tijela, a daljnjim porastom do smrtne doze nastupaju paraliza i smrt. Djelovanjem nikotina na nadbubrežnu žlijezdu oslobađa se adrenalin i noradrenalin što dovodi do povišenja krvnog pritiska i ubrzan rad srca. Pušenje je glavni faktor rizika za nastanak raka pluća, usne šupljine, nosne šupljine, ždrijela, grkljana, jednjaka, gušterače, želuca, bubrega i mokraćnog mjehura. Ovisnost o cigaretama se može iskazati u tome da osoba koja konzumira cigarete stalno nastoji održati određenu koncentraciju nikotina u krvi. Kada određena koncentracija nikotina u krvi padne, osoba nastoji zapaliti novu cigaretu. Ukoliko ne dođe do toga da osoba zapali novu cigaretu vrlo često dođe do umora, depresivnog raspoloženja i problema sa koncentracijom. Žene koje konzumiraju cigarete češće imaju menstrualne poremećaje, odnosno češće dolazi do bolnih i neredovitih menstruacija. Dok kod muškaraca može uticati na potenciju. Šta možemo uraditi kako bismo prestali konzumirati cigarete? Potrebno je informirati se o posljedicama, ali isto tako i razviti kritičku svijest prema ovom trendu. Važno je shvatiti da nećete biti prihvaćeniji, izgledati starije ili izgledati ozbiljnije ukoliko konzumirate cigarete. Za rješavanje ove ovisnosti preporučuje se da svoje vrijeme

provodite sa osobama koje ne konzumiraju cigarete, počnite se baviti nekim hobijem ili sportom.

Nargila je jedan od najnovijih trendova koji se pojavio u Bosni i Hercegovini. Predstavlja vodenu lulu čiji je glavni sastojak tamni duhan aromatiziran raznim ukusima sušenog voća, meda ili biljaka. Sastoji se od dužeg metalnog dijela koji spaja posudu sa vodom sa gornjim dijelom u koji se stavlja duhan, te crijeva kroz koji se udiše dim. Prolazeći kroz vodu u posudi dim se hladi i djelomično filtrira. Možemo da kažemo da mladim osobama nargila služi za opuštanje i uživanja, a nerijetko možemo čuti i da neko konzumira nargilu iz dosade. Ono što je ironično jeste da nargilu često konzumiraju osobe koje ne konzumiraju cigarete jer smatraju da je nargila zdrava alternativa. Prema Zavodu za bolesti ovisnosti Kantona Sarajevo (2015) sva dosadašnja istraživanja o uticaju nargile na zdravlje ljudi, izvještavaju o štetnim efektima po zdravlje ljudi, najviše na pluća i mozak (respiratorni sistem i centralni nervni sistem), pogotovo ako se nargila uzima često ili redovno. Shodno tome, štetni efekti po zdravlje mladih i adolescenata su još više prisutni, obzirom da se radi o osobama koje su u razvojnog dobu, a uporište u tome se nalazi i u važećim zakonskim propisima, kojim se maloljetnim osobama zabranjuje upotreba legalnih psihoaktivnih supstanci (duhan, alkohol), dok su ilegalne droge svakako zabranjene. Pušenje nargile oslobađa velike količine štetnih i kancerogenih hemijskih supstanci i nikotina u količini koja je dovoljna da izazove ovisnost. Često konzumiranje može da poveća šansu za pojavom upale pluća, kroničnog bronhitisa i alergijskih reakcija. Tokom konzumiranja nargile koristi se jedna zajednička cijev što može da dovede do prenošenja raznih zaraznih bolesti. Ako je nešto popularno i dozvoljeno ne znači da je dobro.

Alkohol u čistom obliku je tečna, bezbojna i otrovna supstanca koja se koristi u medicini i kozmetičkoj industriji. Iz ovog možemo da uvidimo da postoji više vrsta alkohola, međutim kada ga god spomenemo najčešće mislimo na raznovrsna alkoholna pića u kojima je alkohol zastupljen u različitim procentima (20% - 55% u žestokim pićima, 30% - 40% u likerima, 2% - 12% u pivu i vinima). Alkohol je legalan (za punoljetne) i društveno prihvaćen. Tokom konzumiranja velike količine alkohola organizam ne može da obradi sve, stoga višak koji ne bude obrađen putuje do mozga u kojem stvara promjene. Ljudi konzumiraju alkohol jer je lako dostupan. Ljudi koji piju zaboravljaju na probleme, postaju opušteniji i osjećaju se manje usamljeno. Alkohol usporava reflekse, smanjuje vidno polje, vidnu oštrinu, pažnju i mišićnu snagu. Učestala konzumacija dovodi do obolijevanja od alkoholizma. Alkoholizam nije nasljedna bolest, ali mladi „nasljeđuju” naviku da piju od roditelja ili svoje okoline (Dodig

Ćurković, 2010). Alkoholizam je hronična bolest, ali i odabrani stil života koji razorno djeluje na čovjeka i njegovu okolinu, pri čemu je rehabilitacija teža nego i kod heroinskih ovisnika (Pehar-Zvačko, 2003). Može se javiti i onda kada mislimo da je prošla, koju karakterizira želja za konzumiranjem alkoholnih pića u svrhu postizanja zadovoljstva. Prati je niz tjelesnih oštećenja, a najopasnije je bolest jetre. Alkoholičar nikada nije u potpunosti izliječen. Podrška okoline i profesionalna pomoć, odnosno terapija, kao i podjela iskustva sa drugima su najučinkovitiji način liječenja i odvikavanja.

Energetska pića su bezalkoholna pića čiji su glavni sastojci kofein i šećer. Konzumiranjem energetskih pića povećava se dotok krvi u mozak, te se osjećate vedrije, snažnije i manje pospani. Međutim sva ta energija koju osjećate ne dolazi od energetskog pića nego od vašeg organizama. Energetska pića mogu povećati radni učinak i izdržljivost. Privremeno otklanjaju osjećaj umora i neispavanosti. Često se proizvode u raznim okusima, što ih čini pitkijim i ukusnijim za konzumente. Energetska pića uzrokuju dehidraciju, drhtanje, nesanicu, probavne probleme, povišeni krvni pritisak, nepravilan rad srca,... Najopasnija su po srce u kombinaciji sa alkoholom jer povećavaju njegovu toksičnost. Ukoliko konzumirate energetska pića trebate znati da tu energiju morate iskoristiti. Poželjno je da se bavite nekom fizičkom aktivnosti zbog viška energije. Uvijek konzumirajte velike količine vode, jer voda sprječava dehidraciju. Za one koji pretjeruju sa upotrebom, jednostavno prestanite svakodnevno konzumirati i naručivati energetska pića i pronađite neku zdravu alternativu kojih je veliki broj. Sylvetsky i sur. (2020) navode pet kategorija razloga zašto mladi konzumiraju energetska pića:

- Percipirana potreba (zadovoljiti žudnju, utažiti žeđ).
- Fizičke i kognitivne koristi (odmornost i budnost, poboljšanje energije i koncentracije).
- Emocionalne i međuljudske koristi (ublažavanje ljutnje, olakšavanje druženja).
- Senzorna svojstva (okus).
- Vanjski znakovi (dostupnost).

Kafa je sivozelena grm s crvenim plodovima iz kojih se vadi zrno od kojeg se pravi napitak. Njen osnovni sastav je kofein. Danas možemo birati između velikog broja vrsta kafe. Kafa podiže energiju i izdržljivost, te mentalnu jasnoću. Ubrzava rad metabolizma, povećava budnost i pažnju, te podiže raspoloženje. Kafa uzrokuje nesanicu, uznemirenost, lupanje srca, povišen pritisak, te šteti bijelim zubima. Tokom stvaranja navike dolazi do pojave apstinencijskih simptoma. Ukoliko osoba ne popije kafu postaje nervozna, razdražljiva, ima problema sa koncentracijom i dolazi do glavobolja. Kako pametno konzumirati kafu? Moramo

shvatiti da je kafa čejf i da tako treba i ostati. Ukoliko pijete kafu, poželjno je da je pijete sa mlijekom uz čašu vode. Ukoliko je kafa vaš pokretni mehanizam to morate mijenjati. Postepena zamjena nekim drugim zdravim napitkom je odličan početak. Vrijeme koje izdvajate za konzumiranje kafe izdvojite za nešto drugo sve dok ne pronađete mjeru za uživanje u kafi.

Junk food se odnosi na vrstu hrane koja u sebi sadrži mnogo nezdravih masnoća, šećera, soli i aditiva. Neki od najpoznatijih nezdravih kombinacija tih sastojaka su hamburgeri, čevapi, doner, pica, pomfrit, gazirani sokovi, čips,... Da budemo iskreni sve nabrojano je veoma ukusno, ali joj je hranjiva vrijednost niska. Osim što se veoma brzo priprema prati je poruka da je jeftina što je čini dostupnom apsolutno svima. Ova vrsta hrane u tijelu izaziva stalnu glad zato što se brzo probavlja, a višak se gomila u obliku masnih naslaga. Neke od posljedica čestog konzumiranja su problemi sa aknama i karijesom, povišena razina kolesterola u krvi, dijabetes, astma i visok pritisak. Dajte sebi vremena i krenite sa uvođenjem malih promjena. Mnogo je lakše pokušati uvesti nove i zdrave navike nego se riješiti loših. Stoga nastojte postepeno mijenjati ovu vrstu hrane sa zdravim alternativama, a sasvim je u redu da ponekad pojedete hamburger ili popijete gazirano piće.

Klađenje i kockanje se odnose na sve igre ili aktivnosti koje podrazumijevaju ulaganje novca uz rizik i nadu da će se vratiti uloženo ili dobiti više novca nego što je uloženo. Kao sinonimi za problematično kockanje, da bi se izrazile razlike u intenzitetu ovog fenomena, u literaturi se koriste i termini: patološko, prekomjerno, ovisničko, kompulzivno te rizično kockanje, a drži se da je ono najraširenija sociopatološka pojava (Tomić i Hasanović, 2007). Roditeljski pozitivan stav prema kockanju i uključivanje djece u njega doprinosi implicitnoj poruci kako je ono bezopasan, jednostavan i brz način zarade, a mladi mogu reflektirati takve stavove, vjerovanja i ponašanja (Mikas i sur., 2019). Rezultati ove potencijalne ovisnosti ovise isključivo o sreći. Klađenje i kockanje se pojavljuje u raznim formama pa možemo da razlikujemo: penzionerske i porodične (loto, bingo, lutrija, tombola), sportske (klađenje u kladionicama na rezultate u sportskim igrama), internet kockanje (online kladionice i kasino), te kasino verzije (poker, rulet, slot-mašine). Klađenje i kockanje često prati poruka kako je to brza zarada, ali isto tako veoma često i brza potrošnja. Česti su i adrenalinski naleti dobrog raspoloženja i samouvjerenosti, a i osjećaj da osoba kontrolira vlastitu sudbinu. Može da preraste u ovisnost i doprinijeti osjećaju bezizlaznosti i emocionalnoj nezrelosti. Dolazi do psiholoških problema poput depresije i anksioznosti. Kako bi se smanjile štetne posljedice najprije je potrebno shvatiti da niko nije sretniji od drugih ljudi. Izgubljeno se ne može vratiti.

Uvijek pri ruci imajte nekoga ko vas može suočiti sa stvarnošću ukoliko pretjerate. Za trajno rješenje ovisnosti o klađenju i kockanju poželjno je napraviti jasan plan realnog povratka izgubljenog novca ili predmeta. Tražite pomoć od okoline i okružite se ljudima koji vam žele pomoći.

Adrenalin je hormon nadbubrežne žlijezde i njegova primarna funkcija je pripremiti organizam za nošenje sa stresom i opasnostima. Pod utjecajem adrenalina mozak i mišići su potpuno spremni i rade punom snagom. On popravlja raspoloženje, donosi hrabrost i čini nas punim energije. Izloženost adrenalinu uzrokuje probleme kao što su depresija, bolesti srca i pretilost. Kako se riješiti ovisnosti o adrenalinu? Najprije pokušajte otkriti korijen ovisnosti o adrenalinu koji se najčešće krije u nekom dubljem ličnom nezadovoljstvu i osjećaju praznine. Dopustite sebi da budete manje aktivni, nastojte fokus staviti samo na jednu aktivnost u trenutku i uživajte u njoj.

Videoigre su igre koje se igraju na računaru, mobilnom uređaju ili konzoli i danas su jedan od najpopularnijih oblika zabave. Ovisnost o videoigrama je poremećaj kontrole implusa tokom kojeg osoba ne može odoljeti igranju igrica, te dolazi do uzbuđenja prije samog igranja igrica, a tokom igranja dolazi do osjećaja zadovoljstva i olakšanja. Ova ovisnost se manifestira kroz pretjerano korištenje računara, mobilnog telefona ili konzola. Videoigre pomažu razvoju osjećaja za koordinaciju, prostor i taktiziranje, pružaju prostor za upoznavanje novih osoba sličnog interesovanja, te ujedno sklapanju novih prijateljstava. Pretjeranim igranjem videoigara dolazi do gubljenja osjećaja za vrijeme, tjeskobe, nesаницe, znojenja i slično. Ovu ovisnost ne smijemo zanemariti. Odvikavanje od videoigri je bazirano na provođenju vremena u prirodi.

Pametni telefoni su uređaji koji su zamijenili staromodne telefone. Oni predstavljaju kombinaciju telefona sa drugim naprednim funkcijama kao što je GPS navigacija, kamera, mogućnost dopisivanja, posjedovanja velikog broja raznih aplikacija, te sama činjenica da pružaju pristup internetu. Oni su postali neizostavan dio života svake osobe. Prosječni tinejdžer dnevno provede od tri do pet sati koristeći pametni telefon. Na prvu djeluju kao veoma korisni uređaji, to zaista i jesu, ali se o njima također može postati ovisno. Ovisnost možemo prepoznati onda kada osoba ima potrebu da odmah odgovori na poruku i konstantno provjerava svoj telefon da provjeri ima li novih notifikacija. Pretjerano korištenje pametnih telefona dovodi do zanemarivanja stvarnog života, narušavanja privatnosti, te stvara ovisnost o dostupnosti. U današnje vrijeme nije moguće zamisliti život bez telefona, ali je moguće pametnije koristiti iste. Potrebno je ograničiti vrijeme korištenja, smanjiti ton kako vas zvukovi

ne bi stalno ometali, ne koristite telefon sat vremena prije spavanja, te ne koristite ga kada nije primjereno (npr. prilikom vožnje automobila, bicikla ili za vrijeme nastave).

Selfi je riječ koja je 2013. godine dobila titulu „riječ godine“. On predstavlja fotografiju, odnosno autoportretu koji se obično pravi uz pomoć telefona. Općenito, ljudi se na selfijima trude pokazati u najboljem mogućem izdanju. Različitim osobama selfiji služe u razne svrhe, ali uglavnom su to narcizam, nesigurnost i usamljenost, te potvrda vrijednosti kroz skupljanje lajkova pozitivnih komentara na selfijima. U pravljenu selfija nema nikakav problem, ali problem nastaje onda kada se selfiji kreiraju zbog privlačenja pažnje ili društvenog priznanja. Jedan od prvih signala ovisnosti najčešće se može prepisati ushićenju nakon velikog broja lajkova.

Trendovi predstavljaju smjer kretanja neke društvene pojave koja prevladava u određenom razdoblju. Najčešće ih povezujemo sa filozofijom koju promoviraju mediji, najčešće kroz društvene mreže. Ono što je najinteresantnije za trendove jeste da se prenose od osobe do osobe na osnovu svoje popularnosti. Praćenje nekog trenda predstavlja znak pripadnosti grupi vršnjaka što je mladima veoma važno. Neki su korisni, zabavni i opuštajući, dok su neki nekorisni i opasni. Svakodnevno smo na meti raznih trendova od kojih mnogi predstavljaju nerealne ideale koji se nameću kao pravilo. Važno je razlikovati pozitivne i negativne trendove, a to činimo kritičkim razmišljanjem, odnosno sagledati trend iz više različitih uglova. To možete da postignete tako što pronađete što više informacija iz raznih izvora. Postavite razna pitanja na koja želite dobiti odgovor o tom trendu. Nastojte pronaći ono što vam istinski treba, a ne da pratite sve što je u trendu i što vaše okruženje prakticira. Imajte svoje mišljenje i budite neovisni, samouvjereni i neka vaš trend bude preispitivanje trendova.

Kako se tema ovoga rada ne odnosi na ovisnosti o drogama odabrane su tri vrste droge, kao pojmovi korišteni prilikom realizacije pedagoških radionica. Eksperimentisanje s drogama započinje u ranoj mladosti, a ponavljana upotreba dovodi do problema na psihosocijalnom planu ličnosti te hroničnih ili trajnih somatskih, neuroloških i psihijatrijskih poremećaja, pri čemu rizik od ovisnosti povećavaju nesigurnost i nezrelost adolescenata (Pehar-Zvačko, 2003). Redovna upotreba ima posljedice po psihofizičko funkcionisanje i uključuje neke fenomene ovisnosti poput tolerancije, zanemarivanja društvenih obaveza, neuspjelih pokušaja da se uzimanje tvari odloži i slično. Fazu ovisnost karakteriše potreba za uzimanjem sve većih količina tvari, apstinen cijalni sindrom, te obiteljski, profesionalni i socijalni problemi (Dušanić, 2019). **Kokain** je psihostimulativna droga biljnog i sintetičkog porijekla. Stimulira

središnji živčani sistem, smanjuje osjećaj gladi, žeđi i umora, te pruža osjećaj fizičke i psihičke nadmoći. Također ubrzava rad srca, povećava krvni pritisak, usporava disanje i uzrokuje ukočenost vilice, te su česti problemi sa glavoboljom. **Heroin** je polusintetička droga koja se dobiva od sasušenog mliječnog soka maka. Uzrokuje propadanje vena, infekcije krvnih sudova i srčanih zalistaka, tuberkulozu, te bolest jetre i bubrega. Dovodi do veoma brzog pada tjelesne težine i slabljenja obrambenih snaga organizma. Česta su depresivna raspoloženja uz suicidalne misli. **Ekstazi** se pojavljuje u obliku tableta na kojima su utisnuti likovi iz crtanih filmova ili znakovi automobilske industrije. Zbog utisnutih simbola vrlo lahko može da privuče pažnju djece. Izaziva mučnine, gubitak apetita i povišenu tjelesnu temperaturu, ali i grčenje mišića, dehidraciju i povišen krvni pritisak. Iako nije vrsta droge spomenut ćemo i **tabletomaniju**. **Tabletomanija** predstavlja zloupotrebu lijekova, odnosno konzumiranje lijekova koji nisu propisani, odnosno potrebni nekoj osobi. Uzrokuje psihičku i fizičku ovisnost, te najčešće dolazi do zloupotrebe lijekova protiv bolova i lijekova za smirenje. Neke od najčešćih posljedica su pad krvnog pritiska, osjećaj umora, problemi sa koordinacijom, te problemi sa disanjem. Također se javlja i rizik od epileptičnih napada. Kako pomoći nekome izliječiti ovisnost o drogama? Stručna pomoć i određena terapija pokazali su se najefikasnijim pri odvikavanju, kao i preokupacija slobodnog vremena zdravim navikama i pozitivnijim ljudima, te je nužno izbjegavati mjesta koja bi mogla probuditi želju za ponovnim konzumiranjem.

Za kraj pogledajmo grafički prikaz u kojem su sve prethodno spomenute ovisnosti grupisane

Slika 3 Grafički prikaz podjele ovisnosti (Izvor: Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE: "Prevencija ovisnosti u školi" (2020)).

1.6. Rizično seksualno ponašanje

Rizična seksualna ponašanja kod djece i mladih predstavljaju ozbiljan društveni problem koji može imati dugoročne posljedice po njihovo zdravlje i dobrobit. Takva ponašanja često su povezana s nedostatkom adekvatnog obrazovanja o seksualnosti i prevenciji spolno prenosivih infekcija i bolesti. Spolno ponašanje mladih je i pod utjecajem društvenog okruženja, pa se govori o „seksualnoj socijalizaciji“ (Fingerson, 2005, prema Huterer i Nagy, 2019). Utjecaj medija i vršnjaka često igra ključnu ulogu u formiranju stavova i ponašanja mladih prema seksualnosti. Obilježja mladih zbog kojih su izloženiji seksualnim rizicima od ostalih društvenih grupa uključuju: naglašenu potrebu za seksualnim eksperimentisanjem, djelomičnu informisanost, iluziju neranjivosti, nedostatak komunikacijskih vještina, vršnjački pritisak, hedonizam, spontanost i povjerenje (Hiršl-Hećej i Štulhofer, 2001). Rani početak seksualnih aktivnosti povećava rizik od neželjene trudnoće i zdravstvenih komplikacija. Seksualni rizik predstavlja vjerovatnost negativnog ishoda određenog seksualnog kontakta, a može se podijeliti u tri grupe rizika: neželjena trudnoća, zaraza spolno prenosivom bolesti i seksualna viktimizacija (Štulhofer, Jureša i Mamula, 2000). Seksualna rizična ponašanja među mladima postala su sve prisutnija i lakše dostupna u doba interneta i društvenih mreža. Digitalna platforma omogućuje brzu i jednostavnu razmjenu sadržaja, uključujući eksplicitne fotografije i videozapise, što može potaknuti neodgovorno seksualno ponašanje. Novi izvori seksualnih sadržaja su društvene mreže, na kojima mladi često distribuiraju vlastite/tuđe eksplicitne fotografije, a velik broj ih sudjeluje i u sextingu – slanje, primanje ili prosljeđivanje seksualno eksplicitnih sadržaja, povezanoj s visokorizičnim spolnim ponašanjem (Mađarac, 2019). Mladi su izloženi seksualno eksplicitnim materijalima i pritiscima vršnjaka putem društvenih mreža, što često rezultira ranijim stupanjem u seksualne aktivnosti bez adekvatne zaštite i informacija. Jedna od novijih pojava u seksualnom ponašanju mladih je i „hook up“ kultura u kojoj je cilj „uloviti“ što više partnera za spolne odnose u kojima nema međusobne obaveze i osjećaja (Zloković i Vrčelj, 2010).

Na izgradnju odgovornog seksualnog ponašanja mogu uticati: odrastanje u stabilnoj obitelji, zadovoljavajući socioekonomski status i uključenost u razne društvene prosocijalne aktivnosti u zajednici (Hiršl-Hećej i Štulhofer, 2001). Nedostatak kritičkog mišljenja i svijesti o mogućim posljedicama dodatno povećava rizik od spolno prenosivih infekcija i drugih zdravstvenih problema. Prevencija zahtijeva edukaciju, podizanje svijesti i razvijanje digitalne pismenosti među mladima kako bi se smanjili rizici povezani s njihovim online aktivnostima. Neadekvatna podrška i komunikacija s roditeljima mogu dodatno pogoršati situaciju. Seksualna edukacija je

veoma i važna i ona treba krenuti od složene motivacije za rizična spolna ponašanja, obuhvatiti sve dimenzije ovog fenomena, do prilagođavanja individualnim potrebama mladih (Cooper, 2002, prema Huterer i Nagy, 2019). Seksualni odgoj je svjesno, promišljeno i sistematsko uticanje na mlade da bi bez poteškoća spolno sazrijevali, spoznali vlastitu seksualnost i spolne funkcije, postigli odgovarajući stepen psihosocijalne zrelosti, stekli kompletan uvid u ljudsku spolnost i preuzeli odgovornost za zdrav spolni život, što uključuje i savjetovanje (Stanić, 2004, prema Mađarac, 2019).

1.7. Bježanje sa nastave i napuštanje škole

Bježanje sa nastave je česta pojava kod učenika u mnogim školama, a naročito u zadnjoj trećini osnovnoškolskog obrazovanja i tokom srednjoškolskog obrazovanja. Bijeg je nedopušteno i neprikladno udaljavanje iz odgojne sredine na kraće ili duže vrijeme, a o bježanju govorimo kada se, srazmjerno uzrastu djeteta, može pretpostaviti određena duševna zrelost, predstava o sredstvima, velik napor volje, izvjesno praktično iskustvo i odluka o raskidanju veze sa dosadašnjom odgojnom sredinom (Tomić, 2005). Mnogi mladi krajem osnovne i u srednjoj školi povremeno neopravdano izostaju s nastave, a bježanje je manifestacija većih problema u ponašanju kada se čini često i u jakoj vezi sa zadovoljavanjem školskih obaveza (Bouillet i Uzelac, 2007). Bježanje se često javlja u kombinaciji s drugim oblicima društveno neprihvatljivih ponašanja poput krađe, prostitucije, prosjačenja, nasilja, konzumacije sredstava ovisnosti, rizičnog spolnog ponašanja, vandalizma i ostalih vidova delinkvencije (Kepeš, 2014). Učenici koji često bježe sa nastave propuštaju važne lekcije i aktivnosti. To rezultira slabijim akademskim uspjehom i lošijim ocjenama. Prema (Bouillet i Uzelac, 2007) neki oblici bježanja iz škole su često kašnjenje na nastavu, izostanak s pojedinih časova, napuštanje nastave prije njenog završetka, cjelodnevno i višednevno izostajanje. Prema stanju svijesti razlikujemo: bježanje pri punoj svijesti (nastalo uslijed odgojne zapuštenosti, znatnih promašaja odgoja i konflikta), bježanje pri poremećenoj svijesti (rezultat trenutnih reakcija ili nesvjesnih stanja) i bježanje uslijed poremećaja mišljenja (Vodak i Šulc, 1966, prema Tomić, 2005). Učenik koji bježi sam oslanja se na vlastite snage i time nastoji riješiti, ublažiti ili izbjeći neki konflikt, dok je bježanje u grupi najčešće motivisano postizanjem nekog grupnog cilja, pri čemu manji broj mladih preuzima vodstvo, a ostali se prepuštaju i podređuju ciljevima grupe (Bouillet i Uzelac, 2007). Povod za grupno bježanje može da bude i osjećaj potrebe za pripadanjem grupi, a najbolji primjer tome je rečenica koja se može često čuti, a to je „Svi su pobjegli, pa sam i ja sa njima“. Ovdje dolazi do izražaja odluka da slijedi druge i/ili postojanje

vrnjačkog pritiska vršnjaka koji su napustili čas. Drastične mjere škole i nastavnika rijetko za posljedicu imaju eliminisanje nepoželjnog ponašanja, a često čine upravo suprotno, produbljuvanjem jaza između učenika i škole (Avdić i Škahić, 2018).

Mladi često ne znaju adekvatno organizovati svoje slobodno vrijeme, provode ga besciljno, što može rezultirati negativnim razvojnim ishodima, pa bježanje spada u rizična socijalna ponašanja (Previšić, 2000). Pritom ga je potrebno tretirati kao proces, a ne kao izolovani događaj, s obzirom da za mlade koji su pod stalnim pritiskom školskog neuspjeha postoji veća vjerovatnoća da će početi izbjegavati nastavu, neopravdano izostajati te na kraju napustiti školu (Bouillet i Uzelac, 2007). Dugoročno gledano, bježanje sa nastave može dovesti do napuštanja škole. Napuštanje škole predstavlja ozbiljan problem, a često je posljedica svega o čemu smo govorili u prethodnim poglavljima. Mladi koji napuste školu suočavaju se s ograničenim mogućnostima zapošljavanja i nižim primanjima u budućnosti. Često se suočavaju i sa socijalnom isključenosti i povećanim rizikom od kriminala. Osim toga, napuštanje škole može utjecati na njihovo mentalno zdravlje, stvarajući osjećaj neuspjeha i niskog samopouzdanja. Društvo također trpi zbog gubitka potencijala mladih ljudi koji ne doprinose ekonomiji i razvoju zajednice. Prevencija napuštanja škole zahtijeva koordiniran pristup svih relevantnih institucija. Pružanje podrške učenicima, savjetovanje i stvaranje motivirajućeg školskog okruženja, te prevencija nepoželjnih oblika ponašanja ključni su koraci.

1.8. Prevencija nepoželjnih oblika ponašanja

S obzirom na različite perspektive, jasno je da nepoželjna (rizična) ponašanja mladih obuhvataju širok spektar problema koji mogu imati dugoročne negativne posljedice. Proučavanje ovih ponašanja ključno je za razvoj preventivnih strategija i intervencija. Stoga, adekvatno razumijevanje i adresiranje ovih problema može doprinijeti boljoj budućnosti mladih i društva u cjelini. Svi smo, najmanje jednom u životu, čuli za izreku *Bolje spriječiti nego liječiti*. Iako se ova izreka najviše vezuje za medicinske termine i preparate, reklame za lijekove i slično, njena snažna poruka se može iskoristiti i na mnogim drugim stvarima u životu, pa tako i u pedagogiji. U pedagoškom svijetu postoji izreka *Lakše je odgojiti nego preodgojiti*, za koju možemo da kažemo da je ekvivalent prethodno spomenutoj izreci. U svakom slučaju, možemo zaključiti da je mnogo lakše spriječiti i odgojiti nego liječiti i preodgojiti. Kada u pedagoškom kontekstu kažemo da želimo nešto prevenirati, ne govorimo samo da nastojimo spriječiti da dođe do nekog nepoželjnog oblika ponašanja ili postupka, već govorimo da nastojimo spriječiti i daljni rast i razvoj nekog nepoželjnog oblika ponašanja ili postupka. Pored

primarne uloge sprječavanja, prevencija ima i ulogu stvaranje zdravog okruženja koje će poticati razvoj pozitivnih oblika ponašanja i pozitivnih postupaka.

Mladi s neprihvatljivim oblicima ponašanja često nisu prepoznati kao osobe kojima je potrebna pomoć; socijalno su isključeni, a roditelji često nemaju potrebne kompetencije za rješavanje ovih problema. U radu s njima, naglasak treba biti na razvoju vještina rješavanja problema, socijalnih kompetencija i pozitivnog identiteta (Bouillet i Uzelac, 2007). Berk (2008) navodi da se ponašanje može oslabiti primjenom kazni (npr. neodobravanje ili uskraćivanje privilegija). Naime, kod takvih iskazivanja ponašanja postoje postupci za eliminaciju nepoželjnih ponašanja i jačanje poželjnih reakcija što se još naziva i modifikacijom ponašanja. Bouillet (2010) tvrdi da je u poticanju djelotvornih ponašanja moguće koristiti sljedeće tehnike modifikacije ponašanja djeteta:

- Gubljenje privilegija – praćenjem načela pozitivne discipline, dijete je unaprijed informisano o dostupnim privilegijama, ako njegovo ponašanje bude primjereno (važno je da odrasla osoba djetetu daje tačne informacije o tome koje ponašanje i u kojem intenzitetu dovodi do gubljenja privilegija i na koliko dugo se one gube.
- Izvinjenje – ako odrasla osoba primjeti da je dijete svjesno svog nepoželjnog ponašanja i želi se izvinuti, dijete onda može pripremiti izvinjenje.
- Modeliranje – odrasla osoba korištenjem pozitivne povratne informacije pohvaljuje dijete svaki puta kada ono manifestira nepoželjno ponašanje
- Nagrađivanje – nije unaprijed najavljeno i ovu tehniku je moguće koristiti ako dijete već dugo vremena ustraje u poželjnom ponašanju, a naročito onda kada je uspješno.
- Provjera pravila ponašanja – odrasla osoba, koristeći JA poruke, izražava način na koje je određeno ponašanje djeteta djelovalo na nju. U ovoj tehnici je važno podsjetiti dijete na zajednička pravila i obaveze i ponuditi mu priliku da prihvati dogovorene posljedice kršenja pravila i da izabere drugačije ponašanje, odnosno ponašanje koje je poželjno.
- Time-out – odnosi se na udaljavanje djeteta iz njemu teško podnošljive situacije. Preporuka je da traje 3 do 5 minuta, ako je potrebno onda i duže. Uloga time-outa je dijete usmjeri ka smirivanju i važno je da time-out ne smije da liči/podsjeća na kažnjavanje.

Bašić (2009) navodi da prevenirati znači preduhitriti, određenom radnjom učiniti da se nešto izbjegne. Prema Horatoviću i Cvitanoviću (1999) prevenirati znači predusretanje, prethodna zaštita, sprječavanje i/ili izbjegavanje unaprijed neke pojave, događaja i/ili negativne

posljedice. „Mjere prevencije imaju za cilj umanjiti vjerovatnoću nastanka problematičnih oblika ponašanja (gdje se misli na zloupotrebu i ovisnost), odnosno stvoriti plodno tlo za razvoj pozitivnog oblika ponašanja“ (Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE, 2022).

U literaturi, Bloom (1996) i Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE (2022) navodi se slijedeća kategorizacija prevencije i preventivnih mjera:

- Primarna prevencija – usmjerena prema grupama ljudi koje nisu u posebnom riziku od ovisnosti i/ili kod kojih se problem još nije pojavio. Cilj primarne prevencije je stvaranje ugodnog školskog okruženja koje potiče razvoj ličnosti učenika. Također obuhvata edukaciju roditelja, omladinskih radnika i pedagoga, te senzibilizaciju i informiranje javnosti.
- Sekundarna prevencija – usmjerena prema rizičnim skupinama i/ili osobama kod kojih postoji problem ovisnosti, ali se još nije potpuno razvio. Ova vrsta prevencije uključuje mjere koje pomažu u prevladavanju kriza i problema, kao što su savjetovanje i pomoć školskog psihologa, savjetovaništa, usmjeravanje prema nadležnim institucijama, te proširenje kompetencija školskih ustanova u rješavanju problematičnih situacija. Također, mjere za ublažavanje štetnih posljedica kod rizičnih skupina, poput konzumacije opasne po zdravlje, su dio sekundarne prevencije.
- Tercijalna prevencija tip A – usmjerena prema osobama kod kojih je problem ovisnosti već potpuno manifestovan. Cilj je ukloniti, poboljšati ili barem spriječiti pogoršanje problema. Ova prevencija uključuje različite programe odvikavanja, terapije i rehabilitacije, te integraciju na radnom mjestu.
- Tercijalna prevencija tip B – poznata i kao „kvartarna prevencija“ – usmjerena je prema osobama koje su već prevladale problem ovisnosti ili su ga dovele pod kontrolu, s ciljem sprječavanja recidiva

Također, prema Bašić i sur. (2001) i brošuri Udruženja za prevenciju ovisnosti NARKO-NE (2022) postoji još jedna kategorizacija prevencije i preventivnih mjera, a to je:

- Univerzalna prevencija – usmjerena je na opću populaciju, obuhvaća mjere koje su korisne za svakog pojedinca. Primjeri uključuju školske programe za unapređenje životnih vještina učenika, kampanje putem masovnih medija i mjere na radnom mjestu. Univerzalna prevencija je podržavajuća i proaktivna, a jedna od njenih prednosti je izostanak stigmatizacije, što omogućava postizanje širokog učinka.

- Selektivna prevencija – usmjerena na rizične skupine, posebno na pojedince koji su izloženi natprosječnom riziku zloupotrebe opojnih supstanci i razvoja ovisnosti, poput djece čiji su roditelji imali problema s alkoholizmom. Rizične grupe se mogu identificirati na osnovu bioloških, psiholoških ili socijalnih rizičnih faktora za koje se zna da su povezani sa nepoželjnim oblicima ponašanja.
- Indicirana prevencija – fokusira se na visokorizične osobe koje već imaju minimalne, ali vidljive znakove problematičnog ponašanja. Još uvijek nisu dosegli dijagnostički nivo. Indicirane prevencije se često izjednačuju sa ranim intervencijama, odnosno rano započetim tretmanima.

Pedagoška prevencija je važna jer pomaže u sprječavanju nastanka problema u ponašanju kod djece i mladih kroz edukaciju i razvijanje socijalnih vještina. Također, omogućava rano prepoznavanje rizika i intervenciju prije nego što problemi postanu ozbiljni. Na taj način doprinosi zdravijem razvoju individue i smanjenju negativnih utjecaja na društvo. Nekoliko odličnih primjera prepoznavanja problema i samog rješavanja problema možemo pronaći u publikaciji „Sekundarna prevencija neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštite učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo“ čiji je izdavač Udruženje Centar za istraživanje politike suprostavljanja kriminalitetu, Sarajevo. Jedna od studija slučaja je primjer u kojem je učenica prešla u drugu školu tokom školske godine u šesti razred zbog vršnjačkog nasilja, kako je navela njena majka. Po dolasku, škola je organizovala razgovor sa majkom i učenicom, tokom kojeg je majka istakla da je djevojčica uključena u savjetodavni rad sa psihologom. Pedagog je, u saradnji sa razrednicom, sproveo aktivnosti kako bi učenica bila prihvaćena od strane vršnjaka i lakše se prilagodila novoj sredini. Uprkos podršci nastavnika i učenika, djevojčica je pokazivala nezainteresiranost za nastavu, često je spavala na časovima i neprimjereno reagovala na opomene. Tokom razgovora sa učenicom, ona je izrazila nezadovoljstvo odnosom sa majkom, rekavši da je zanemarena i da ima poteškoća sa spavanjem, te da više ne ide kod psihologa jer majka nema vremena. Socijalna radnica u školi je zajedno sa pedagogom kontaktirala Centar mentalnog zdravlja (CMZ) i potvrdila da učenica ne dolazi na savjetovanje. Majka je pozvana u školu i informisana je o učenicinom stanju, uz preporuku da se djevojčica uključi u dodatno savjetovanje, kao i da majka pokaže više brige i odgovornosti prema djetetu. Međutim, majka je na ove prijedloge reagovala verbalnim napadima, optužujući školu za učenicino ponašanje. Učenica živi sa majkom, mlađom sestrom i majčiniim partnerom, dok biološki otac nema kontakt sa njom. Učenica pokazuje talenat za engleski jezik i likovno stvaralaštvo, ali te vještine ne razvija dovoljno. Tokom šestog do osmog razreda, njeno

ponašanje je bilo na granici rizika, ali su se u devetom razredu pojavile značajne promjene, uključujući izostajanje sa časova i kašnjenje. Majka nije reagovala na pozive škole, iako je obećala da će opravdati izostanke zbog učenice hroničnog oboljenja. Tokom radionice na temu nasilja na internetu, učenica se povjerila da često razmišlja o samoubistvu, otkrivajući emocionalne poteškoće i loš odnos sa majkom. Izražavala je nezadovoljstvo školom, nedostatkom prijatelja, željom da bude dječak i osjećajem besmislenosti života. Zbog visokorizičnog ponašanja, škola je odlučila uključiti dodatnu stručnu pomoć, ali je majka bila teško dostupna i nije odgovarala na pozive. U cilju rješavanja problema s učenicom, škola je poduzela niz mjera u saradnji s relevantnim institucijama. Nakon što je Centar za socijalni rad (CSR) prihvatio predložene mjere, škola je nastavila kontaktirati institucije poput CMZ-a, Pedijatrijske klinike i Porodičnog savjetovališta, kako bi osigurala da se sve dogovoreno sprovede. Unutar škole su organizovane sljedeće aktivnosti:

- Individualni savjetodavni rad s učenicom, fokusiran na samopouzdanje i emocije (pedagog).
- Rad sa odjeljenjem, posebno s djevojčicama, s ciljem pružanja podrške i poboljšanja komunikacije (pedagog i razrednica), uključujući sedmične susrete s različitim temama.
- Pokušaj uključivanja učenice u likovnu sekciju ili likovne konkurse zbog njenog talenta (nastavnik likovne kulture).
- Uključivanje učenice u psihoterapiju na Pedijatrijskoj klinici, jer su teškoće učenice prevazilazile rad školskog psihologa.
- Majka je uključena u rad Porodičnog savjetovališta, uz redovnu komunikaciju s razrednicom i stručnom službom škole.

Proces rješavanja problema uključivao je:

- Uključivanje Centra za socijalni rad zbog neuspješne saradnje s majkom i visokorizičnog ponašanja učenice.
- CSR je uključio CMZ i Pedijatrijsku kliniku za podršku učenici, te Porodično savjetovalište za podršku majci.
- Dogovor sa majkom i učenicom o mjerama koje će se provoditi unutar škole, uz koordinaciju razrednice i pedagogice.

Iz ove studije slučaja možemo zaključiti da je radionica bila jedan od ključnih faktora za prepoznavanje problema. Omogućeno je sigurno okruženje u kojem je ona mogla otvoreno

razgovarati o svojim emocionalnim poteškoćama. Kroz temu "Nasilje na internetu", učenica se povjerala voditelju radionice o svojim mislima o samopovređivanju i suicidu, što je ukazalo na ozbiljnost njenih unutrašnjih borbi. Ova iskrenost je bila presudna za identifikaciju duboko ukorijenjenih problema, uključujući osjećaj neprihvaćenosti od strane vršnjaka, nezadovoljstvo vlastitim identitetom, i zanemarivanje od strane majke. Korist radionice se ogleda u tome što je škola, zahvaljujući ovim saznanjima, mogla pokrenuti pravovremene i ciljanje mjere podrške. Radionica je omogućila nastavnicima i stručnom osoblju da dublje razumiju učenice potrebe i izazove, te su na osnovu toga mogli osmisliti personalizirane strategije za njeno emocionalno i socijalno blagostanje. Također, radionica je ojačala komunikaciju između učenice i školskog osoblja, što je bilo ključno za izgradnju povjerenja i osiguravanje da se učenica osjeća podržanom i shvaćenom. Na taj način, radionica je imala značajan utjecaj na prepoznavanje problema i pokretanje neophodnih intervencija. Kroz individualni rad sa učenicom, rad sa odjeljenjem, te uključivanje učenice u psihoterapiju, postignuto je određeno poboljšanje u njenom ponašanju. Međutim, situacija ostaje složena zbog kontinuiranog problema s majčinim nedostatkom odgovornosti. Ovaj slučaj naglašava važnost integrirane podrške između škole, porodice i relevantnih institucija. Također, ukazuje na potrebu za trajnom saradnjom i praćenjem kako bi se osigurao dugoročni napredak i blagostanje učenice. Na kraju, škola mora nastaviti s naporima da osigura stabilno i podržavajuće okruženje za učenicu, uz aktivno uključivanje svih relevantnih aktera.

Djecu je važno naučiti asertivnom ponašanju. **Asertivnim ponašanjem** djeca mogu da iskažu svoje stavove, potrebe, osjećanja i želje bez da povrijede nekoga u svojoj okolini. Loše je ako osoba koristi pasivno ili agresivno ponašanje, jer ovim vrstama ponašanja ugrožava stavove, potrebe, osjećanja i želje ljudi u svojoj okolini. Asertivnost je ponašanje koje karakterizira samopouzdana komunikacija ljudi svjesnih vlastitih prava i vrijednosti, a ogleda se u potpunom uvažavanju potreba i prava osobe, ali i drugih ljudi u komunikacijskom procesu („Sekundarna prevencija neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštite učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo – studije slučajeva“, Sarajevo, 2021). U situacijama konflikta, asertivnost se fokusira na rješavanje problema, a ne na osobu s kojom je sukob nastao. To znači da su osjećaji i stavovi usmjereni na samo pitanje, s ciljem njegovog rješavanja, a ne na osobu. Važno je jasno izraziti svoje mišljenje i osjećaje kako bi drugi znali kako se osjećate, ali pritom ne povrijediti dostojanstvo i osjećaje drugih. Biti asertivan znači otvoreno izraziti ono što vam smeta, jer je to jedini način da se problem riješi. Ako to ne učinite, vaš sagovornik neće biti svjestan problema, što može negativno utjecati na daljnju komunikaciju. Asertivnost također naglašava

važnost preuzimanja odgovornosti za vlastite odluke i ponašanja, te razumijevanje i priznavanje tuđih ponašanja. Jasnoća u izražavanju želja i očekivanja ključna je za uspješnu komunikaciju.

Pozitivna disciplina za polazište ima poštivanje prava djeteta, njegovih razvojnih potreba i njegovog najboljeg interesa, te razvijanje samodiscipline, odgovornosti i prosocijalnog ponašanja (Maleš, 2012). Usmjeren je na dijete i zadovoljavanje njegovih potreba za autonomijom (samostalno donošenje odluka), kompetentnošću (osjećaj sposobnosti, stručnosti) i dobrim i bliskim odnosima s drugim ljudima (Rijavec i Miljković, 2015). Važno je naglašavati očekivanja i postaviti pravila, koje se moraju dosljedno pridržavati unutar unaprijed određenih granica bez popuštanja. Durrant (2014) navodi da pozitivna disciplina podrazumijeva:

- Podučavanje odgajnika cjeloživotnim vještinama,
- Mogućnost da dijete riješi problem jer ima razvijeno samopouzdanje i sposobnosti potrebne za to,
- Usvajanje i poštivanje ljudskih prava
- Razvijanje empatije i samopoštovanja i učenje pristojnosti i mirnog rješavanja sukoba.

Svjesni smo da nastavnici i roditelji često posegnu za kaznom kao sredstvom odgovora na nepoželjan oblik ponašanja djeteta. Kaznom ne otkrivamo pravi uzrok djetetove greške, niti razumijemo šta je dovelo do nepoželjnog ponašanja. Ona samo privremeno rješava problem, dok uzrok ostaje neotkriven, što povećava šanse da se greška ponovi. Gossen (1994) je prepoznala negativne posljedice kažnjavanja i u svojoj knjizi "Restitucija" predložila alternativu - **restituciju**. Restitucija je postupak popravljivanja nanesene štete (Gossen, 1994). Ona pruža osobi koja je pogriješila priliku da potpuno ispravi svoju grešku, sada ili u bliskoj budućnosti, na najbolji mogući način. Gossen je uvela koncept restitucije kao zamjenu za tradicionalne disciplinske metode u školama, te restituciju predstavlja kao disciplinsku metodu koja ne samo da zamjenjuje kažnjavanje i kontrolu, već i razvija samodisciplinu kod djece, podstičući ih da kritički razmišljaju o svojim postupcima i pronalaze rješenja za probleme. Cilj restitucije je da djeca shvate da je disciplina tu da ih osnaži i poduči, te da probleme vide kao priliku za lični napredak. Ovaj pristup donosi mnoge pozitivne rezultate. Važno je napomenuti da restitucija zadovoljava i oštećenu stranu, što nije slučaj kod uobičajenih kazni. Restitucija pruža djeci priliku da poprave svoje ponašanje kroz logične posljedice koje su direktno povezane s njihovim postupcima. Restitucija stavlja naglasak na samog pojedinca, a osoba se

potiče da sama procijeni svoje ponašanje i shvati kako ono utječe na druge. Restitucija nije proces koji donosi trenutne promjene, već postepeni razvoj mišljenja, promjene u načinu razmišljanja i reagiranja na probleme. Da bi se to postiglo, potrebna je dosljednost u komunikaciji i stilu upravljanja.

1.9. Pedagoška radionica

Pedagoška radionica usmjerena na prevenciju nepoželjnih oblika ponašanja pruža ključne alate i strategije za nastavnike u suočavanju s izazovima u učionici. Pedagoška radionica nudi praktične metode za prepoznavanje i prevenciju nepoželjnih oblika ponašanja. Kroz interaktivne sesije, nastavnici mogu razmotriti različite scenarije i razviti efikasne pristupe za rješavanje postojećeg problema i/ili preveniranje problema. „Radionica je suvremeni oblik interaktivnog podučavanja i učenja koji je usmjeren na sudionika s ciljem razvijanja vještina i/ili jačanja osjetljivosti za određene probleme. Predstavlja formu u kojoj je dominantan grupni oblik rada, zasnovana na načelima i dobroj praksi, a najčešće se koristi u neformalnom obrazovanju“ (Bjelan, 2023). Pedagoška radionica predstavlja oblik rada i podučavanja koji je drugačiji od tradicionalnog modela rada i podučavanja. Radionica može da izazove osjećaj nesigurnosti kod pedagoškog voditelja iz razloga što može biti nepredvidiva, a naročito kada je riječ o osjetljivim temama kao što su upravo nepoželjni oblici ponašanja. Zamislite situaciju u kojoj ste se temeljno pripremili za realizaciju pedagoške radionice. Imate detaljno razrađen scenarij koji precizno prati planirani tok aktivnosti, i čitav proces teče bez problema. Međutim, nakon 20 minuta od početka radionice, jedan od učenika iznese informaciju ili izjavu koja ima potencijal da značajno utiče na ostale učenike. Takva situacija predstavlja izazov, jer informacija koju je učenik podijelio nije nešto što se može ili smije jednostavno ignorisati. Njeno zanemarivanje moglo bi dovesti do nepredviđenih posljedica ili narušavanja dinamike radionice. U ovoj situaciji, ključna je sposobnost pedagoškog voditelja da brzo i efikasno reaguje, uzimajući u obzir emocionalni i socijalni kontekst u kojem se učenici nalaze. Ovakva situacija zahtijeva prilagođavanje inicijalno planiranog scenarija radionice, uz osiguranje da se učenici osjećaju sigurnima i podržanima. Pedagoški voditelj mora biti spreman da facilitira diskusiju koja će omogućiti učenicima da izraze svoje misli i osjećanja vezana za iznesenu informaciju, te da kroz vođeni dijalog doprinese kolektivnom razumijevanju i refleksiji. Efikasna intervencija u ovakvim situacijama zahtijeva kombinaciju emocionalne inteligencije, stručnog znanja i iskustva u vođenju grupne dinamike. Pedagoški voditelj mora biti svjestan kako upravljati potencijalno osjetljivim temama, te kako omogućiti učenicima da se suoče sa

izazovima na konstruktivan način. Ovo uključuje sposobnost postavljanja pravih pitanja, pružanja podrške i usmjeravanja diskusije ka pozitivnim ishodima, bez marginaliziranja ili diskreditovanja stavova i osjećanja pojedinaca. Na taj način, iako neočekivana, ovakva situacija može postati vrijedna prilika za dublje učenje i razvoj učenika. Učionica postaje siguran prostor za izražavanje i razmjenu mišljenja, te se jačaju socijalne vještine, empatija i međusobno razumijevanje među učenicima. Prije početka svake radionice veoma korisnim se pokazalo da pedagoški voditelj izgovori sljedeće: „Nema pogrešnih i tačnih pitanja i odgovora. Sve što se dogodi ili kaže u ovoj učionici ostaje u učionici i ne smije da napušta učionicu“. Sa ove dvije rečenice potičemo otvorenost učenika, kritičko razmišljanje, raznolikost perspektiva, povjerljivost i sigurnost, izgradnju povjerenja i zaštitu privatnosti. Na ovaj način postavljamo temelj za sigurno, inkluzivno i podržavajuće okruženje. To je suština pedagoškog rada - stvaranje okruženja koje podržava cjeloviti razvoj učenika, ne samo kroz formalne planove i programe, već i kroz odgovaranje na nepredviđene situacije koje život donosi. Bognar i sur. (1994) naglašavaju da je pravi obrazovni doprinos pedagoške radionice sam način rada koji je cjelovit osobni rast i razvoja, pa zbog toga pedagoška radionica ima posebnu odgojnu vrijednost. Kako bi se ostvarili brojni ciljevi i odgojno-obrazovni ishodi, radionice trebaju biti pažljivo planirane, a u taj proces je potrebno precizno utkati sljedeće (Bjelan, 2023):

- **Osigurati adekvatno okruženje i poticajan prostor za rad** (Okruženje treba biti sigurno u fizičkom i psihičkom smislu, prostor za rad treba biti prilagođen uzrastu učenika, sjedenje treba da bude u krugu ili u obliku potkovice,...),
- **Omogućiti suradničko i socijalno učenje** – (Razvijanje socijalnih vještina aktivnog slušanja i asertivne interpersonalne komunikacije, vještina dogovaranja, preuzimanja odgovornosti, kritičko i kreativno razmišljanje),
- **Poticati aktivno sudjelovanje i učenje kroz primjenu principa univerzalnog dizajna** (Uključuje kombinaciju nastavnih oblika, metoda i tehnika i korištenje raznovrsnih didaktičkih sredstava i materijala, asistivne tehnologije i nastavnih pomagala),
- **Kreirati inkluzivnu klimu** (Dogovoriti pravila koja osiguravaju jednaka prava za sve, uvažavanje drugog i drugačijeg, iskazivanje poštovanja slušanjem i komuniciranjem, poštivanje kulturoloških i jezičnih različitosti, osiguranje pristupačnosti za osobe sa invaliditetom).

Prema Bjelan (2023) svaka pedagoška radionica ima svoje etape, a one se mogu podijeliti prema kriteriju logičnog slijeda na:

Uvodna etapa – U ovoj etapi se podrazumijevaju aktivnosti uvodnog karaktera. Imaju za cilj uspostavljanje grupne kohezije i uvođenje u temu i cilj radionice. Uvodna etapa može sadržavati nekoliko uvodnih podaktivnosti kao što su upoznavanje i predstavljanje, dogovor pravila rada, dogovor o posljedicama kršenja pravila, upoznavanje sa načinom rada, komuniciranje međusobnih očekivanja i slično. Važno je birati aktivnosti u kojima svi mogu sudjelovati i aktivnosti koje nisu ugrožavajuće.

Glavna etapa – U ovoj etapi se realizuje nekoliko aktivnosti kojima se nastoji direktno postići postavljeni cilj radionice. Aktivnosti se najčešće realiziraju kroz kratki teorijski dio o temi kako bi se sudionici informirali i praktičnim aktivnostima kojima se nastoje razviti i/ili unaprijediti njihove vještine. Praktične aktivnosti se najčešće realizuju u grupnom obliku rada.

Završna etapa – U ovoj etapi se realizuje aktivnost kojom sumiramo i zaključujemo temu radionice i odgovaranje na pitanja. Također, važna je i refleksija učesnika na samu radionicu stoga se ona može realizovati na različite načine kao što je usmeni komentari, popunjavanje evaluacijskog listića, digitalnom formom i slično.

Za svaku pedagošku radionicu potreban je scenarij. Tokom istraživanja literature s ciljem pronalaženja šablona za kreiranje scenarija pedagoške radionice, suočio sam se sa značajnim izazovom. Pristupio sam širokom spektru izvora, uključujući akademske knjige, članke i priručnike, ali su se informacije pokazale neadekvatnim i djelimičnim. Čak i specijalizovana literatura o pedagoškim radionicama bila je oskudna, često neprecizna i generalizovana, bez konkretnih smjernica za kreiranje detaljnih scenarija. Kroz ovo iskustvo, postalo je jasno da je literatura koja se bavi temom pedagoških radionica izrazito ograničena. Mnogi izvori su se fokusirali na teorijske aspekte didaktike i pedagogije, ali nisu nudili praktične alate ili urneke scenarija za pedagošku radionicu koji bi mogli direktno pomoći u oblikovanju radionica. Za potrebe ovog istraživanja korišten je šablon scenarija (Bjelan, 2023) koji je jedini didaktičko-metodički ispravan, kompletan i korektan (Prilog br. 1). Scenarij za radionicu se sastoji od tri dijela. U prvom dijelu nalaze se osnovne informacije o radionici kao što su naziv radionice, voditelj radionice, sudionici radionice, mjesto, vrijeme i datum održavanja radionice. Pored osnovnih informacija, ovdje možemo pronaći i informacije o ciljevima radionice, očekivanim ishodima, oblicima i metodama rada, materijalu i strukturi radionice. U drugom dijelu scenarija

možemo pronaći više informacija o samim aktivnostima radionice kao što su vremenska artikulacija, opis aktivnosti, upute za voditelja radionice i potrebnim materijal za svaku aktivnost. U trećem dijelu se nalazi prostor za priloge i literaturu koja je korištena prilikom kreiranja radionice. Ovaj scenarij sadrži sve što je potrebno za kvalitetnu i uspješnu pripremu pedagoške radionice.

Na kraju svake radionice izuzetno je važno da voditelj ostavi zabilješke kako ne bi zaboravio ključne trenutke i informacije koje su se dogodile tokom radionice. Ovo je naročito važno jer je voditelj aktivno sudjelovao u radionici, što može otežati pamćenje svih bitnih detalja nakon završetka. Zabilješke omogućavaju voditelju da sistematizuje informacije, evidentira povratne informacije učesnika, bilježi uspjehe i izazove i planira poboljšanja za buduće radionice. One služe kao važan resurs za refleksiju i kontinuirani razvoj radionica, osiguravajući da se svaki put pruža kvalitetniji i prilagođeniji sadržaj. Pored toga, detaljne zabilješke pomažu u dokumentovanju napretka učesnika i omogućavaju praćenje ostvarenih ciljeva. One mogu sadržavati informacije o dinamici grupe, reakcijama učesnika na različite aktivnosti, te prijedloge za buduće teme i metode rada. Na kraju, voditelj može koristiti ove zabilješke za izradu izvještaja, dijeljenje uvida sa kolegama, te za lični razvoj i unapređenje vještina vođenja radionica. Zbog svega navedenog, pravljenje zabilješki na kraju svake radionice predstavlja ključni korak u postizanju dugoročnog uspjeha i kvaliteta pedagoških radionica.

2. METODOLOGIJA

2.1. Problem i predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja je pedagoška radionica kao sredstvo za preventivnog djelovanja sa ciljem smanjenja i prevencije nepoželjnih oblika ponašanja kod djece starijeg osnovnoškolskog uzrasta. Fokus je na identifikaciji efikasnih pedagoških pristupa i tehnika koje mogu pomoću u smanjenju nepoželjnih oblika ponašanja kod djece u ovoj dobnoj skupini. Pedagoška radionica je interaktivan oblik obrazovnog i odgojnog rada koji uključuje aktivno sudjelovanje u samom procesu. Pedagoške radionice su osmišljene da budu dinamične i prilagođene potrebama djece omogućavajući im da kroz razne aktivnosti i diskusije razvijaju kritičko razmišljanje, empatiju i socijalne vještine. Nepoželjni oblici ponašanja kod djece starijeg osnovnoškolskog uzrasta predstavljaju značajan problem u svakodnevnom okruženju. Nepoželjna ponašanja kod djece starijeg osnovnoškolskog uzrasta predstavljaju kompleksan problem koji se manifestira na različite načine. Nasilje i vršnjačko zlostavljanje su među najčešćim oblicima, često potaknuti osjećajem nesigurnosti, potreba za dominacijom ili jednostavno nedostatkom odgovarajućih socijalnih vještina. Nepslušnost prema nastavnicima i vandalizam također su učestali, često kao rezultat frustracije, dosade ili želje za privlačenjem pažnje. Upotreba alkohola i droga među adolescentima je posebno zabrinjavajuća, jer može dovesti do ozbiljnih zdravstvenih problema, smanjenja akademskog uspjeha i povećanog rizika od kriminalnih aktivnosti. Ovi problemi zahtijevaju sveobuhvatan pristup prevenciji, koji uključuje edukaciju, podršku i aktivno sudjelovanje svih članova školske zajednice. Prevencija nepoželjnih oblika ponašanja kod djece starijeg osnovnoškolskog uzrasta kroz pedagoške radionice predstavlja efikasan pristup koji omogućava djeci da razviju ključne vještine i usvoje pozitivne obrasce ponašanja. Ovi problemi ne samo da ometaju obrazovni proces, već negativno utiču na razvoj djece i njihovu sposobnost da izgrade zdrave međuljudske odnose. Povećanje nepoželjnih oblika ponašanja zahtijeva adekvatan odgovor od strane pedagoških radnika, roditelja i šire zajednice. Pedagoški radnici, kao stručne osobe, upravo mogu odgovoriti kroz pedagoške radionice. Pedagoške radionice nude interaktivno i podržavajuće okruženje koje potiče aktivno učenje i razvoj socijalnih vještina, čime doprinose stvaranju sigurnije i zdravije školske zajednice.

2.2. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je bio utvrditi efekte pedagoške radionice u svrhu prevencije nepoželjnih oblika ponašanja kod djece starijeg osnovnoškolskog uzrasta.

2.3. Zadaci istraživanja

1. Analizirati relevantnu literaturu s namjerom deskripcije i razumijevanja nepoželjnih oblika ponašanja kod djece starijeg osnovnoškolskog uzrasta.
2. Analizirati relevantnu literaturu s namjerom deskripcije i razumijevanja teorijskih osnova pedagoških radionica, njihove uloge u obrazovanju i prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja.
3. Izraditi plan aktivnosti i sadržaj pedagoške radionice na temu „Prevencija nepoželjnih oblika ponašanja“.
4. Realizovati pedagoške radionice u četiri različita odjeljenja dvije osnovne škole u Kantonu Sarajevo.
5. Utvrditi znanja, stavove i razumijevanje učesnika o nepoželjnim oblicima ponašanja prije i nakon realizacije pedagoške radionice.
6. Prikupiti i analizirati povratne informacije učesnika o realizovanoj pedagoškoj radionici, te ustanoviti njihovo zadovoljstvo nakon realizovane pedagoške radionice.

2.4. Istraživačka pitanja

1. Koji su najčešći oblici nepoželjnog oblika ponašanja koja učenici starijeg osnovnoškolskog uzrasta prepoznaju?
2. Učesnici radionice mogu prepoznati agresivno, pasivno i asertivno ponašanje?
3. Učesnici radionice razlikuju legalne i ilegalne ovisnosti?
4. Smatraju li učesnici, nakon realizovane pedagoške radionice, da je važno zauzimati se za sebe?
5. Kako učesnici percipiraju i doživljavaju učešće u pedagoškim radionicama, te kako to utiče na njihovo znanje, stavove i razumijevanje prevencije nepoželjnih oblika ponašanja?
6. Imaju li učesnici pozitivan povratne informacije nakon realizacije pedagoške radionice?
7. Koje su to preporuke/savjeti za buduće istraživače?

2.5. Metode, tehnike i instrumenti prikupljanja podataka

U ovom istraživanju koristili smo se akcionim istraživanjem, te deskriptivnom i komparativnom i survey metodom. **Akciono istraživanje** je izravno, participacijsko i suradničko promatranje, interpretiranje i mijenjanje odgojne prakse s namjerom stvaranja

uvjeta, ozračja i okruženja koja će dovesti emancipaciji, a ne manipulaciji djece i odgojitelja (Vujičić, 2011). U ovom istraživanju obuhvaćen je proces pripreme, realizacije i evaluacije akcionog istraživanja. **Deskriptivna metoda** omogućava pregled, odnosno snimak stanja predmeta istraživanja. Ova metoda pruža detaljan opis i analizu trenutnog stanja, omogućavajući dublje razumijevanje specifičnih karakteristika i aspekata predmeta istraživanja. U skladu s logičko-metodološkom operacijom koja dominira, deskriptivna metoda može imati različite varijante kao što su analitička, komparativna i klasifikacijska metoda (Bandur, Potkonjak, 1999). U našem istraživanju koristili smo deskriptivnu metodu kako bismo detaljno opisali kompletnu realizaciju pedagoške radionice, uključujući sve faze i aktivnosti koje su bile dio ovog procesa. **Komparativna metoda** omogućava usporedbu različitih varijabli kako bi se identificirale razlike i sličnosti među njima. U našem istraživanju koristili smo komparativnu metodu za usporedbu odgovora sudionika na pitanja sa prvog (upitnika prije radionice) i drugog (upitnika poslije radionice) upitnika. Komparacijom odgovora učesnika željela se utvrditi efikasnost pedagoške radionice u svrhu prevencije nepoželjnih oblika ponašanja. **Survey metod** podrazumijeva nastojanje da se dođe do što istinitijih i preciznijih podataka primjenom svih operacija kojima se mogu pribaviti podaci o stanovništvu i njihovom ponašanju. Ova metoda je poželjna kada se podaci dobivaju anketiranjem ili intervjuiranjem.

Tehnike istraživanja koje su se koristile su pedagoška radionica, sudioničko promatranje i anektiranje. **Pedagoška radionica** je predstavljala način plasiranja sadržaja i poticanja kritičkog razmišljanja i komunikacije, odnosno služila je kao sredstvo poticanja za dobivanje što više informacija od strane učesnika. **Sudioničko promatranje** je uključivalo aktivno sudjelovanje istraživača u aktivnostima zajedno sa sudionicima, sa ciljem prikupljanja kvalitativnih podataka. Ova tehnika je omogućila dubinsko razumijevanje socijalnih dinamika, interakcija i konteksta unutar kojih su se odvijale istraživačke pojave. Kroz sudjelovanje i promatranje zabilježeni su podaci koji ne bi bili evidentirani kroz druge metode, čime je obogaćen ukupni kvalitet samog istraživanja. **Anketiranje** je korišteno u svrhu prikupljanja kvantitativnih podataka od sudionika, uz pomoć instrumenta **anonimni upitnik**. Korišten je anonimni upitnik Udruženja za prevenciju ovisnosti „NARKO-NE“ koji je modifikovan u skladu sa temom istraživanja. Modifikacije su podrazumijevale prilagođavanje pitanja, kako bi ista odgovarala temi radionice. Ova metoda omogućila je sudionicima da slobodno izraze svoje stavove i mišljenja bez straha od identifikacije, čime se osigurava veća pouzdanost i iskrenost odgovora. Upitnici su prvenstveno služili za komparaciju odgovora sudionika, omogućujući analizu promjena i razlika u stavovima prije i poslije radionice. Također, upitnici su korišteni

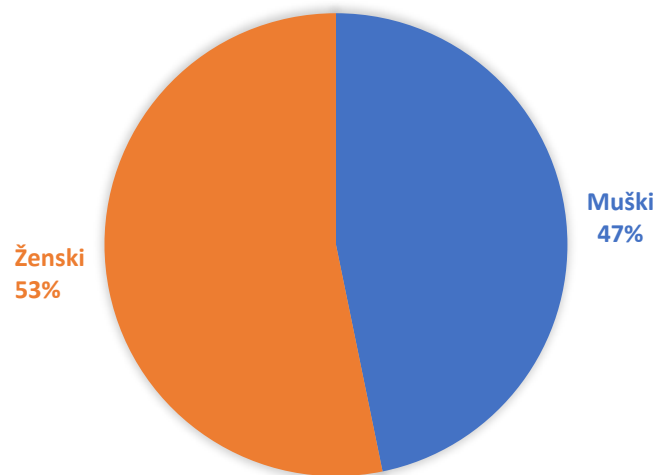
kao sredstvo za prikupljanje evaluacije, pružajući važne povratne informacije o uspješnosti pedagoške radionice. U ovom istraživanju, kao instrument, korištena je i **istraživački dnevnik**. Služi kao sistematski zapis svih aktivnosti vezanih za istraživački rad, te omogućava istraživaču precizno dokumentovanje toka istraživanja, što je ključno za vjerodostojnost i reproduktivnost istraživačkog rada.

2.6. Uzorak istraživanja

Uzorak istraživanja čine učenici šestog i sedmog razreda Osnovne škole „Osman Nuri Hadžić“ i Osnovne škole „Silvije Strahimir Kranjčević“ u Kantonu Sarajevo. Na pedagoškoj radionici prisustvovalo ukupno 62 ispitanika.

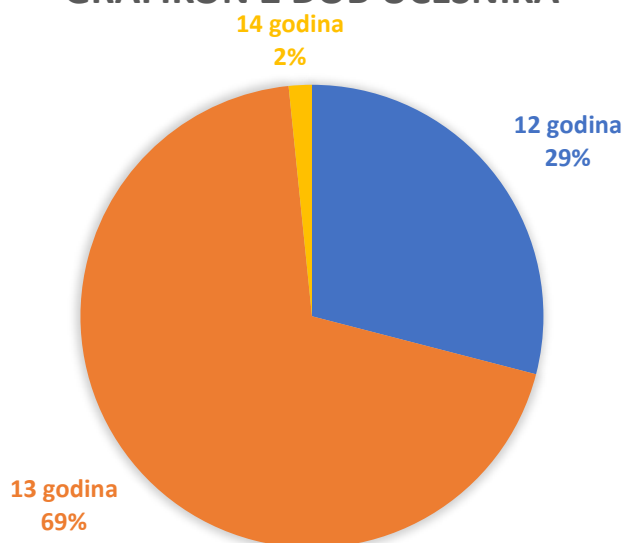
Od ukupnog broja ispitanika bilo je 33 (53,23%) ispitanika ženskog spola i 29 (46,77%) ispitanika muškog spola.

GRAFIKON 1 SPOL UČESNIKA

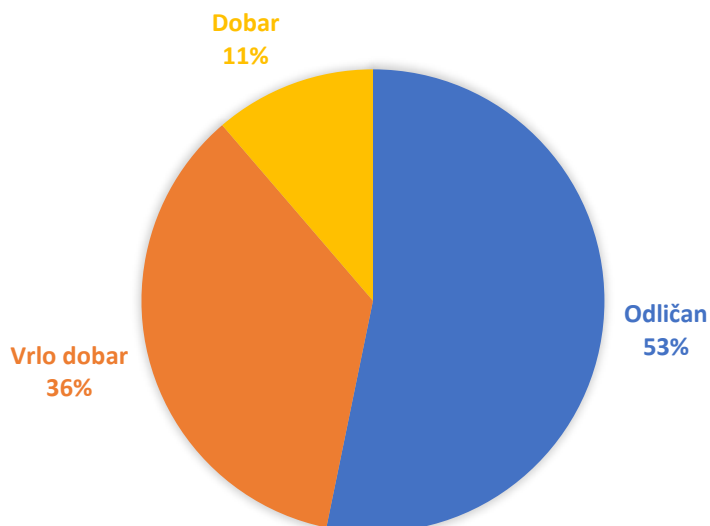
Kada su u pitanju demografski podaci, radionici su prisustvovali ispitanici različitih dobnih skupina. Od toga 18 (29,03%) dvanaestogodišnjaka, 43 (69,35%) trinaestogodišnjaka i 1 (1,62%) četrnaestogodišnjak.

GRAFIKON 2 DOB UČESNIKA

Kada je u pitanju školski uspjeh (prethodna školska godina) ispitanika, dobiveni su podatci da je njih 33 (53,22%) imalo odličan uspjeh, njih 22 (35,48) imalo vrlo dobar uspjeh, njih 7 (11,3%) je imalo dobar uspjeh, te nije bilo učenika koji su imali dovoljan ili nedovoljan školski uspjeh u prethodnoj školskoj godini.

GRAFIKON 3 ŠKOLSKI USPJEH UČESNIKA

3. ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

3.1. Pripremna faza istraživanja

Pripremna faza istraživanja predstavljala je ključni korak u osiguravanju uspješne realizacije planiranih aktivnosti i postizanja postavljenih ciljeva istraživanja. Ova faza uključivala je temeljite pripreme koje su zahtijevale pažljiv rad sa različitim akterima, uključujući direktore škola, pedagoge, roditelje i učenike.

Prvi korak u pripremnoj fazi bio je organizacija sastanaka sa direktorima škola i pedagogima. Ovi sastanci su imali za cilj uspostavljanje saradnje i dogovora oko realizacije radionica koje su planirane u sklopu istraživanja. Tokom sastanaka, prezentirani su ciljevi i planovi istraživanja, a posebna pažnja posvećena je važnosti uloge škola u cjelokupnom procesu. Direktorima i pedagogima je objašnjeno kako će radionice biti organizirane, koje teme će biti obuhvaćene i kako će učenici imati koristi od sudjelovanja. Također, razgovaralo se o logističkim aspektima, kao što su termini i prostori za održavanje radionica, kako bi se osigurala što bolja organizacija. Nakon uspješnog dogovora sa direktorima i pedagogima, uslijedila je faza detaljnog planiranja radionica. Kreiranje scenarija za radionice bilo je ključno kako bi se osigurala kvalitetna i relevantna edukacija za učenike. Scenarij je osmišljeni tako da obuhvati teme koje su u skladu sa ciljevima istraživanja, ali i interesima i potrebama učenika, a da istovremeno odgovaraju pedagoškim standardima. Fokus je bio na interaktivnom pristupu, gdje su učenici aktivno uključeni u proces, kroz diskusije, grupni rad i praktične aktivnosti. Paralelno s kreiranjem scenarija, pripremani su i svi potrebni materijali za radionice. Ovo je uključivalo pripremu edukativnih materijala (papira sa situacijama, kartice „kNOw risks“), te drugi resursi koji su neophodni za kvalitetno izvođenje radionica. Radni materijal „kNOw risks” nastao je u okviru istoimenog projekta Udruženja za prevenciju ovisnosti NARKO-NE. Ovim projektom se želi pomoći mladima da saznaju više o supstancama i rizičnim ponašanjima koji ih okružuju. Materijal se sastoji od 30 kartica od kojih njih 14 tretira supstance, te ostalih 16 tretira nepoželjna ponašanja. Ove kartice mogu koristiti mladima da shvate i pomognu svojim vršnjacima da biraju zdrave životne stilove i efikasnije načine zadovoljavanja svojih potreba. Posebna pažnja je posvećena prilagođavanju materijala uzrastu učenika, kako bi svi sadržaji bili razumljivi i korisni za njih. Iz tog razloga, za potrebe istraživanja, iz materijala „kNOw risks” korišteno je 16 kartica koje se odnose na različite potencijalne ovisnosti, odnosno nepoželjne oblike ponašanja. Kartice koje su izostavljene su uglavnom kartice koje se odnose na neku vrstu droge (kanabis, speed, spice i slično). U nastavku se nalazi scenarij pedagoške radionice.

SCENARIJ ZA REALIZACIJU PEDAGOŠKE RADIONICE

Tema: Prevenција nepoželjnih oblika ponašanja

Mjesto	OŠ "Osman Nuri Hadžić"	Datum	23. 5. 2022.
Vrijeme	10:45	Trajanje	90 min
Voditelj/moderator	Keserović Adis	Sudionici	Učenici 7-ih razreda
Cilj	<p>Ciljevi radionice su:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Prevenција nepoželjnih oblika ponašanja. - Poticati zauzimanje za sebe. - Obraditi stručno znanje o sredstvima ovisnosti. - Dobivanje uvida u stavove i znanje o ovisnostima - Potaknuti na ramjenu mišljenja i stavova, ali i kritičko promišljanje o mitovima - Dati tačne informacije o ovisnostima. 		
Očekivani ishodi	<p>Učenici će poslije realizirane radionice moći:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Procijeniti koji su to nepoželjni oblici ponašanja. - Razlikovati legalne i ilegalne ovisnosti. - Prepoznati agresivno, pasivno i asertivno ponašanje. - Nabrojati ovisnosti o kojima možemo postati ovisni. - Objasniti zašto je važno zauzeti se za sebe. 		
Oblici i metode rada	<ul style="list-style-type: none"> - Oblici rada: frontalni oblik rada, individualni rad, rad u paru i rad u grupi. - Metode rada: metoda usmenog izlaganja, metoda razgovora i metoda demonstracije. 		
Materijal	Korišteni materijal prilikom realizacije radionice:		

	<ul style="list-style-type: none"> - Tabla i kreda - Kartice sa situacijama - Kartice sa ovisnostima - Lista sa mitovima - Natpisi “slažem se” i “ne slažem se” - Traka
Struktura radionice	<ul style="list-style-type: none"> - Uvodni dio – 10 minuta - Glavni dio – 70 minuta - Završni dio – 10 minuta

VREMENSKA ARTIKULACIJA	OPIS AKTIVNOSTI	UPUTE ZA VODITELJA	MATERIJAL
Uvodna aktivnost <u>10</u> min	<p style="text-align: center;">Igra nagovaranja</p> <p>Voditelj dijeli učenike u parove te daje uputu: „Jedna osoba u paru neka drži šaku jako stisnutu, zadatak druge osobe je nagovoriti svog partnera da otvori šaku. Drugi učenik odlučuje hoće li otvoriti šaku ili ne, odnosno je li „Nagovarač“ dovoljno uvjerljiv da ga nagovori otvoriti šaku. Cilj je da „Nagovarač“ nađe najbolji način koji će omogućiti da drugi učenik u paru otvori šaku. Imate dvije minute, a nakon toga možete zamijeniti uloge.“</p>	<p>Nakon realizirane aktivnosti voditelj otvara kratku raspravu u kojoj postavlja naredna pitanja:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Jeste li uspjeli otvoriti šaku? Kako ste to uspjeli, koja metoda je djelovala? 2. Kako je biti u ulozi “Nagovarača”? 3. Kako je biti u ulozi onoga ko drži šaku stisnutu? 	

<p>Glavna aktivnost #1 15 min</p>	<p style="text-align: center;">Brainstorming</p> <p>Voditelj na tabli treba da napiše centralnu riječ “Nepoželjna ponašanja”. Zadatak za učenike je da navedu što više ponašanja za koja oni smatraju da su nepoželjna.</p>	<p>Prilikom brainstorminga voditelj ne treba nametati bilo koji odgovor. Nakon što su učenici naveli ponašanja za koja smatraju da su nepoželjna, voditelj postavlja naredna pitanja koja će pokrenuti raspravu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Da li smatrate da je neko ponašanje koje ste spomenuli ne treba da se nalazi u kategoriji nepoželjnih ponašanja? 2. Da li postoji neko ponašanje koje vam je bilo dozvoljeno, a nakon toga više nije bilo dozvoljeno i smatralo se nepoželjenim (npr. učiteljica dozvoljavala, a sada nastavnici ne dozvoljavaju)? 3. Da li neko može da vas nagovori na neko nepoželjno ponašanje? Ako da, ko je to? <p>Tokom rasprave i dodatno postavljenih pitanja lista na tabli se može dopuniti. Ukoliko niko od učenika ne spomene vršnjake kao osobe koje ih mogu nagovoriti na neko nepoželjno ponašanje, voditelj treba da pokrene raspravu u tom smjeru.</p>	<p>Tabla i kreda</p>
<p>Glavna aktivnost 2 25 min</p>	<p style="text-align: center;">Zauzimanje za sebe</p> <p>Voditelj učenicima podijeli unaprijed pripremljene situacije. Svaki učenik ima za zadatak staviti se u situaciju i dovršiti ju kako misli da bi bilo da se on/ona nađe u</p>	<p>Prije rasprave provjeriti da li su učenici upoznati sa pojmovima agresivno, pasivno i asertivno ponašanje, ukoliko neki pojam nije jasan iste je potrebno objasniti učenicima. Nakon realizirane aktivnosti</p>	<p>Kartice sa situacijama</p>

	<p>takvoj situaciji. Nakon što sudionici iznesu svoje situacije i rješenja voditelj potiče učenike na raspravu.</p>	<p>voditelj otvara kratku raspravu u kojoj postavlja naredna pitanja:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kakvo je bilo ponašanje koje su pokazali? Je li bilo agresivno, pasivno – nisu ništa učinili ili je bilo asertivno – zauzeli su se za sebe? 2. Koje vam se ponašanje čini kao najučinkovitije za rješenje neke situacije/problema? 	
<p>Glavna aktivnost 3 30 min</p>	<p>O čemu se može postati ovisan</p> <p>Svakom od učenika zalijepite na leđa karticu na kojoj je napisana neka ovisnost. Zadatak učenika je da pokušaju otkriti koju ovisnost imaju na leđima. Niko od drugih učenika ne smije reći šta piše. Učenici smiju jedni drugima postavljati pitanja, a odgovori smiju biti samo: DA i NE. Ukoliko je odgovor NE, idu do sljedeće osobe da nju pitaju. Ukoliko su dobili odgovor DA, mogu istu osobu pitati neko drugo pitanje. Kada prepoznaju ovisnost trebaju doći do voditelja da im stavi novu karticu na leđa. Nastavljaju s pogađanjem dok ne iskoriste sve kartice. Nakon završene igre, učenici će svoje kartice svrstati u grupu u koju misle da pripadaju, odnosno u grupu legalnih i ilegalnih ovisnosti.</p>	<p>Prilikom sortiranja kartica na legalne i ilegalne ovisnosti voditelj treba da prati sortiranje kako ne bi došlo do pogreške.</p> <p>Nakon realizirane aktivnosti voditelj otvara kratku raspravu u kojoj postavlja naredna pitanja:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Je li vam bilo teško prepoznati koju karticu ovisnosti ste imali kao riječ na leđima? 2. Što mislite, može li se zaista o svim tim stvarima postati ovisan? 3. O čemu se još može postati ovisan? 	<p>Kartice sa ovisnostima</p> <p>Traka</p> <p>Tabla i kreda</p>

<p>Završna aktivnost 10 min</p>	<p>Nakon radionice, postaviti učesnicima nekoliko pitanja. Što ste dobili od ove radionice? Kakvi izlazite sa nje? Šta ćete uraditi drugačije u situacijama u kojima se možete naći zahvaljujući onome što smo ovdje zajedno realizirali? Kako su se osjećali tokom radionice i da li im se svidjela? Ostaviti prostor i za pitanja učenika i povratne informacije na radionicu.</p>	<p>Na kraju radionice zahvaliti se učenicima na saradnji i interesovanju. Zahvaliti se za sve kritike i pohvale. Upitati za njihovo mišljenje o tome da li bi nešto dodali ili oduzeli.</p>	
<p>PRILOZI</p>			
<p>KARTICE SA SITUACIJAMA</p> <p>Prijatelj te zove u šetnju, ali ti učiš za sutrašnji test iz Bosanskog jezika. Kažeš mu/joj da ćeš moći tek za dva sata, međutim, on kaže da će, ako ti ne dođeš odmah, pozvati nekog drugog prijatelja i da sa tobom neće izaći. Šta ćeš učiniti?</p> <p>Stojiš u redu za ulaznice za koncert već dvadeset minuta, karte su gotovo rasprodane i još je jedna osoba ispred tebe, ali dolazi djevojka koja te moli da juпустиš ispred sebe jer će joj „pobjeći“ tramvaj. Šta ćeš učiniti?</p> <p>Prijatelj te moli da mu posudiš 10KM, a zadnja dva puta kada si mu posudio/la novac nije ti vratio novce. Šta ćeš učiniti?</p> <p>Jedan od tvojih najboljih prijatelja je počeo da bježi sa nastave. Nakon nekoliko puta pozove te da mu se pridružiš. Šta ćeš učiniti?</p>			
<p>LITERATURA</p>			
<p>Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE (2020). „Radni materijal kNOw risks“. Sarajevo: Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE</p>			

Jedan od važnih aspekata pripremne faze bila je i priprema saglasnosti roditelja za učešće njihove djece u radionici. S obzirom na osjetljivost rada s djecom, bilo je neophodno osigurati da roditelji budu u potpunosti informirani o ciljevima i sadržaju radionica. Pripremljeni su obrasci saglasnosti koji su uključivali detaljne informacije o radionicama, kao i objašnjenje zašto je učešće njihove djece važno za istraživanje. Ovi obrasci su dizajnirani na način da budu jasni i razumljivi roditeljima, kako bi mogli donijeti informiranu odluku o učešću svoje djece. Nakon što su roditelji potpisali saglasnost, učenicima koji su dobili dozvolu za učešće u istraživanju distribuiran je upitnik (Prilog br. 2). Ovaj upitnik osmišljen je s ciljem da odgovore na određena pitanja i procijene tačnost postavljenih tvrdnji. Upitnik je namjenski podijeljen unaprijed kako bi se omogućila adekvatna priprema radionice te kako bi voditelj bio upoznat s iskustvima i predznanjem učesnika. Kako bi se osigurala autentičnost odgovora, učesnici su upitnik popunili odmah kada im je i podijeljen i popunjavanje upitnika je trajalo otprilike 20 minuta. Distribucija upitnika je izvršena uz pomoć razrednika odjeljenja.

Uvid u rezultate upitnika prije radionice su bili korisni za samu pripremu za radionicu i postavljena su određena očekivanja i upoznat je nivo znanja učesnika o temi. Prva dva pitanja upitnika „Da li te je neko nekada nagovarao da uradiš nešto što ne želiš? Ukoliko je tvoj odgovor DA napiši koje su to osobe bile i na šta su te nagovarale?“ i „Da li si ikada nagovarao/la nekoga da uradi nešto što ne želi? Ukoliko je tvoj odgovor DA napiši koje su to osobe bile i iz kojeg razloga?“ su imala za cilj da prije same radionice voditelj razumije koliko su učesnici svjesni uticaja drugih ljudi na njih i uticaja njih na druge.

GRAFIKON 4 DA LI TE JE NEKO NEKADA NAGOVARAO DA URADIŠ NEŠTO ŠTO NE ŽELIŠ?

GRAFIKON 5 DA LI SI TI IKADA NAGOVARAO/LA NEKOGA DA URADI NEŠTO ŠTO NE ŽELI?

Analiza odgovora pokazala je zanimljiv obrazac u rodnoj distribuciji odgovora: djevojčice su uglavnom odgovarale sa NE na oba pitanja, dok su dječaci češće odgovarali sa DA. Kao obrazloženje za svoje odgovore, učesnici su najčešće navodili da su osobe koje su ih nagovarale ili koje su oni nagovarali bile njihovi školski drugovi, brat ili sestra, te drugi mlađi članovi porodice. Ovi rezultati sugeriraju da su među vršnjacima, kao i unutar obitelji, prisutni značajni uticaji koji mogu oblikovati ponašanje pojedinaca. Ostale pitanja/tvrđnje upitnika ćemo detaljno analizirati u fazi evaluacije istraživanja kada dobijemo i podatke nakon realizovane radionice. Ono što je važno istaknuti jeste da su odgovori na ostala pitanja pokazali da su učesnici svjesni važnosti zauzimanja za sebe, da prepoznaju nepoželjne oblike ponašanja u svojoj okolini ali da nisu upoznati sa sredstvima i načinima preveniranja već su upoznati samo ko može da uradi prevenciju (navodili su školu, policiju, obitelj, socijalne službe i sl.). Upoznati su sa pojmovima agresivnog i pasivnog ponašanja, ali niko nije pokušao objasniti pojam asertivnog ponašanja.

Kroz sve ove aktivnosti, pripremna faza istraživanja omogućila je postavljanje čvrstih temelja za daljnju realizaciju radionica. Kroz blisku saradnju sa svim učesnicima i pažljivu pripremu, osigurano je da se istraživanje može provesti na najbolji mogući način, uz poštivanje svih relevantnih pedagoških i etičkih standarda.

3.2. Faza realizacije istraživanja

U ovoj fazi istraživanja sprovedene su pedagoške radionice u četiri različita odjeljenja, od čega su dva bila u VI razredu, a dva u VII razredu, u osnovnim školama "Osman Nuri Hadžić" i "Silvije Strahimir Kranjčević". Bitno je naglasiti da tokom realizacije pedagoških radionica niko osim mene nije bio prisutan u učionici. Ovakav pristup omogućio je učesnicima radionica da se osjećaju slobodno i sigurno, što im je dalo prostor za iskrene odgovore i aktivno učešće u diskusijama. Stvaranjem ovakvog okruženja, obezbijeđena je autentičnost povratnih informacija i veći stepen angažovanosti učenika. Na kraju svake radionice, urađene su detaljne zabilješke koje su uključivale opservacije voditelja radionice, kao i ključne tačke diskusije i zaključke. Ove zabilješke su potom sistematizovane i analizirane kako bi se obuhvatile sve relevantne informacije i omogućila sveobuhvatna evaluacija učinkovitosti provedenih radionica.

3.2.1. Igra nagovaranja – Uvodna aktivnost radionice

Svaka radionica je započeta na isti način. Voditelj radionice se ukratko predstavio, a zatim je od svih prisutnih učesnika zatražio da istovremeno izgovore svoja imena. Ovaj postupak je ponovljen tri puta, uz komentar: „Eh super, sada sam zapamtio sva vaša imena“. Ovakav način otvaranja radionice nasmijao je sve učesnike i zainteresovao ih za dalji tok aktivnosti. Ovo je bio efikasan način za opuštanje atmosfere, pridobijanje učesnika i poticanje njihove interakcije. U evaluaciji nakon radionice, nekoliko učesnika je naglasilo kako im je bilo smiješno i zanimljivo na koji način smo započeli radionicu s izgovaranjem imena u glas, te da ih je to zainteresovalo šta će se dalje dešavati. Zatim su uspostavljena pravila i učesnicima je naglašeno da ne postoje pogrešni i tačni odgovori, niti pogrešna i tačna pitanja, te da sve što se dogodi u učionici ostaje u učionici i da to nećemo dijeliti van učionice. Ovaj uvodni dio je postavio pozitivan ton i sigurno okruženje za dalji rad. Prva aktivnost koja je realizovana bila je igra nagovaranja. Učesnici su podijeljeni u parove i dobili su sljedeću uputu: jedna osoba u paru treba držati šaku čvrsto stisnutu, dok je zadatak druge osobe da nagovori svog partnera da otvori šaku. Drugi učenik odlučuje hoće li otvoriti šaku ili ne, odnosno je li „Nagovarač“ dovoljno uvjerljiv da ga nagovori da otvori šaku. Cilj je bio da „Nagovarač“ pronađe najbolji način kako bi motivisao drugog učenika u paru da otvori šaku. Aktivnost je trajala dvije minute, nakon čega su učesnici zamijenili uloge. Ova uvodna aktivnost je bila osmišljena da potakne kreativno razmišljanje i komunikacijske vještine kod učenika, te da pronađu različite strategije kojima mogu otvoriti šaku. Također je služila kao ledolamac koji je učesnike opustio i pripremio za dalji rad na radionici. Nakon realizovane vježbe uslijedila je kratka diskusija.

Prvo pitanje postavljeno učesnicima bilo je: „Jeste li uspjeli otvoriti šaku? Kako ste to uspjeli, koja metoda je djelovala?“. Učesnici koji su uspjeli otvoriti ruku partnera digli su ruku u zrak, a zatim su govorili o raznim strategijama koje su koristili. Strategije koje su korištene se mogu podijeliti u tri kategorije. Prva kategorija strategija, koja je bila najčešće korištena i pokazala se najefikasnijom, bila je upotreba **ljubaznosti i lijepo riječi**. Jedna učesnica je objasnila svoj izbor ove strategije citirajući staru poslovicu: "Lijepa riječ i gvozdna vrata otvara." Ovo sugeriše da je vjerovala kako ljubaznost i uljudnost imaju moć da prevaziđu čak i najveće prepreke. Pored toga, drugi učesnici su istakli da su koristili molbu i lijepu riječ jer su smatrali da ove metode pozitivno utiču na međuljudske odnose. Ljubaznost često podstiče osjećaj povjerenja i uzajamnog poštovanja, što može motivirati prijatelja da odgovori na molbu. Također, takav pristup izbjegava potencijalne sukobe i nesporazume, što doprinosi skladnijim interakcijama. Ova strategiju su prepoznali kao efikasan način komunikacije jer izražava

poštovanje prema drugoj osobi i njihovim osjećajima. U kraju, kombinacija molbe i lijepe riječi ne samo da povećava šanse za pozitivan ishod, već također gradi temelje za dugoročne, zdrave odnose. Prijatelji su, dakle, skloniji odgovarati pozitivno na takve molbe, osjećajući se cijenjenima i poštovanima. Međutim, važno je napomenuti da bi upotreba molbe i lijepe riječi mogla imati svoje granice, posebno kada se od njih traži da učine nešto što je u suprotnosti s njihovim moralnim ili etičkim načelima. Učesnicima je sada postavljeno sljedeće pitanje: „Ako bi te neko od prijatelja ljubazno zamolio da uradite nešto loše, na primjer ukradete nešto iz prodavnice, da li bi onda poslušali svog prijatelja jer vas je lijepo zamolio“. U ovom trenutku došle je do negodovanja učesnika i naglašavanja da bi takvu molbu odbili, bez obzira na to koliko ljubazno bila postavljena. Razlog za to leži u njihovim moralnim vrijednostima i društvenim normama koje osuđuju krađu. Čak i ako bi molba bila formulirana na najljepši mogući način, učesnici bi morali uzeti u obzir posljedice takvog čina, uključujući pravne sankcije, osjećaj krivice i gubitak samopoštovanja. Jedna učesnica je naglasila da ljubaznost i lijepa riječ imaju snagu samo kada su vezane za dobra ponašanja i dobre postupke. Drugi učesnik je dodao da pravi prijatelj ne bi tražio od njih da učine nešto što je pogrešno. Dakle, iako su molba i lijepa riječ efikasne strategije u mnogim situacijama, njihov utjecaj je ograničen etičkim i moralnim granicama pojedinaca. U slučaju neetičnih zahtjeva, integritet i moralne vrijednosti učesnika igraju ključnu ulogu u njihovoj odluci da odbiju takvu molbu. Stoga je bilo važno učesnicima ovo naglasiti, te dobar je znak bio to što su odmah shvatili da je takvo korištenje lijepe riječi i ljubaznosti pogrešno. Zanimljivo je bilo primijetiti da je u prvih dvadesetak sekundi vrlo malo učesnika otvorilo svoje ruke. Onima koji su se javili i tvrdili da je molba i lijepa riječ bila uspješna strategija, postavljeno je dodatno pitanje da li je to bila prva strategija koju su koristili. Naime, većina učesnika je prvo pokušala koristiti jednostavne i direktne pristupe poput: „Otvori ruku“, „Želim da vidim tvoj dlan“, „Raširi prste“ ili „Hajde, otvori ruku“. Ovi primjeri predstavljaju inicijalne reakcije na situaciju, koje su se pokazale manje efikasnim. Ove direktne komande često nisu imale željeni rezultat, što je učesnike navelo da promijene svoj pristup. Prelaskom na strategiju koja uključuje molbu i lijepu riječ, učesnici su primijetili znatno poboljšanje u rezultatima. Ova promjena pristupa je bila ključna jer je omogućila razvijanje boljeg međusobnog razumijevanja i povjerenja. Umjesto jednostavne komande, molba i lijepa riječ su izražavale poštovanje prema drugoj osobi, što je značajno povećalo spremnost na suradnju. U akademskom kontekstu, ovi nalazi mogu se interpretirati kroz prizmu teorija komunikacije i interpersonalnih odnosa. Strategija molbe i lijepe riječi može se povezati s principima asertivne komunikacije, koja naglašava izražavanje vlastitih potreba i želja na način koji ne ugrožava dostojanstvo drugih. Korištenje molbe i lijepe

riječi kao sekundarne strategije pokazuje adaptivnost učesnika u komunikaciji. Kada se suočavaju s otporom, prelazak na blaži i empatičniji pristup može biti ključan za postizanje željenog ishoda. Ovi rezultati ukazuju na važnost fleksibilnosti i prilagodljivosti u socijalnim interakcijama, te na moć ljubaznosti kao alatke za izgradnju pozitivnih međuljudskih odnosa.

Nakon što su učesnici podijelili svoja iskustva sa strategijama koje uključuju molbu i lijepu riječ, bilo je zanimljivo čuti i o alternativnim pristupima koji su također bili učinkoviti. Jedna od narednih strategija koja se istakla bila je upotreba **mita**. U dva odjeljenja, ukupno osam učesnika je pokušalo otvoriti šaku svog partnera tako što su mu ponudili novac, na što su oni uglavnom pristajali. Oni koji su koristili mito, kao metodu, objasnili su da su smatrali kako će novčana ponuda biti dovoljno privlačna da motiviše partnera da otvori šaku, jer je otvaranje šake za njih imalo malu ili nikakvu cijenu, dok su za uzvrat mogli dobiti nešto opipljivo. Ovaj pristup je baziran na principima ekonomske racionalnosti, gdje pojedinci teže maksimiziranju svojih koristi. Međutim, postavilo se pitanje koliko je ova strategija univerzalno prihvatljiva i efikasna. U svim odjeljenjima postojali su učesnici koji su odbili ponudu za novčanu nagradu. Konkretno, šest učesnika iz četiri odjeljenja nije prihvatilo novac. Razlozi koje su navodili za odbijanje uključivali su osjećaj moralnog integriteta i neprihvatljivosti kupovine njihove saradnje. Neki su izjavili da ih se ne može kupiti novcem i da, iako bi možda otvorili šaku za novac u ovoj situaciji, zamislili su ozbiljnije scenarije gdje bi novčana nagrada bila neprihvatljiva. Ovo upućuju na složenu dinamiku između moralnih vrijednosti i ekonomskih podsticaja. Iako je mito efektivno u određenim situacijama, njegovo korištenje kao strategije zavisi od individualnih etičkih normi i vrijednosti učesnika. Oni koji su odbili novčane ponude ističu važnost moralnih i etičkih principa u njihovim odlukama, sugerirajući da su neki pojedinci vođeni višim principima nego što su materijalni interesi. Odbijanje novčane ponude u ovom kontekstu ukazuje na to da moralne norme i osjećaj samopoštovanja mogu imati značajan utjecaj na odluke pojedinaca, čak i kada su suočeni s privlačnim materijalnim nagradama. Ovi rezultati naglašavaju važnost razumijevanja kompleksnosti ljudske motivacije i sugeriraju da efektivne strategije komunikacije i pregovaranja moraju uzeti u obzir ne samo materijalne poticaje, već i moralne i etičke vrijednosti pojedinaca.

Treća kategorija strategija koja je identifikovana bila je **prijetnja i nasilje**. U svim odjeljenjima zabilježili smo šest parova u kojima je prisutno otvaranje šake uz upotrebu prijetnje. Riječi koje su korištene uključivale su izraze poput „reći ću te (nekome)“, „ubiti ću te“, „prebiti ću te“ i slične varijante. Učesnici koji su koristili prijetnje istakli su da su prijetnje koristili kako bi

stvorili pritisak na svoje parove da otvore šaku, jer su vjerovali da bi u suprotnom situacija bila drugačija, a otvaranje šake ne bi bilo postignuto. Učesnici kojima su prijetili su rekli da su popustili iz straha i naglasili su da svi bili svjesni da se prijetnje neće ostvariti, ali su se postavili u situaciju da je od njih traženo nešto drugo, te da bi u tom slučaju zbog prijetnji popustili. Djeca u ovom uzrastu su često podložna emocionalnim reakcijama i možda ne posjeduju zrelost i vještine potrebne za rješavanje konflikata na miran način. Prijetnja se može činiti kao brz i efikasan način za postizanje cilja kada osjećaju da nemaju druge opcije ili kada su pod pritiskom vršnjaka. Korištenje prijetnji može biti odraz naučenog ponašanja iz okoline. Djeca često imitiraju odrasle ili druge autoritativne figure koje koriste agresivne taktike za postizanje svojih ciljeva. Ovo može uključivati roditelje, stariju braću ili sestre, ili čak medije koji prikazuju nasilje kao sredstvo rješavanja sukoba. Jedan od učesnika radionice je upravo kao argument zašto je koristio prijetnju je bio taj da njegov otac uvijek galami na njega i da mu prijeti kada od njega traži da nešto uradi. Prijetnja može biti način na koji djeca pokušavaju uspostaviti kontrolu ili dominaciju u socijalnim interakcijama. U adolescenciji, želja za pripadanjem i priznanjem od strane vršnjaka je izrazito jaka, pa prijetnje mogu biti sredstvo pomoću kojeg pokušavaju osigurati svoj status ili izbjeći odbacivanje. Na kraju, važno je napomenuti da prijetnje kao strategija ukazuju na potrebu za dodatnom podrškom i obrazovanjem u pogledu emocionalne inteligencije i nenasilne komunikacije. Učesnicima radioni je objašnjeno da korištenje prijetnje i nasilja nije rješenje i da one mogu povrijediti druge, narušiti odnose i imati ozbiljne posljedice, uključujući disciplinske mjere i pravne posljedice. Učesnicima je naglašena važnost empatije i razumijevanja, te su zamoljeni da se postave u situaciju da njima neko prijeti i da se zapitaju kako bi se osjećali.

U nastavku radionice učesnicima je postavljeno pitanje: "Kako je to biti u ulozi osobe koja nagovara i kako je biti u ulozi osobe koja drži stisnutu šaku?" Učesnici su izrazili veću udobnost i sigurnost u ulozi osobe koja drži stisnutu šaku. Učesnici su izrazili veću anksioznost i nesigurnost u ulozi Nagovarača. Razlog tome je bio nedostatak kontrole nad ishodom situacije, s obzirom na to da odluka o otvaranju šake nije bila u njihovoj moći. Važno je napomenuti da su se osjećaji i percepcije u ulozi Nagovarača razlikovale među učesnicima. Neki su izrazili osjećaj nemoći i frustracije zbog nedostatka kontrole nad ishodom, dok su drugi naglasili izazove u pronalaženju efikasnih strategija nagovaranja. Ovo ukazuje na individualne razlike u percepciji uloge Nagovarača, što može biti posljedica različitih osobina ličnosti, iskustava ili vještina komunikacije. S druge strane, u ulozi osobe koja drži stisnutu šaku, učesnici su izrazili veću jasnoću i samopouzdanje. Ova uloga im pruža osjećaj kontrole nad situacijom i odluku o

otvaranju šake percipiraju kao svoju slobodnu volju. Međutim, iako su se osjećali sigurnije u ovoj ulozi, neki su istakli pritisak i odgovornost koji su osjećali u donošenju odluke, posebno ako su se suočili sa moralnim dilemama ili pritiscima svojih partnera. Ovi rezultati ukazuju na kompleksnost interpersonalnih dinamika i emocionalnih reakcija koje proizlaze iz uloga nagovarača i osobe koja drži stisnutu šaku.

3.2.2. Brainstorming – prva aktivnost radionice

Nakon realizovane uvodne aktivnosti, prešli smo na narednu aktivnost pod nazivom **Brainstorming**. Na tabli je napisana centralna riječ „Nepoželjna ponašanja“, a zadatak učesnika radionice je bio da navedu što više ponašanja za koja oni smatraju da su nepoželjna. Važno je naglasiti da voditelj radionice nije nametao bilo kakav odgovor. Učesnici radionice su izlazili na tablu i upisivali različite oblike nepoželjnih ponašanja. Između četiri odjeljenja u kojima je rađena radionica nije bilo velikih odstupanja u pojmovima koje su navodili. Učesnici radionice su prepoznali 32 različita oblika nepoželjnog ponašanja, a u nastavku slijedi tabelarni prikaz pojmova koje su učesnici radionice navodili. Pojmovi koji su se ponavljali unutar jednog odjeljenja su navedeni samo jednom, te su poredani abecednim redom.

Tabela 1. Nepoželjno ponašanje - Pojmovi			
VI razred (OŠ Silvije Strahimir Kranjčević)	VI razred (OŠ Osman Nuri Hadžić)	VII razred (OŠ Silvije Strahimir Kranjčević)	VII razred (OŠ Osman Nuri Hadžić)
<ul style="list-style-type: none"> • Agresivno ponašanje • Deranje • Drogiranje • Ignorisanje • Ismijavanje • Izazivanje • Konzumacija alkohola • Kršenje pravila • Laganje • Licemjerje • Manipulacija • Nasilje • Nepoštovanje • Nepristojnost • Ogovaranje • Ometanje časa 	<ul style="list-style-type: none"> • Agresivno ponašanje • Bezobrazluk • Deranje • Drogiranje • Ismijavanje • Izazivanje • Konzumacija alkohola • Kršenje pravila • Laganje • Manipulacija • Nasilje • Nepoštovanje • Nepristojnost • Nezahvalnost • Ometanje časa • Provociranje 	<ul style="list-style-type: none"> • Agresivno ponašanje • Deranje • Drogiranje • Ignorisanje • Ismijavanje • Izazivanje • Klađenje • Konzumacija alkohola • Korištenje telefona • Laganje • Manipulacija • Nasilje • Nepoštovanje • Nezahvalnost • Ogovaranje 	<ul style="list-style-type: none"> • Agresivno ponašanje • Bezobrazluk • Deranje • Drogiranje • Ismijavanje • Klađenje • Konzumacija alkohola • Kršenje pravila • Laganje • Nasilje • Nepoštovanje • Nepristojnost • Nezahvalnost • Ogovaranje • Ometanje časa • Provociranje

<ul style="list-style-type: none"> • Provociranje • Psihičko nasilje • Psovanje • Pušenje • Ruganje • Svađanje • Udaranje • Verbalno nasilje • Zadirkivanje 	<ul style="list-style-type: none"> • Psovanje • Pušenje • Ruganje • Svađanje • Udaranje • Uništavanje imovine • Upadanje u riječ • Verbalno nasilje 	<ul style="list-style-type: none"> • Ometanje časa • Provociranje • Psihičko nasilje • Psovanje • Pušenje • Svađanje • Udaranje • Upadanje u riječ • Verbalno nasilje • Zadirkivanje • Zloba 	<ul style="list-style-type: none"> • Psihičko nasilje • Psovanje • Pušenje • Svađanje • Udaranje • Verbalno nasilje • Zadirkivanje • Zloba
--	---	---	--

Iz liste je vidljivo da su učenici prepoznali veliki broj nepoželjnih oblika ponašanja, a veliki broj njih se ponavlja u svim odjeljenjima. Kada usporedimo odgovore učenika VI i VII razreda možemo primjetiti da postoji minimalna razlika u njihovim odgovorima. Učenici VII razreda su naveli pojmove klađenje, korištenje telefona i zloba, dok su učenici VI razreda naveli pojmove licemjerje, ruganje i uništavanje imovine. Ostali pojmovi se spominju u oba razreda. Iz navedenog možemo zaključiti da ne postoji značajna razlika u percepciji šta su to nepoželjni oblici ponašanja između učenika VI i VII razreda.

Nakon što su učesnici završili sa navođenjem ponašanja za koja smatraju da su nepoželjna, postavljeno im je pitanje da li smatraju da neko ponašanje koje se napisano na tabli ne treba da se nalazi u kategoriji nepoželjnih ponašanja. Učesnici odjeljenja 1, 2 i 4 su smatrali da su sva ponašanja koja su naveli nepoželjna i da sve treba da ostane na listi. Dok su učesnici odjeljenja 3 smatrali da se na listi ne treba nalaziti korištenje telefona. Kako su naveli korištenje telefona je nepoželjno samo u određenim situacijama, kao što je na primjer nepoželjno koristiti ga za vrijeme trajanja školskog časa, ali da inače u svakodnevnoj upotrebi ono nije nepoželjno. Dogovorili smo se da ćemo pojam ostaviti na listi te smo pored pojma korištenje telefona u zagradili napisali situaciono, aludirajući da je nepoželjno samo u nekim situacijama. U nastavku smo razgovarali o fenomenu koji se često javlja u kontekstu obrazovanja i odgoja - promjeni pravila i normi ponašanja koje su nekada bile dozvoljene, ali su s vremenom postale nepoželjne ili čak zabranjene. Primjeri koje su učesnici diskusije istaknuli bili su uglavnom vezani za školsko okruženje, ali su kasnije proširili perspektivu na promjene u obiteljskom okruženju. U školi, primijetili su da su neka ponašanja koja su učitelji/ce prije tolerirali/e, sada podložna strožijim pravilima pod novim nastavnicima. Na primjer, dok su kod nekih učiteljica učenici mogli bez pitanja koristiti toalet, sada se očekuje da pitaju za dozvolu. Također, primijetili su da su imali veću slobodu izbora aktivnosti na nastavnom satu tjelesnog i zdravstvenog odgoja kod učitelja/ica, dok se sada ta sloboda smanjila ili čak potpuno ukinula.

Osim školskih primjera, učesnici su se potaknuti ovom temom počeli prisjećati promjena u pravilima i normama ponašanja u obiteljskom okruženju. Primjeri su se kretali od promjena u dozvoljenom vremenu za korištenje mobitela ili računala, do promjena u pristupu prema određenim aktivnostima ili hobijima. Ova diskusija naglašava važnost preispitivanja i prilagođavanja pravila i normi ponašanja kako se okolnosti mijenjaju. Učesnicima je naglašeno da ono što je nekada bilo prihvatljivo ili čak poticajno, može se s vremenom promijeniti zbog različitih faktora poput razvoja tehnologije, društvenih normi ili promjena u obrazovnom sustavu. Stoga je važno kontinuirano promišljati o pravilima i normama ponašanja kako bi se osiguralo da odgovaraju potrebama i vrijednostima zajednice u kojoj djelujemo.

Za kraj ove aktivnosti razgovarali smo o tome ko ih sve može nagovoriti na neko nepoželjno ponašanje? Učesnici su odgovorili na postavljeno pitanje različitim mišljenjima i primjerima iz svog iskustva. Neki od njih su istaknuli da ih na nepoželjno ponašanje može nagovoriti vršnjački pritisak, tj. želja da se uklope ili pokažu pred svojim vršnjacima. Drugi su istaknuli utjecaj medija i društvenih mreža, navodeći primjere kako su neki postupci ili stavovi normalizirani putem medija, što može utjecati na njihovo ponašanje. Najviše pažnje su posvetili influenserima koji stvaraju trendove, te imaju veliki uticaj na njih. Jedan od dodatnih primjera koji su učenici istaknuli je utjecaj trendova i popularne kulture. Oni su primijetili kako određeni trendovi ili fenomeni koji su popularni među njihovom generacijom mogu promovirati određene obrasce ponašanja koji se mogu smatrati nepoželjnima ili čak štetnima. Na primjer, popularne pjesme, filmove ili serije često karakterizira prikazivanje rizičnih ili neprimjerenih situacija koje mogu utjecati na percepciju mladih o prihvatljivosti određenih postupaka. Također, učesnici su spomenuli utjecaj obitelji i roditelja kao faktora koji ih može nagovoriti na nepoželjno ponašanje. Na primjer, neki su naveli kako roditelji svojim postupcima ili izjavama mogu implicitno ili eksplicitno odobriti određene oblike ponašanja, što može utjecati na njihovu percepciju što je prihvatljivo ili neprihvatljivo. Jedan od učenika je naveo primjer da je mamu pitao da li je u redu da uradi nešto što je želio i ona je u tom trenutku gledala seriju i samo klimnula glavom i rekla dobro. Kasnije je bilja ljuta na njega što je to uradio, ne svjesna da je odobrila upravo to ponašanje. Neki su također istaknuli utjecaj okoline i društvenih normi, navodeći primjere kako određena okolina ili zajednica može promovirati određene obrasce ponašanja koji se mogu činiti nepoželjnima u drugim okolnostima. Na primjer, u nekim školama ili kvartovima može postojati pritisak da se sudjeluje u određenim aktivnostima ili da se pridržava određenih obrazaca ponašanja kako bi se bio prihvaćen u grupi. Ovo može rezultirati uključivanjem u nepoželjne aktivnosti kako bi

se zadovoljile socijalne potrebe ili izbjeglo isključivanje. Iz svega navedenog evidentno je da su učesnici radionice svjesni da poticanje nepoželjnih oblika ponašanja dolazi iz različitih izvora i da kako su i sami priznali nekada i sami padnu pod taj uticaj, ali se trude oduprijeti.

3.2.3. Zauzimanje za sebe – Druga aktivnost radionice

Jedan od ključnih koraka u prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja jeste razvijanje sposobnosti zauzimanja za sebe. U djetinjstvu i adolescenciji, kada se ova sposobnost najviše razvija, često dolazi do izražaja problem korištenja neprimjerenih oblika ponašanja prilikom pokušaja zauzimanja za vlastite interese. Djeca i mladi često pribjegavaju agresivnim postupcima kada žele izraziti svoje mišljenje ili zaštititi svoje interese, što može dovesti do konflikata i drugih nepoželjnih posljedica. Ova vježba je osmišljena s ciljem da učesnike potakne na zauzimanje za sebe na asertivan način, bez upotrebe agresije. Učesnicima su podijeljeni papiri s unaprijed pripremljenim situacijama koje simuliraju svakodnevne izazove u kojima bi mogli biti primorani zauzeti se za svoje stavove i prava. Najprije su imali nekoliko minuta da individualno razmisle o tome kako bi reagovali u datim situacijama, a zatim su u grupama pripremali svoje odgovore. Nakon što su završili s razmišljanjem i pisanjem, učesnici su podijelili svoje odgovore s grupom. Tokom diskusije, fokus je bio na identifikaciji različitih oblika ponašanja: agresivnog, pasivnog i asertivnog. Prije same aktivnosti, provjereno je da svi učesnici razumiju ove pojmove kako bi mogli pravilno prepoznati i razlikovati oblike ponašanja u različitim situacijama. U sva četiri odjeljenja učesnici su veoma lijepo definisali i iskazali da razumiju ove pojmove. Učesnici u svim odjeljenjima su bez problema definisali pojmove agresivnog i pasivnog ponašanja. Za agresivno ponašanje su rekli da to uključuje dominaciju nad drugom osobom, kršenje pravila i da se često koristi prisila ili sila. Ono što je bilo jako dobro jeste činjenica da su u dva odjeljenja odmah prepoznali da smo o nasilju i prisili već govorili u prvoj aktivnosti i kako znaju da to neće biti ispravan odgovor. Za pasivno ponašanje su rekli kako se to odnosi na stidnoću, povlačenje, strah da se izrazi vlastito mišljenje, stavovi i potrebe. Učesnici nisu znali šta znači asertivno ponašanje, stoga im je objašnjeno da je to ponašanje koje predstavlja sposobnost da se jasno i direktno izraze vlastiti osjećaji, mišljenja i potrebe, uz poštivanje prava i osjećaja drugih. U nastavku možemo pogledati situacije koje su učesnici trebali riješiti.

- Prijatelj te zove u šetnju, ali ti učiš za sutrašnji test iz Bosanskog jezika. Kažeš mu/joj da ćeš moći tek za dva sata, međutim, on kaže da će, ako ti ne dođeš odmah, pozvati nekog drugog prijatelja i da sa tobom neće izaći. Šta ćeš učiniti?

- Stojiš u redu za ulaznice za koncert već dvadeset minuta, karte su gotovo rasprodane i još je jedna osoba ispred tebe, ali dolazi djevojka koja te moli da juпустиš ispred sebe jer će joj „pobjeći“ tramvaj. Šta ćeš učiniti?
- Prijatelj te moli da mu posudiš 10KM, a zadnja dva puta kada si mu posudio/la novac nije ti vratio novce. Šta ćeš učiniti?
- Jedan od tvojih najboljih prijatelja je počeo da bježi sa nastave. Nakon nekoliko puta pozove te da mu se pridružiš. Šta ćeš učiniti?
- Tvoji prijatelji su počeli da pričaju loše stvari o vašoj zajedničkoj prijateljici kada je ona odsutna. Šta ćeš učiniti?

Prije analize svake pojedinačne situacije važno je naglasiti da su ponuđena rješenja na situacije u sva četiri odjeljenja bila poprilično slična. Učesnici su fokus stavili na razumijevanje i korištenje asertivnog ponašanja u svim situacijama, te su na taj način nastojali riješiti problem koji je pred njima.

Situacija 1: *Prijatelj te zove u šetnju, ali ti učiš za sutrašnji test iz Bosanskog jezika. Kažeš mu/joj da ćeš moći tek za dva sata, međutim, on kaže da će, ako ti ne dođeš odmah, pozvati nekog drugog prijatelja i da sa tobom neće izaći. Šta ćeš učiniti?*

Učesnici su se složili da nije u redu da ih prijatelj prisiljava da odmah izađu, prijeteći da će inače pozvati nekoga drugog. Naglasili su da pravi prijatelji ne bi postupali na taj način. Posebno su istakli važnost izražavanja svojih emocija i stava da prijetnje nisu prihvatljive, te da neće biti nikakvih negativnih posljedica ako malo pričekaju. Također su naglasili važnost postavljanja prioriteta, jer žele da se pripreme za test na vrijeme i dobiju dobru ocjenu.

Situacija 2: *Stojiš u redu za ulaznice za koncert već dvadeset minuta, karte su gotovo rasprodane i još je jedna osoba ispred tebe, ali dolazi djevojka koja te moli da juпустиš ispred sebe jer će joj „pobjeći“ tramvaj. Šta ćeš učiniti?*

Odgovori na ovu situaciju nisu bili ujednačeni. U jednom odjeljenju postojala je grupa koja je bila spremna na fizički sukob i raspravu, što su jasno izrazili. Stvoren je utisak da ih je ovaj scenario jako naljutio, jer su konstantno ponavljali: "Šta ta djevojka misli, pa može tako preko reda? Ja bih je gurnuo ili povukao nazad". Tokom razgovora sa njima, zajedno smo pokušali da pronađemo rješenje koje ne uključuje agresivno ponašanje. Jedan učesnik iz te grupe predložio je da možda mogu reći da to nije u redu, ali su se svi kolektivno zabrinuli da ih ta osoba neće ozbiljno doživjeti, kao što ih nije doživjela ni kada je stala ispred njih. Nakon kraće

diskusije, konačno rešenje koje su predložili bilo je da svoje emocije, mišljenje i stav predstave toj djevojci, ali i odgovornoj osobi, kao što je osoba koja prodaje karte. Na kraju su se svi složili da bi to moglo biti efikasno. Jedan od učesnika, koji je u početku zagovarao agresivno ponašanje, na kraju je priznao da mu je žao što nisu odmah razmišljali na taj način. U ostalim odjeljenjima odmah su ponudili slično rješenje ili predložili da zamole neku drugu odraslu osobu koja stoji u redu za karte da reaguje, vjerujući da će djevojka ozbiljnije shvatiti odraslu osobu. U dva odjeljenja koja su odmah ponudila ova rešenja, učesnici su naglasili da vjerovatno ne bi tako reagovali da prije ove aktivnosti nismo razgovarali o asertivnom ponašanju i njegovoj važnosti.

Situacija 3: *Prijatelj te moli da mu posudiš 10KM, a zadnja dva puta kada si mu posudio/la novac nije ti vratio novce. Šta ćeš učiniti?*

Učesnici sva četiri odjeljenja su u ovoj situaciji ponudili slične odgovore, naglašavajući da nije u redu pozajmiti novac, a zatim ga ne vratiti. Izrazili su stav da bi tom prijatelju rekli da ne može dobiti novac dok ne vrati prethodno posuđeni iznos. Najvažnije je da su učesnici grupa u sva četiri odjeljenja istakli kako bi rekli da se osjećaju loše i da smatraju da ih taj prijatelj iskorištava. Zajednički stav je da ne bi pozajmljivali novac i da bi prijavili roditeljima ako bi došlo do prijetnji ili sličnih situacija.

Situacija 4: *Jedan od tvojih najboljih prijatelja je počeo da bježi sa nastave. Nakon nekoliko puta nagovara te da mu se pridružiš. Šta ćeš učiniti?*

Učesnici su ponovo pokazali razumijevanje i istakli da ne bi pristali na bježanje iz škole, jer to može negativno uticati na njih i njihove ocjene. Također su naglasili da bi pokušali da nagovore prijatelja da prestane sa takvim ponašanjem, slično kao što smo u prvoj vježbi pokušavali da nekoga nagovorimo da otvori šaku uz lijepe riječi i objašnjenje. U jednom odjeljenju su se fokusirali na pomoć prijatelju i odvratanje od bježanja sa nastave, te su predložili rešenja poput razgovora sa prijateljem, roditeljima ili razrednicom. Najljepši trenutak tokom diskusije desio se kada je jedan dječak priznao da je ranije bježao sa nastave, ali su ga njegovi školski drugari odvratili od toga i od tada više nikada nije pobjegao iz škole. To je veliki uspeh za te drugare i pokazatelj međusobne podrške. A ovim primjerom smo pokazali da je radionica bila sigurno mjesto za podjelu raznih iskustava.

Kroz ovu vježbu, učesnici su imali priliku da kroz praktične primjere i interakciju s vršnjacima razvijaju vještine asertivnog ponašanja, što je od suštinskog značaja za izgradnju zdravih

međuljudskih odnosa, efikasnu komunikaciju i sprječavanje nepoželjnih ponašanja. Na taj način, ova aktivnost doprinosi ne samo prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja, već i razvoju emocionalne inteligencije i socijalnih vještina kod mladih.

3.2.4. O čemu se može postati ovisan? – Treća aktivnost radionice

U zadnjoj aktivnosti na radionici smo govorili o ovisnostima, kao nepoželjnim oblicima ponašanja. Aktivnost je bila podijeljena u nekoliko faza. U prvoj fazi svaki od učesnika je imao zaljepljenu karticu na leđima na kojoj je napisana neka ovisnost. Zadatak učesnika je bio da pokušaju otkriti koju ovisnost se nalazi na kartici. Niko od drugih učesnika ne smije reći šta piše. Učesnici smiju jedni drugima postavljati pitanja, a odgovori smiju biti samo DA ili NE. Ako je na postavljeno pitanje odgovor Da, onda istu osobu mogu pitati neko drugo pitanje i sve tako dok ne dobiju odgovor Ne. Kada dobiju odgovore Ne, onda idu do sljedeće osobe i nju pitaju neko novo pitanje. Kada prepoznaju o kojoj ovisnosti je riječ dolaze do voditelja radionice koji im lijepi novu karticu na leđa. Ova aktivnost je prošla poprilično uspješno, svi učesnici su bili motivirani da pogode što više kartica. Nakon malo bučnije aktivnosti vratili smo se opet na svoja mjesta i kratko smo razgovarali o tome da li im je bilo teško prepoznati koju karticu ovisnosti imaju kao riječ na leđima. Komentari su uglavnom bili da nije bilo teško i da im je bilo zabavno i zanimljivo. Nakon završene igre, naredna faza je bila da učesnici kartice razvrstaju u grupu u koju misle da pripadaju, odnosno u grupu legalnih i ilegalnih ovisnosti. Učesnici su naizmjenično izlazili i govorili gdje smatraju da bi se kartica trebala zalijepiti. Uz saglasnost svih ostalih kartica se dodjeljivala jednoj od dvije navedene grupe, a u slučaju neslaganja kartica je išla u grupu Nismo sigurni. U tabeli ispod možemo pogledati kako su to učesnici različitih odjeljenja razvrstali kartice.

Tabela 2. Vrste ovisnosti - Podjela		
VI razred (OŠ Silvije Strahimir Kranjčević)		
Legalne ovisnosti	Ilegalne ovisnosti	Nismo sigurni
<ul style="list-style-type: none"> • Adrenalin • Alkohol • Energetska pića • Junk food • Kafa • Kladjenje i kockanje • Pametni telefoni • Selfie • Trendovi • Videoigre 	<ul style="list-style-type: none"> • Ekstazi • Heroin • Kokain 	<ul style="list-style-type: none"> • Nargila • Pušenje cigareta • Tabletomanija

VI razred (OŠ Osman Nuri Hadžić)		
Legalne ovisnosti	Ilegalne ovisnosti	Nismo sigurni
<ul style="list-style-type: none"> • Adrenalin • Energetska pića • Junk food • Kafa • Pametni telefoni • Selfie • Trendovi • Videoigre 	<ul style="list-style-type: none"> • Ekstazi • Heroin • Kokain 	<ul style="list-style-type: none"> • Alkohol • Klađenje i kockanje • Nargila • Pušenje cigareta • Tabletomanija
VII razred (OŠ Silvije Strahimir Kranjčević)		
Legalne ovisnosti	Ilegalne ovisnosti	Nismo sigurni
<ul style="list-style-type: none"> • Adrenalin • Energetska pića • Junk food • Kafa • Pametni telefoni • Selfie • Trendovi • Videoigre 	<ul style="list-style-type: none"> • Ekstazi • Heroin • Kokain • Tabletomanija 	<ul style="list-style-type: none"> • Alkohol • Klađenje i kockanje • Nargila • Pušenje cigareta
VII razred (OŠ Osman Nuri Hadžić)		
Legalne ovisnosti	Ilegalne ovisnosti	Nismo sigurni
<ul style="list-style-type: none"> • Adrenalin • Energetska pića • Junk food • Kafa • Pametni telefoni • Selfie • Trendovi • Videoigre 	<ul style="list-style-type: none"> • Ekstazi • Heroin • Kokain • Tabletomanija 	<ul style="list-style-type: none"> • Alkohol • Klađenje i kockanje • Nargila • Pušenje cigareta

Iz priložene tabele može se zaključiti da su svi učesnici bez problema smjestili kartice u ispravne grupe za sljedeće pojmove: adrenalin, ekstazi, energetska pića, heroin, nezdrava hrana (junk food), kafa, kokain, pametni telefoni, selfiji, trendovi i videoigre. Za ove pojmove potvrđeno je da su ispravno grupisani, a učesnici su prilikom sortiranja pružili obrazloženja za svoje odluke. Ovi pojmovi su jasni u svom značenju i upotrebi, te nije bilo dileme oko njihove pripadnosti određenim kategorijama. Međutim, problemi su nastali pri raspodjeli kartica za pojmove: alkohol, klađenje i kockanje, nargila, pušenje cigareta i tabletomanija. Ovi pojmovi izazvali su nesuglasice među učesnicima zbog različitih interpretacija njihove legalnosti i društvene prihvatljivosti. Dok su neki učesnici smatrali da ove pojmove treba svrstati u grupu legalnih ovisnosti, drugi su ih vidjeli kao ilegalne ovisnosti. Ova razlika u mišljenjima dovela

je do svrstavanja ovih pojmova u grupu "nismo sigurni". Dvojba koja se pojavila kod učesnika bila je sljedeća: kao maloljetnicima, zabranjeno im je konzumiranje alkohola, cigareta i nargile, te učestvovanje u klađenju i kockanju. S druge strane, bili su svjesni da punoljetne osobe mogu bez ikakvih ograničenja kupovati ove proizvode i učestvovati u klađenju i kockanju. Ova dvostruka percepcija legalnosti i dostupnosti proizvoda i aktivnosti izazvala je konfuziju i neslaganje među učesnicima.

Učesnicima je objašnjeno da su alkohol, klađenje i kockanje, pušenje cigareta i nargila legalne ovisnosti kroz detaljna objašnjenja koja su uključivala historijske, društvene i zakonske aspekte ovih aktivnosti. Ukratko opisano sve što možemo kupiti u prodavnici je legalno. Prvo, istaknuto je da su alkohol i duhan (cigarete i nargila) dugo prisutni u mnogim kulturama širom svijeta. Konzumacija alkohola i duhana je duboko ukorijenjena u društvene i kulturne običaje mnogih zajednica, te su kroz historiju stekli određeni nivo društvene prihvatljivosti. Iako su danas poznate ozbiljne zdravstvene posljedice koje proizlaze iz konzumacije alkohola i pušenja, njihova dugotrajna prisutnost u društvu doprinijela je njihovoj legalizaciji, uz stroge regulative koje pokušavaju minimizirati štetu (kao što su dobna ograničenja, porezi i upozorenja o zdravstvenim rizicima).Klađenje i kockanje su legalne aktivnosti jer generiraju značajne prihode za države kroz poreze i dozvole. Iako ove aktivnosti mogu dovesti do ozbiljnih problema s ovisnošću i finansijskim poteškoćama za pojedince, vlade su ih legalizirale i regulisale kako bi mogle kontrolisati tržište, spriječiti ilegalne aktivnosti i osigurati sredstva za javne projekte. Učesnicima je također objašnjeno da regulacija uključuje određene mjere zaštite za igrače, poput programa za prevenciju ovisnosti i ograničenja na reklamiranje. Nargila, iako slična cigaretama, postala je popularna kroz tradicije Bliskog Istoka i drugih regija. Njena legalnost se, kao i kod cigareta, oslanja na historijske i kulturne faktore, uz modernu regulaciju koja pokušava kontrolisati njenu upotrebu. Što se tiče pojma tabletomanija, učesnicima je ovaj pojam bio uglavnom nepoznat. Objasnjeno je da se radi o obliku ovisnosti o lijekovima koji se izdaju na recept. Tabletomanija podrazumijeva kompulsivno i nekontrolisano uzimanje lijekova, najčešće sedativa, analgetika ili stimulansa, što može dovesti do ozbiljnih zdravstvenih problema, uključujući fizičku i psihičku ovisnost. Učesnicima je objašnjeno da tabletomanija često počinje legalnom upotrebom lijekova za liječenje određenih zdravstvenih stanja, ali zbog različitih faktora, kao što su nepravilno korištenje, povećanje tolerancije i neadekvatno praćenje od strane zdravstvenih radnika, može prerasti u ozbiljnu ovisnost. Ova ovisnost je posebno podmukla jer se lijekovi mogu legalno dobiti na recept, a osobe koje pate od tabletomanije često nisu svjesne ili ne priznaju da imaju problem sve dok

ne dođe do ozbiljnih posljedica po njihovo zdravlje i život. Učesnici su također diskutovali o društvenim i zakonskim aspektima ovih pojmova. Primijetili su da legalnost ne znači uvijek i društvenu prihvatljivost, te da određeni proizvodi, iako legalni, mogu imati ozbiljne negativne posljedice po zdravlje i društvo. Na primjer, pušenje cigareta i konzumiranje alkohola su legalni za odrasle, ali su i dalje prepoznati kao ozbiljni zdravstveni rizici. Kladenje i kockanje može dovesti do ovisnosti i finansijskih problema. Pitanje legalnih naspram ilegalnih ovisnosti također je otvorilo diskusiju o ulozi društvenih normi i zakonske regulative u formiranju percepcija ovisnosti. Učesnici su prepoznali da zakoni odražavaju društvene vrijednosti, ali su također svjesni da zakonske promjene mogu uticati na percepciju i ponašanje ljudi. Naveli su primjer da je legalizacija marihuane u nekim zemljama promijenila percepciju ove supstance iz ilegalne u legalnu, te je smanjila stigmatu povezanu s njenom upotrebom. U zaključku, priložena tabela i diskusija među učesnicima pokazali su kompleksnost pitanja legalnosti i ovisnosti. Dok su neki pojmovi jasni i jednoznačno svrstani u svoje kategorije, drugi izazivaju nesuglasice i zahtijevaju dublje razumijevanje zakonskih, društvenih i zdravstvenih aspekata. Ova vježba je bila korisna u osvjetljavanju različitih perspektiva i podsticanju kritičkog razmišljanja među učesnicima. U zadnjoj etapi ove aktivnosti učesnici su imali priliku nadopuniti listu ovisnosti sa još nekim ovisnostima koje su njima poznate, a nisu se nalazile na karticama. Tako su listu dopunili sa drugim vrstama droga koje su im poznate poput, ali isto tako i sa legalnim ovisnostima kao što je gledanje filmova/serija, internet, slatko (čokolada), šećer, steroidi, društvene mreže, internet, kupovina, tetoviranje, muzika i bavljenje fizičkim aktivnostima.

3.3. Faza evaluacije istraživanja

Na kraju radionice, učesnicima je distribuiran novi upitnik (Prilog br. 3) koji je imao za cilj mjerenje usvojenog znanja nakon pedagoške radionice, kao i evaluaciju same radionice. Oba upitnika su bila anonimna, a za usporedbu napretka pojedinaca korištena je šifra koju su učesnici unosili na oba upitnika. Ovaj pristup omogućio je objektivnu analizu napretka i efikasnosti radionice, pružajući jasne uvide u stepen usvojenog znanja i kvaliteta pedagoškog procesa.

Na upitniku prije radionice, na pitanje „Da li je važno zauzimati se za sebe?“ učesnici su uglavnom odgovorili sa DA njih 60, a samo 2 učesnika su odgovorila sa NE. Ovi rezultati ukazuju na visoku svijest među učesnicima o značaju samoodbrane i zastupanja vlastitih interesa. Međutim bili su jako škrti u obrazloženjima gdje je samo njih 10 dalo obrazloženje.

Uglavnom su navodili kako je važno braniti sebe i kako ne smijemo dozvoliti da nas neko iskorištava i nagovara na nešto što ne želimo da uradimo. Isto ovo pitanje se nalazilo i na drugom upitniku i ovoga puta smo dobili puno više obrazloženja zašto je važno zauzeti se za sebe.

U svojim obrazloženjima, učesnici koji su odgovorili sa DA navodili su različite razloge. Najčešće su isticali da je važno stati u svoju odbranu kako bi se izbjeglo potencijalno iskorištavanje ili manipulacija od strane drugih. Ovi stavovi ukazuju na razvijenu svijest o ličnim granicama i potrebi za njihovu zaštitu. Nadalje, učesnici su prepoznali da zauzimanje za sebe doprinosi razvoju samopouzdanja i osjećaja vlastite vrijednosti. U kontekstu socijalnih interakcija, isticali su da osoba koja se zalaže za sebe često biva percipirana kao snažna i odlučna, što može pozitivno uticati na njen položaj u grupi i međuljudske odnose. Ovaj aspekt je posebno važan u adolescentskom periodu kada se oblikuju identitet i društveni status. Naglasili su da im je u razumijevanju koncepta zauzimanja za sebe pomogla aktivnost sa radionice. Sve u svemu, visoka stopa pozitivnih odgovora na pitanje o važnosti zauzimanja za sebe pokazuje da su učesnici svjesni značaja samoodbrane i zastupanja vlastitih interesa, što je ključni korak ka izgradnji snažnih i samopouzdanih individua. Ovi rezultati također naglašavaju potrebu za kontinuiranom edukacijom i podrškom u razvoju vještina koje će im omogućiti da se efikasno nose sa izazovima u međuljudskim odnosima i da se zauzmu za sebe na konstruktivan način.

Kada je riječ o pitanju koje nepoželjne oblike ponašanja prepoznaju u svom okruženju, rezultati pokazuju da nije bilo odstupanja od ponašanja koja smo spominjali tokom realizacije pedagoških radionica. Sva ponašanja koja su spomenuta tokom radionica, učesnici su također identifikovali u svojim odgovorima, iako u različitoj mjeri. Na drugom upitniku, ispitanici su ponovo kvalitetno odgovorili na isto pitanje, ali ovoga puta lista nepoželjnih ponašanja kod svakog ispitanika bila je znatno duža. Ova promjena u odgovorima ukazuje na to da su učesnici postali svjesniji različitih oblika nepoželjnog ponašanja nakon učešća u radionicama. Njihova sposobnost da identificiraju širi spektar nepoželjnih ponašanja sugerira da su usvojili nova znanja i proširili svoje razumijevanje tih fenomena. Međutim, kada govorimo o načinima prevencije nepoželjnih oblika ponašanja, postoji značajna razlika između odgovora na prvom i drugom upitniku. Da se podsjetimo. U prvom upitniku, učesnici su uglavnom navodili da nepoželjne oblike ponašanja mogu prevenirati obitelj, škola, stručnjaci, policija, edukacija i socijalne službe. Svaki ispitanik je obično navodio dvije ili tri od ovih stavki. Na drugom

upitniku, učesnici su navodili konkretnije načine prevencije, poput edukacije, radionica, zauzimanja za sebe, asertivnog ponašanja i osvještavanja drugih. Ovi odgovori direktno odražavaju teme i strategije o kojima smo razgovarali tokom radionica, što ukazuje na usvojeno znanje i korisnost samih radionica. Posebno je značajno to što su učesnici prepoznali radionice kao sredstvo prevencije. Ovo pokazuje da su shvatili vrijednost praktičnih, interaktivnih pristupa u obrazovanju o nepoželjnim oblicima ponašanja. Njihova sposobnost da prepoznaju i predlože konkretne mjere prevencije, kao što su asertivno ponašanje i zauzimanje za sebe, pokazuje da su stekli i određene praktične vještine. Ovi rezultati pružaju jasne dokaze o efikasnosti pedagoških radionica. Učesnici su ne samo proširili svoje znanje o nepoželjnim ponašanjima, već su također usvojili konkretne preventivne strategije koje mogu koristiti. Ova promjena u percepciji i znanju učesnika nakon radionica pokazuje da su edukativne aktivnosti bile uspješne i da su ispunile svoje ciljeve. Evaluacija pokazuje da su učesnici prepoznali vrijednost i značaj radionica, što je ključno za daljnji rad na prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja u njihovim zajednicama.

U zadnjem pitanju upitnika od učesnika je traženo da obrazlože pojmove agresivnog, pasivnog i asertivnog ponašanja. U upitniku prije radionice učesnici su bez problema definisali pojmove agresivnog i pasivnog ponašanja, ali niko nije ni pokušao opisati pojam asertivnog ponašanja. U upitniku nakon radionice, rezultati su pokazali značajan napredak. 52 učesnika uspješno je objasnilo pojam asertivnog ponašanja. Ovo povećanje u broju odgovora je dokaz o efikasnosti radionice u prenošenju znanja i razumijevanja ovog ključnog koncepta. Asertivno ponašanje je opisano kao sposobnost izražavanja vlastitih misli, osjećanja i uvjerenja na direktan, iskren i primjeren način, uz poštovanje prava i osjećanja drugih. Učesnici su naučili da asertivnost podrazumijeva ravnotežu između pasivnog i agresivnog ponašanja, gdje pojedinac zauzima stavove i brani svoja prava, a da pri tome ne ugrožava prava drugih. U odnosu na agresivno ponašanje, koje su učesnici definirali kao nametljivo i često nasilno izražavanje vlastitih potreba i želja na štetu drugih, te pasivno ponašanje, koje su opisali kao povlačenje i izbjegavanje izražavanja vlastitih stavova i osjećanja, asertivno ponašanje predstavlja zlatnu sredinu. Učesnici su na drugom upitniku također pružili primjere asertivnog ponašanja, što je dodatno potvrdilo njihovo razumijevanje ovog koncepta. Na primjer, neki su navodili situacije u kojima su na smiren i odlučan način odbili neprikladne zahtjeve ili izrazili svoje neslaganje bez izazivanja konflikta. Ovaj napredak u razumijevanju asertivnog ponašanja nakon radionice pokazuje da su učesnici ne samo usvojili teorijsko znanje, već su također stekli praktične vještine koje će moći primijeniti u svakodnevnim situacijama. Ovi rezultati potvrđuju važnost

i uspješnost edukativnih intervencija koje se fokusiraju na razvoj komunikacijskih i socijalnih vještina.

Ispod možemo pogledati tabelarni prikaz odgovora na tvrdnje prije i nakon realizacije pedagoške radionice. Boldirani brojevi su tačni odgovori na postavljenu tvrdnju. U tabeli je također predstavljeno da li je bilo napretka u odgovorima ispitanika nakon pedagoške radionice. Iz priložene tabele možemo zaključiti da je ostvaren značajan napredak u odnosu na dobivene rezultate prije radionice kada su u pitanju tvrdnje o ovisnostima kao nepoželjnim oblicima ponašanja.

Tabela 3. Razlike u odgovorima na inicijalnom i finalnom anketnom upitniku					
Tvrdnja	Odgovori na tvrdnje prije radionice		Odgovori na tvrdnje nakon radionice		Napredak
	T	N	T	N	
Osoba može biti ovisna o mnogim stvarima, a ne samo o drogama.	50	12	61	1	+11
Ovisnost se ubraja u skupinu nepoželjnih oblika ponašanja	48	14	60	2	+12
Mladi bi o ovisnostima trebali razgovarati sa svojim roditeljima.	35	27	58	4	+23
Potrebna je sustavnija edukacija mladih o ovisnostima.	36	26	55	7	+19
Djeca i adolescenti ne mogu razviti probleme/ovisnosti.	50	12	8	54	+42
Ovisnost može imati i pozitivne i negativne posljedice.	30	32	12	50	+18
Osoba može biti ovisna o korištenju mobilnog telefona	40	22	59	3	+19
Osoba može biti ovisna o konzumiranju kafe	41	21	62	0	+21
Osoba može biti ovisna o konzumiranju nezdrave hrane (junk food)	35	27	60	2	+25
Osoba može biti ovisna o konzumiranju nargile	36	26	57	5	+21
Osoba može biti ovisna o konzumiranju kokaina	60	2	62	0	+2

Osoba može biti ovisna o kladenju i kockanju	54	8	60	2	+6
Osoba može biti ovisna o adrenalinu.	25	37	52	10	+27
Osoba može biti ovisna o konzumiranju alkohola	47	15	59	3	+12
Osoba može biti ovisna o konzumiranju energetskih pića.	31	31	50	12	+19
Osoba može biti ovisna o konzumiranju ekstazija.	58	4	62	0	+4
Osoba može biti ovisna o konzumiranju heroina.	61	1	62	0	+1
Osoba može biti ovisna o gledanju filmova i serija.	15	47	50	12	+35
Osoba može biti ovisna o konzumiranju tableta.	10	52	55	7	+45
Osoba može biti ovisna o praćenju trendova.	14	48	50	12	+36
Osoba može biti ovisna o igranju videoigrica.	25	37	51	11	+26
Osoba može biti ovisna o konzumiranju cigareta.	40	22	58	4	+18
Osoba može biti ovisna o slikanju selfija.	19	43	45	17	+26
Legalno je konzumirati alkohol.	27	35	55	7	+23
Legalno je kockati se.	28	34	55	7	+22
Osoba bilo kojeg uzrasta može kupiti cigarete.	20	42	5	57	+15

Promjene u odgovorima učesnika između prvog i drugog upitnika jasno ukazuju na pozitivan uticaj radionice na njihovo razumijevanje i primjenu svih sadržaja koje su prošli kroz radionicu. Broj tačnih odgovora za svaku tvrdnju se povećao nakon realizovane radionice, pri čemu nije zabilježeno smanjenje tačnih odgovora ni na jednom pitanju. Najveći porast tačnih odgovora bilježimo na tvrdnjama:

- Osoba može biti ovisna o konzumiranju tableta (+45).
- Djeca i adolescenti ne mogu razviti probleme/ovisnosti (+42).
- Osoba može biti ovisna o praćenju trendova (+36).

Najmanji porast tačnih odgovora bilježimo na tvrdnjama:

- Osoba može biti ovisna o konzumiranju heroina (+1).
- Osoba može biti ovisna o konzumiranju kokaina (+2).
- Osoba može biti ovisna o konzumiranju ekstazija (+4).

Ovo je pokazatelj da su ciljevi radionice ostvareni, te da su učesnici obogatili svoje znanje i razvili vještine koje će im pomoći u boljoj komunikaciji i rješavanju konflikata na konstruktivan način.

Učesnici su putem upitnika (Prilog br. 3.) uradili evaluaciju radionice i ovo su njeni rezultati. Ukupno su ispunjena 62 upitnika. Učesnici su radionici ocjenjivali na skali od 1 (uopće ne, loše) do 5 (potpuno, odlično). U nastavku pogledajmo tabelarni prikaz zadovoljstva učesnika pedagoškom radionicom.

Tabela 4. Rezultati evaluacije pedagoške radionice						
Tvrdnja	Prosječna ocjena	1	2	3	4	5
Radionica je bila zanimljiva	4,77	0	0	1	10	51
Radionica je bila korisna	4,85	0	0	0	9	53
Radionica je bila naporna	1,22	50	10	2	0	0
Radionica je pružila nove informacije	4,71	0	0	5	8	49
Radionica je bila interaktivna	4,97	0	0	0	2	60
Koliko ti se svidjelo sudjelovati u radionici?	4,85	0	0	0	9	53
Kakva je bila atmosfera na radionici?	4,85	0	0	2	5	55
Kako si se osjećala/osjećao na radionici?	4,84	0	1	1	5	55
Smatraš li da si naučio/la nešto novo?	4,72	0	0	4	9	49
Da li bi ovu radionicu preporučio/la svojim prijateljima?	4,77	0	0	0	10	51
Općenito, koliko si zadovoljan/a s radionicom?	4,93	0	0	0	4	58
Općenito, koliko si zadovoljan/a s voditeljem?	4,97	0	0	0	2	60

Iz priložene tabele možemo jasno zaključiti da su učesnici poprilično zadovoljni sa realiziranom radionicom. Najviše su bili zadovoljni interakcijom, koristi radionice, sudjelovanjem u radionici, općenito radionicom i voditeljem radionice. Također, sve visoke ocjene je ostvarila i tvrdnja da bi ovu radionicu preporučili svojim prijateljima. Značajnih razlika u evaluaciji radionice između učesnika iz VI i VII razreda nije bilo. Na kraju prenosimo i nekoliko komentara koje su ostavljali ako su to željeli.

„Hvala Vama! Pravo ste se potrudili, sve pohvale bravo, bravo 😊“

„Kad bi vi nama došli u školu svaki dan bilo bi mi zadovoljstvo dolaziti svako jutro!!!“

„Radionica je bila zanimljiva i naučila sam puno toga novog“.

„Svaka čast jer smo mi koji smo inače nemiran razred bili mirni“.

„Hvala na novom znanju, sigurno će mi koristiti 😊“

„Hvala što sam naučio šta znači asertivno ponašanje, sad sam napisao definiciju“.

„Super ste započeli radionicu, jeste li barem jedno ime čuli tada? 😊“

4. ZAKLJUČAK

Zaključak nakon realiziranih radionica je da su sve četiri radionice bile veoma uspješne. Učesnici su pokazali visok nivo interaktivnosti, zainteresovanosti i želje za aktivnim učešćem. Ova procjena se temelji na nekoliko ključnih faktora koji su evidentirani tokom i nakon završetka radionica.

Najprije, učesnici su tokom radionica bili izuzetno angažovani. Njihovo učešće nije bilo pasivno već naprotiv, aktivno su se uključivali u diskusije, postavljali pitanja i dijelili svoja iskustva. Ovaj nivo interaktivnosti ukazuje na to da su aktivnosti bile relevantne i da su učesnici prepoznali njihovu važnost. Interaktivnost je ključni indikator uspjeha radionice jer pokazuje da su učesnici ne samo prisutni fizički, već i mentalno angažovani. Značajan uticaj ostavila je činjenica da su učesnici kontinuirano koristili znanja i vještine o kojima se govorilo tokom radionica. Oni su odmah pokušavali primijeniti preneseno znanje, što je pokazatelj njihove motivacije i spremnosti da usvoje nove informacije. Ova praktična primjena naučenog tokom samih radionica je veoma važna jer omogućava učesnicima da bolje razumiju i zadrže nova znanja. Upitnik je pokazao da su učesnici stekli nova znanja i osvijestili važnost poželjnog ponašanja. Kroz različite aktivnosti i diskusije, učesnici su dobili priliku da prodube svoje razumijevanje o temama koje su obrađivane. Ova nova saznanja su im omogućila da bolje shvate zašto je važno pridržavati se određenih normi i pravila, te kako njihovo ponašanje može uticati na njih same i na širu zajednicu. Povratne informacije od učesnika bile su veoma pozitivne. Oni su izrazili zadovoljstvo načinom na koji su radionice vođene, te su pohvalili voditelja radionice za njihov pristup i stručnost. Posebno su istaknuli korisnost praktičnih primjera i aktivnosti koje su im pomogle da bolje razumiju i usvoje nove koncepte.

Radionice su se pokazale kao veoma uspješne u postizanju svojih ciljeva. Učesnici su pokazali visok nivo angažmana i interesovanja, te su uspješno primjenjivali nova znanja tokom samih radionica. Stekli su nova saznanja i osvijestili važnost poželjnog ponašanja, što je ključni korak ka njihovom daljnjem razvoju i primjeni naučenog u svakodnevnom životu. Na kraju možemo zaključiti da su pedagoške radionice veoma snažno i važno sredstvo u svrhu prevencije nepoželjnih oblika ponašanja kod djece starijeg osnovnoškolskog uzrasta.

5. PREPORUKE I SAVJETI

Za kraj, evo nekoliko preporuka i savjeta za one koji planiraju realizovati akciono istraživanje ili pedagošku radionicu:

- **Ne trebate se bojati upustiti u akciono istraživanje** - Iako može djelovati izazovno, akciono istraživanje je zapravo uzbudljiv proces prepun novih otkrića i prilika za učenje. Svaki korak vodi vas prema dubljem razumijevanju i pruža priliku da direktno utičete na promjene koje želite vidjeti. Tokom istraživanja, imat ćete priliku raditi na stvarnim problemima, testirati nove ideje i odmah vidjeti rezultate svojih napora. To nije samo rad – to je proces koji vas angažuje, motiviše i čini da vaša struka napreduje. Akciono istraživanje unosi dinamiku i svježinu u obrazovni proces. Kroz interakciju s učesnicima i kolegama, istraživanje postaje kreativno i zabavno, a istovremeno vam omogućava da postanete praktičari koji se kontinuirano usavršavaju. Potrebno nam je više takvih istraživanja, jer ona ne samo da unapređuju naše prakse već i inspirišu druge da preuzmu inicijativu i doprinesu pozitivnim promjenama. Ne zaboravite, svako akciono istraživanje je prilika da ostavite trag i stvorite nešto vrijedno.
- **Jasno definirajte ciljeve istraživanja ili radionice** - Prije nego što počnete, jasno odredite šta želite postići. Definirajte mjerljive ciljeve kako biste imali jasnu viziju onoga što očekujete od učesnika i od samog procesa.
- **Izradite detaljan plan aktivnosti** - Pripremite detaljan plan koji obuhvata sve faze istraživanja ili radionice – od pripreme i realizacije do evaluacije. Plan bi trebao uključivati raspored aktivnosti, potrebne resurse i načine praćenja napretka.
- **Prilagodite sadržaj učesnicima** - Upoznajte se sa karakteristikama učesnika (npr. njihova starosna dob, predznanje, motivacija) i prilagodite sadržaj njihovim potrebama. Sadržaj treba biti relevantan, razumljiv i interesantan za učesnike.
- **Koristite različite metode i tehnike** - Kombinirajte različite pedagoške metode i tehnike kako biste učinili proces dinamičnijim i interaktivnijim. Na primjer, koristite grupni rad, diskusije, simulacije, igranje uloga, praktične zadatke itd.
- **Stvorite inkluzivno i motivirajuće okruženje** - Potičite učesnike na aktivno učešće i izražavanje mišljenja. Važno je osigurati da se svi osjećaju dobrodošlo i poštovano, te da su motivisani da doprinesu procesu.
- **Osigurajte kontinuiranu povratnu informaciju** - Redovno pružajte povratne informacije učesnicima kako biste im pomogli da razumiju gdje su napredovali i gdje

su potrebna dodatna poboljšanja. Povratna informacija treba biti konstruktivna i usmjerena na proces učenja.

- **Budite fleksibilni i otvoreni za prilagodbe** - Tokom realizacije, moguće je da ćete naići na nepredviđene situacije. Budite spremni prilagoditi aktivnosti ili metode ako vidite da nešto ne funkcioniše kako je planirano.
- **Korištenje refleksije** - Potičite učesnike da reflektiraju na svoje iskustvo i učenje tokom radionice. Refleksija može pomoći u dubljem razumijevanju i primjeni novih znanja.
- **Dokumentirajte proces** - Bilježite sve važne aspekte akcionog istraživanja ili radionice, uključujući metode, reakcije učesnika i rezultate. Ova dokumentacija može biti korisna za buduće aktivnosti, kao i za evaluaciju uspješnosti istraživanja.
- **Evaluirajte rezultate i primjenite naučene lekcije** - Nakon završetka istraživanja ili radionice, izvršite evaluaciju kako biste analizirali rezultate i naučili iz iskustva. Ova evaluacija treba uključivati povratne informacije od učesnika, kao i vlastitu analizu procesa.
- **Osigurajte resurse i materijale** - Pripremite sve potrebne materijale unaprijed (npr. radne listove, prezentacije, opremu). Pobrinite se da svi učesnici imaju pristup potrebnim resursima kako bi se mogli aktivno uključiti u proces.

6. LITERATURA

1. Avdić, A. & Škahić, E. (2018). „Uzroci i pedagoška prevencija poremećaja ponašanja učenika osnovnoškolskog uzrasta“. DHS - društvene i humanističke studije, vol. 2, br. 5, str. 313-338.
2. Bašić, J. (2009). „Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih“. Zagreb: Školska knjiga.
3. Bašić, J. & sur. (2001). „Od primarne prevencije do ranih intervencija“. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
4. Berk, L.E. (2008). „Psihologija cjeloživotnog razvoja“. Jastrebarsko: Naklada slap.
5. Bezić, Ž. (2005). „Ljudsko ponašanje“. Split: Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Splitu.
6. Biglan i sur. (2004). „Helping Adolescents at Risk. Prevention of Multiple Problem Behaviors“. New York, London: The Guilford Press.
7. Bjelan, S (2023). „Didaktičko-metodičke smjernice za realizaciju radionica u kontekstu visokoškolskog obrazovanja“ u „Jačanje kompetencija za odgovorno građanstvo u visokoškolskoj nastavi“. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet.
8. Bloom, M. (1996). „Primary Prevention Practice. Issues in Childrens and Families Lives“. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
9. Bouillet, D. (2010). „Izazovi integriranog odgoja“. Zagreb: Školska knjiga.
10. Bouillet, D. & Uzelac, S. (2007). „Osnove socijalne pedagogije“. Zagreb: Školska knjiga.
11. Bronfenbrenner, U. & Morris, P. A. (1998). „The ecology of developmental processes“. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), Handbook of child psychology, Vol. 1: Theoretical models of human development (5th ed., pp. 993-1023). New York: John Wiley and Sons, Inc.
12. Bronfenbrenner, U. (2005). „Making human beings human: Bioecological perspectives on human development“. Thousand Oaks, CA: Sage.
13. Cifrić Ivan (2000). „Moderno društvo i svjetski etos. Perspektive čovjekova naslijeđa“. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju FF-a.
14. Daniels, H. (1996). „An Introduction to Vygotsky“. London and New York: Routledge.
15. Dodig-Ćurković, K. (2010). „Učestalost raznih oblika autodestruktivnog i hetero destruktivnog ponašanja kod adolescenata i njihova karakteristična obilježja“. Zagreb: Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

16. Dryfoos, G.J. (1990). „Adolescents At Risk: Prevalence and Prevention“. New York: Oxford, Oxford University Press.
17. Dušanić, S. (2019). „Upotreba psihoaktivnih supstanci među mladima u BiH“. Banja Luka: Perpetuum mobile – Institut za razvoj mladih i zajednice.
18. Emerson, E. (2001). „Challenging behaviour“. Cambridge, Cambridge University Press.
19. Gossen, D. C. (1994). „Restitucija“. Zagreb: Alinea.
20. Grgin, T. (1997). „Edukacijska Psihologija“. Jastrebarsko: Naklada Slap.
21. Hiršl-Hećej, V. & Štulhofer, A. (2001). „Urban Adolescents and Sexual Risk Taking. Collegium Antropologicum“. vol. 25, br. 1, str. 195–212.
22. Horvatić, C. & Cvitanović, L. (1999). „Politika suzbijanja kriminaliteta“. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
23. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2013. – 2024. Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/clanak/ponasanje>. Preuzeto: 15.1.2024. godine.
24. Huterer, N. & Nagy, A. (2019). „Rizično seksualno ponašanje adolescenata“. Didaskalos: časopis Udruge studenata pedagogije Filozofskog fakulteta Osijek, vol. 3, br. 3, str. 137-150
25. Learning theories, Social Development Theory (Vygotsky). Dostupno na: <https://learning-theories.com/vygotskys-social-learning-theory.html>. Preuzeto 12.2.2024. godine.
26. Kepeš, N. (2007). „Etiologija društveno neprihvatljivih oblika ponašanja maloljetnika“. Obrazovanje odraslih: časopis za obrazovanje odraslih i kulturu, vol. 1., br. 1. str. 37-55.
27. Mađarac, D. (2019). „Mediji kao nadvršnjak u seksualnom odgoju adolescenata“. Završni rad, Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku.
28. McWrither, R. & sur. (1993). „At-Risk Youth: A Comprehensive Response“. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing Company.
29. Miljević-Ridički, R. & Pavin Ivanec, T. (2009). „Važnost socijalnog konteksta za kognitivni razvoj predškolske djece – usporedba kognitivne uspješnosti djece koja odrastaju u različitom obiteljskom i institucionalnom okruženju“. Zagreb: Naklada Slap.
30. Nikolić, S & sur. (2004). „Dječja i adolescentna psihijatrija“. Zagreb: Školska knjiga.
31. Pašalić-Kreso, A. (2004). „Koordinate obiteljskog odgoja“. Sarajevo: Jež.
32. Pehar-Zvačko, L. (2003). „Slobodno vrijeme mladih ili...“ Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
33. Popović-Ćitić, B. & Žunić-Pavlović, V. (2005). „Prevenција prestupništva dece i omladine“. Beograd. MPIS RH i PDS.

34. Previšić, V. (2000). „Slobodno vrijeme između pedagogijske teorije i odgojne prakse“. Napredak, vol. 141, Br. 4, str. 403-410.
35. Rusac, S. (2006). „Nasilje nad starijim osobama“. Ljetopis studijskog centra socijalnog rada, 13 (2), 331-346.
36. Santrock, John W. (2008). „Life-Span Development“. New York: McGraw Hill.
37. Sindik, Z. & Sindik, J. (2013). „Taksonomizacija nepoželjnih oblika ponašanja i socijalnih vještina kod predškolske djece“. Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu, 4 (2), 123-127.
38. Stanić, I. (2002). „Maloljetnička delikvencija – općedruštveni problem“. Napredak, br. 3., str. 343-355.
39. Sylvetksy A. C. & sur. (2020). „Beyond taste and easy access: Physical, cognitive, interpersonal, and emotional reasons for sugary drink consumption among children and adolescents“ u „Appetite“. London, New York: Academic Press.
40. Štulhofer, A., Jureša, V. & Mamula, M. (2000). „Problematicni užici: rizično seksualno ponašanje u kasnoj adolescenciji“. Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, vol. 9, br. 6, str. 867-893.
41. Tomić, R. (2005). „Poremećaji u ponašanju kod djece i mladih“. Tuzla: OFF-SET.
42. Tomić, R. & Hasanović, I. (2007). „Mladi i slobodno vrijeme“. Tuzla: OFF-set.
43. Udruženje Centar za istraživanje politike suprostavljanja kriminalitetu, Sarajevo (2021). „Razilijentne škole – škole koje djeca vole“. Sarajevo: Udruženje Centar za istraživanje politike suprostavljanja kriminalitetu, Sarajevo.
44. Udruženje Centar za istraživanje politike suprostavljanja kriminalitetu, Sarajevo (2021). „Sekundarna prevencija neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštite učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo – studije slučajeva“. Sarajevo: Udruženje Centar za istraživanje politike suprostavljanja kriminalitetu, Sarajevo.
45. Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE (2020). „Prevencija ovisnosti u školi“. Sarajevo: Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE.
46. Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE (2020). „Radni materijal kNOw risks“. Sarajevo: Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE
47. Uzelac, M, Bognar, L. & Begić A. (1994). „Budimo prijatelji-pedagoške radionice za djecu od 6-14 godina“. Zagreb: Slon.
48. Vasta & sur. (2004). „Dječija psihologija: moderna znanost“. Jastrebarsko: Naklada Slap.
49. Vidance, I. & Štelcer, L. (2019). „Priručnik o prevenciji vršnjačkog i elektroničkog nasilja“. Osijek: Centar za nestalu i zlostavljanju djecu.

50. Vujičić, L. (2011). „Istraživanje kulture odgojno-obrazovne ustanove“. Zagreb: Mali profesor.
51. Vygotsky, L. (1962) „Thought and language“. New York: Wiley.
52. World Health Organization (2002). „World report on violence and health“. Geneva: World Health Organization.
53. Zavod za bolesti ovisnosti Kantona Sarajevo (2015). „Zdravstvene posljedice primjene nargile“. Dostupno na: <https://zalcnarc.net/?p=119>. Preuzeto: 3.8.2024. godine.
54. Zloković, J. & Vrcelj, S. (2010). „Rizična ponašanja djece i mladih“. Rijeka: Sveučilište u Rijeci Filozofski fakultet, Odgojne znanosti, vol. 12. br. 1, str. 197-213.

7. PRILOZI

Prilog br. 1 Šablon/urnek za scenarij pedagoške radionice

SCENARIJ ZA REALIZACIJU PEDAGOŠKE RADIONICE

Tema:

Mjesto		Datum	
Vrijeme		Trajanje	
Voditelj/moderator		Sudionici	
Cilj	Ciljevi radionice su: -		
Očekivani ishodi	Učenici će poslije realizirane radionice moći: -		
Oblici i metode rada	- Oblici rada: - Metode rada:		
Materijal	Korišteni materijal prilikom realizacije radionice -		
Struktura radionice (u minutama)	- Uvodni dio – - Glavni dio – - Završni dio –		

VREMENSKA ARTIKULACIJA	OPIS AKTIVNOSTI	UPUTE ZA VODITELJA	MATERIJAL
Uvodna aktivnost <u>XX min.</u>			
Glavna aktivnost #1 <u>XX min</u>			
Glavna aktivnost 2 XX min			
Glavna aktivnost 3 XX min			
Završna aktivnost XX min			
PRILOZI			
LITERATURA			

Prilog br. 2. Upitnik prije radionice

PREVENCIJA NEPOŽELJNIH OBLIKA PONAŠANJA

Najprije se želimo zahvaliti na tvojoj odluci da učestvuješ u radionicama. ☺

Nama je jako važno da vidimo hoće li, i u kojoj je mjeri, sudjelovanje u ovim radionicama pomoći Ti da unaprijediš neka svoja znanja i vještine. Upravo zato se pred Tobom nalaze različita pitanja koja se odnose na nepoželjne oblike ponašanja, te na način na koji razmišljaš i ponašaš se općenito u životu. Prije svakog dijela slijedi detaljna uputa. Molimo Te da svaki puta pažljivo pročitaš uputu prije nego što počneš odgovarati na pitanja.

Po završetku radionica, zamolit ćemo te da ponovno ispuniš upitnik, te nam je važno da oba upitnika koja ćeš ispunjavati možemo povezati. Istovremeno, želimo sačuvati anonimnost tvojih odgovora. Nigdje Ti nećemo tražiti da napišeš svoje ime i prezime, ali Te molimo da na ovaj upitnik upišeš ŠIFRU.

Šifru ćeš sastaviti točno prema napisanim uputama ispod. Sljedećeg puta kada budeš ispunjavao upitnik, tražit ćemo od Tebe da, prema tim istim uputama, na upitnik upišeš istu šifru.

Šifra se sastoji od 2 brojke i 4 slova, a dobiva se po sljedećem ključu:

- datum tvojeg rođenja – dan u mjesecu (2 brojke)
- zadnja dva slova tvojeg imena (2 slova)
- prva dva slova imena tvoje majke (2 slova)

npr. osoba koja je rođena 05. marta 2008, zove se Amina i ima majku Lamiju trebala bi upisati 05NALA.

Na ovom mjestu sada upiši SVOJU šifru:

└──────────┘		└──────────┘		└──────────┘	
dan rođenja		zadnja dva slova tvojeg imena		prva dva slova imena majke	

Ukoliko ti nešto nije jasno, molimo Te da zamoliš voditelja da ti pomogne. ☺

Za početak Te molimo da ispuniš nekoliko općih podataka o sebi.

1. Spol: M Ž

2. Dob: _____

3. Škola: _____

4. S kojim školskim uspjehom si prošao prethodni razred (zaokruži broj):

1	2	3	4	5
nedovoljan (1)	dovoljan (2)	dobar (3)	vrlo dobar (4)	odličan (5)

Ispod se nalaze pitanja na koje je potrebno da dadneš kratak odgovor. Molimo Te da pažljivo pročitaš svako pitanje i ponudiš svoj odgovor. Važno je napomenuti da nema pogrešnih i tačnih odgovora, te da možeš napisati sve što smatraš da je tačan odgovor.

Da li te je neko nekada nagovarao da uradiš nešto što ne želiš? Ukoliko je tvoj odgovor DA napiši koje su to osobe bile i na šta su te nagovarale?

DA NE

Da li si ikada nagovarao/la nekoga da uradi nešto što ne želi? Ukoliko je tvoj odgovor DA napiši koje su to osobe bile i iz kojeg razloga?

DA NE

Da li je važno zauzimati se za sebe? Obrazloži svoj odgovor u nekoliko rečenica.

DA NE

Za koja ponašanja smatraš da su nepoželjna ponašanja u tvome okruženju?

Kako možemo prevenirati nepoželjne oblike ponašanja?

Objasni pojmove agresivno ponašanje, pasivno ponašanje i asertivno ponašanje.

Ispod se nalaze neke tvrdnje koje se odnose na ovisnosti. Molimo Te da pažljivo pročitaš svaku od njih te ukoliko smatraš da je tvrdnja TAČNA zaokruži slovo T, a ako smatraš da je tvrdnja NETAČNA zaokruži slovo N. Ukoliko se ne možeš odlučiti odnosno ukoliko ne znaš odgovor zaokruži NE ZNAM.

1. Osoba može biti ovisna o mnogim stvarima, a ne samo o drogama.	T	N
2. Ovisnost se ubraja u skupinu nepoželjnih oblika ponašanja	T	N
3. Mladi bi o ovisnostima trebali razgovarati sa svojim roditeljima.	T	N
4. Potrebna je sustavnija edukacija mladih o ovisnostima.	T	N
5. Djeca i adolescenti ne mogu razviti probleme/ovisnosti.	T	N
6. Ovisnost može imati i pozitivne i negativne posljedice.	T	N
7. Osoba može biti ovisna o korištenju mobilnog telefona	T	N
8. Osoba može biti ovisna o konzumiranju kafe	T	N
9. Osoba može biti ovisna o konzumiranju nezdrave hrane (junk food)	T	N
10. Osoba može biti ovisna o konzumiranju nargile	T	N

11. Osoba može biti ovisna o konzumiranju kokaina	T	N
12. Osoba može biti ovisna o kladjenju i kockanju	T	N
13. Osoba može biti ovisna o adrenalinu.	T	N
14. Osoba može biti ovisna o konzumiranju alkohola	T	N
15. Osoba može biti ovisna o konzumiranju energetskih pića.	T	N
16. Osoba može biti ovisna o konzumiranju ekstazija.	T	N
17. Osoba može biti ovisna o konzumiranju heroina.	T	N
18. Osoba može biti ovisna o gledanju filmova i serija.	T	N
19. Osoba može biti ovisna o konzumiranju tableta.	T	N
20. Osoba može biti ovisna o praćenju trendova.	T	N
21. Osoba može biti ovisna o igranju videoigrica.	T	N
22. Osoba može biti ovisna o konzumiranju cigareta.	T	N
23. Osoba može biti ovisna o slikanju selfija.	T	N
24. Legalno je konzumirati alkohol.	T	N
25. Legalno je kockati se.	T	N
26. Osoba bilo kojeg uzrasta može kupiti cigarete.	T	N

Prilog br. 3. Upitnik nakon radionice

PREVENCIJA NEPOŽELJNIH OBLIKA PONAŠANJA

Najprije se želimo zahvaliti na tvojoj odluci da učestvuješ u radionicama. ☺

Nama je jako važno da vidimo hoće li, i u kojoj je mjeri, sudjelovanje u ovim radionicama pomoći Ti da unaprijediš neka svoja znanja i vještine. Upravo zato se pred Tobom nalaze različita pitanja koja se odnose na nepoželjne oblike ponašanja, te na način na koji razmišljaš i ponašaš se općenito u životu. Prije svakog dijela slijedi detaljna uputa. Molimo Te da svaki puta pažljivo pročitaš uputu prije nego što počneš odgovarati na pitanja.

S obzirom da je kraj radionica, zamolit ćemo te da ponovno ispuniš upitnik, te nam je važno da oba upitnika koja ćeš ispunjavati možemo povezati. Istovremeno, želimo sačuvati anonimnost tvojih odgovora. Nigdje Ti nećemo tražiti da napišeš svoje ime i prezime, ali Te molimo da na ovaj upitnik upišeš ŠIFRU.

Šifru ćeš sastaviti točno prema napisanim uputama ispod. Sljedećeg puta kada budeš ispunjavao upitnik, tražit ćemo od Tebe da, prema tim istim uputama, na upitnik upišeš istu šifru.

Šifra se sastoji od 2 brojke i 4 slova, a dobiva se po slijedećem ključu:

- datum tvojeg rođenja – dan u mjesecu (2 brojke)
- zadnja dva slova tvojeg imena (2 slova)
- prva dva slova imena tvoje majke (2 slova)

npr. osoba koja je rođena 05. marta 1998, zove se Amina i ima majku Lamiju trebala bi upisati 05NALA.

Na ovom mjestu sada upiši SVOJU šifru:

└──────────┘		└──────────┘		└──────────┘	
dan rođenja		zadnja dva slova tvojeg imena		prva dva slova imena majke	

Ukoliko ti nešto nije jasno, molimo Te da zamoliš voditelja da ti pomogne. ☺

Ispod se nalaze pitanja na koje je potrebno da dadneš kratak odgovor. Molimo Te da pažljivo pročitaš svako pitanje i ponudiš svoj odgovor. Važno je napomenuti da nema pogrešnih i tačnih odgovora, te da možeš napisati sve što smatraš da je tačan odgovor. Ukoliko ti bude nedostajlo prostora za odgovor možeš koristiti poledinu lista.

Da li je važno zauzimati se za sebe? Obrazloži svoj odgovor u nekoliko rečenica.

DA NE

Za koja ponašanja smatraš da su nepoželjna ponašanja u tvojoj okolini?

Kako možemo prevenirati nepoželjne oblike ponašanja?

Objasni pojmove agresivno ponašanje, pasivno ponašanje i asertivno ponašanje.

Ispod se nalaze neke tvrdnje koje se odnose na ovisnosti. Molimo Te da pažljivo pročitaš svaku od njih te ukoliko smatraš da je tvrdnja TAČNA zaokruži slovo T, a ako smatraš da je tvrdnja NETAČNA zaokruži slovo N. Ukoliko se ne možeš odlučiti odnosno ukoliko ne znaš odgovor zaokruži NE ZNAM.

1. Osoba može biti ovisna o mnogim stvarima, a ne samo o drogama.	T	N
2. Ovisnost se ubraja u skupinu nepoželjnih oblika ponašanja	T	N

3. Mladi bi o ovisnostima trebali razgovarati sa svojim roditeljima.	T	N
4. Potrebna je sustavnija edukacija mladih o ovisnostima.	T	N
5. Djeca i adolescenti ne mogu razviti probleme/ovisnosti.	T	N
6. Ovisnost može imati i pozitivne i negativne posljedice.	T	N
7. Osoba može biti ovisna o korištenju mobilnog telefona	T	N
8. Osoba može biti ovisna o konzumiranju kafe	T	N
9. Osoba može biti ovisna o konzumiranju nezdrave hrane (junk food)	T	N
10. Osoba može biti ovisna o konzumiranju nargile	T	N
11. Osoba može biti ovisna o konzumiranju kokaina	T	N
12. Osoba može biti ovisna o klađenju i kockanju	T	N
13. Osoba može biti ovisna o adrenalinu.	T	N
14. Osoba može biti ovisna o konzumiranju alkohola	T	N
15. Osoba može biti ovisna o konzumiranju energetske pića.	T	N
16. Osoba može biti ovisna o konzumiranju ekstazija.	T	N
17. Osoba može biti ovisna o konzumiranju heroina.	T	N
18. Osoba može biti ovisna o gledanju filmova i serija.	T	N
19. Osoba može biti ovisna o konzumiranju tableta.	T	N
20. Osoba može biti ovisna o praćenju trendova.	T	N
21. Osoba može biti ovisna o igranju videoigrica.	T	N
22. Osoba može biti ovisna o konzumiranju cigareta.	T	N
23. Osoba može biti ovisna o slikanju selfija.	T	N
24. Legalno je konzumirati alkohol.	T	N
25. Legalno je kockati se.	T	N
26. Osoba bilo kojeg uzrasta može kupiti cigarete.	T	N

Molimo te da pomogneš poboljšati sadržaj i način rada u radionicama tako da iskreno odgovoriš na dolje navedena pitanja.

Označi svoje odgovore koristeći ocjene kao u školi **od 1 (uopće ne, loše) do 5 (potpuno, odlično)**.

Radionica je bila zanimljiva	1	2	3	4	5
Radionica je bila korisna	1	2	3	4	5
Radionica je bila naporna	1	2	3	4	5
Radionica je pružila nove informacije	1	2	3	4	5
Radionica je bila interaktivna	1	2	3	4	5

Koliko ti se sviđjelo sudjelovati u radionici?	1	2	3	4	5
Kakva je bila atmosfera na radionici?	1	2	3	4	5
Kako si se osjećala/osjećao na radionici?	1	2	3	4	5
Smatraš li da si naučio/la nešto novo?	1	2	3	4	5
Da li bi ovu radionicu preporučio/la svojim prijateljima?	1	2	3	4	5
Općenito, koliko si zadovoljan/a s radionicom?	1	2	3	4	5
Općenito, koliko si zadovoljan/a s voditeljem?	1	2	3	4	5

Prostor za dodatni komentar, ako ga imaš.

HVALA PUNO NA SUDJELOVANJU ☺

Prilog br. 4. Saglasnost o učešću na radionici

S A G L A S N O S T

Poštovani roditelji,

zovem se Adis Keserović i student sam završne godine studija na Odsjeku za pedagogiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Kao student završne godine studija dužan sam realizirati pedagoško istraživanje. Tema mog istraživanja glasi „*Pedagoške radionice u funkciji prevencije nepoželjnih oblika ponašanja kod učenika starijeg osnovnoškolskog uzrasta*“. Cilj istraživanja je ispitati koliko su i da li su pedagoške radionice efikasan način prevencije nepoželjnih oblika ponašanja. Istraživanje obuhvata ciklus od dvije radionice koje će se realizirati u prostorijama Osnovne škole Osman Nuri Hadžić. Svi prikupljeni podaci će biti anonimni i niko neće moći da dovede u vezu podatke sa konkretnim učenikom. Također podaci koji budu prikupljeni isključivo će se koristiti u svrhu realiziranja istraživanja. Učešće u istraživanju je dobrovoljno, a s obzirom da će isto biti sprovedeno sa maloljetnim osobama potrebna mi je Vaša saglasnost o učešću Vašeg djeteta. Ukoliko ste saglasni da Vaše dijete bude dio ovog kratkog istraživanja molim Vas da ostavite svoj vlastoručni potpis na predviđen prostor ispod.

Za sve potrebne dodatne informacije stojim na raspolaganju putem e-mail adrese keserovicadis@hotmail.com

Potpis jednog roditelja
